

PETŐFI A KÖLTŐ ÉS AZ EMBER.¹

Egy gyermek ül a tengerparton, kezében egy kagylóval. Arra jár szent Ágoston és azt kérdezi tőle: «Mit csinálsz itt, kis fiam?» «Kimerítem — így felelt a gyermek — ezzel a kagylóval a tengert.» Ez a jelenet ötlött eszembe most, mikor tudományom kicsi kagylóját bele kell merítenem Petőfi költészetének végtelen és mély tengerébe. Egypár szóval kimerítően méltatni Petőfit, egy rövid félíven feltárni életének és költészetének minden szépségét — valóban kárbavesztett remény, meddő vállalkozás, akárcsak szent Ágoston gyermekéé.

Mint aki földalatti barlangok éjsötétjéből hirtelen a napvilágra kerül: káprázik a szemünk, ha a mindennapi élet prózájából Petőfi varázskörébe lépünk. S ha szemünk már megszokta a fényt, mit csodáljunk és dicsőítsünk először? Talán azt a földi pályát, amelyet ez a páratlan szellem megfutott, s amelynél kalandosabb, regényesebb költőnek nem jutott osztályrészül? Csakugyan, Petőfinek, az embernek, sorsa megcsúgyenyíti a legmerészebb fantáziát. Ma kóbor deák, holnap zöldhajtókás, sárgapitykés közlegény, majd vándorszínész, azután csavargó, aki éhezve, dideregve rója végig az országot, és egyszerre fölbukkan Pesten, mint az ország legnagyobb költője; csakhamar egy ünnepelt szépség boldog férje lesz, majd az ifjúság vezére, a szabadságharc előkészítője, s lángrollobbanása után annak hőse, végül áldozata. Nem mesébe való mindez? S nem övezi-e a mese varázsa halálát, mikor — mint Romulus vagy Álmos, vagy a kelta mondák Artus királya — észrevétlenül, nyomtalanul eltűnt az emberek szeme elől, s a magyar nép, nem tudván belenyugodni elvesztésének gondolatába, mítoszokat font köréje s legendák hőségévé avatta?

De talán még csodálatosabb Petőfi lelkének kibontakozása. Két irányban is csoda az, ami Petőfi-lelkében történt. Egy iskolahagyott deák, megjárva az élet nyomorúságainak iskoláját, onnan megtisztult lélekkel, a szenvedések viharában megedzett karakterrel kerül ki, büszkén, öntudatosan, mint egy fejedelem, s olyan műveltséggel, mint kevesen kortársai közül. Sőt más

¹ Bevezető egy angol nyelvű Petőfi-kiadás elé.

is történt Petőfivel. Szláv eredetű családból származott,¹ és mégis, a magyar föld, a magyar levegő, a magyar környezet átalakító hatása alatt, nemcsak teljesen magyar lett, sőt a magyarság egyik legerőteljesebb, legtipikusabb kifejezőjévé, hanem szláv eredetének minden bélyegét elvesztette, úgyhogy nincs jellemében és költészetében egy vonás, nincs egy nyom, még a leghalványabb sem, amely ne volna gyökeresen magyar.

A legnagyobb csoda mégis, az, amelyet döbbenve szemlél a törpe emberi értelem: Petőfi költészete. Három kötet vers,² egyik megkapóbb, gyönyörűbb, mint a másik, s mindegyik más, tárgyban és szellemben, hangban és formában szinte beláthatatlan gazdagság: lágy szerelmi dalok és riasztó harci kűrhang, a játszi tréfa és filozófiai mélység, az elragadtatás gyönyörűsége és a fájdalom keserve, az elégia csöndes mélézása és a dithyramb mennydörgésszerű fensége olvad össze költészetében gyönyörű harmóniába. Nincs költő, nem a magyar irodalomban, de a világirodalomban sem, aki az érzelmek olyan gazdag skáláján játszott volna, mint Petőfi, s nincs lírikus, aki olyan művészi hangokat csalt volna ki a legnemesebb hangszerből, az emberi szívből. S ez a költő, akit egy kiváló német esztétikus, Hermann Grimm, a világirodalom öt legnagyobb költői lángelméje közé sorozott, világgraszoló remekeit hét év alatt írta, 1842-től 1849-ig, s 26 éves korában halt meg, sokkal ifjabbán, mint bárki a világ nagy költői szellemei közül. Nem megfejthetetlen misztériuma-e ez az emberiség sorsát intéző felsőbb hatalomnak? Hogyan tudott ennyi kincs egy lélekbe gyűlni, s onnan ily hihetetlenül rövid idő alatt szétáradni egy országra — nem, az egész világra! Az Úr útai végérejárhatatlanok: adjunk neki hálát, hogy ezzel a költői lángelmével a magyarságot ajándékozta meg.

Lángelme! Hányszor és milyen könnyen kerül ajkunkra ez a szó, s nem gondoljuk meg, milyen nagy szót ejtünk ki, a legnagyobbat az emberi nyelv kincstárában. Az emberiség fejlődését két hatalmas erő szabályozza, egy konzerváló és egy reformáló. Amannak köszöni az emberiség, hogy él, hogy a mult munkáját, értékeit, eredményeit megőrizve, biztosítja további fennmaradását; emennek köszöni, hogy fejlődik, hogy új eszmékhez jut, s új eredményekkel magasabbra emelkedik. A konzerválás az átlag-ember és a tehetség érdeme, a reformálás a zsenié. Így van ez a közéletben és a költészetben egyaránt. Az átlag költő, de még a tehetség is, a meglévő keretek

¹ Családja azonban már 1667-ben magyar nemességet nyert (Petőfi negyedik öse, Márton kapta) s atyja, tudjuk, öntudatos magyar volt: 57 éves korában önként kardot kötött s részt vett az 1848/49-i magyar szabadságharcban.

² Havas Adolf nagy kritikai kiadásában. Versei életében kilenc kötetben ill. füzetben jelentek meg, 1844-től, 1849-ig.

között *alkot*, a költői lángelme kiterjeszti, vagy éppen szétrepeszti a kereteket és szabadon *teremt* — amint Csokonai írja: a semmiből világokat. Az ilyen költőnek kibélyegző jellemvonása az újszerűség, művei nem fokozatilag különböznek a többiétől, hanem minőségileg — egészen mások, amazokéival összemérhetetlenek.

Az eszmék láncolatán szeretnék most egy fokkal mélyebbre ereszkedni s feleletet keresni arra a kérdésre, mi adta Petőfinek ezt a csodálatos erőt? Keresem a magyarázatot, az érzékelhető jelenség mögött az érzékfölötti lényegét. Hiú törekvés, akár a természetbölcselő, aki a villamosság vagy a fény mibenlétét akarja felderíteni. Az emberi értelem itt visszadöbben a maga végeességének érzetében: az «ignoramus» sziklafala mered eléje. Meg kell elégednünk a tényekkel, azzal, amit a lángelme megmutat önmagából — ne fürkésszük, ami mögötte van. Mégis talán megkísérelhetjük megjelölni Petőfi egyéniségének azokat a vonásait, amelyek nagyságának alapjául szolgálnak, amelyekből költészetének újszerűsége kisarjad. Nem a lángelméjét akarom emberi alapjaira visszavezetni, nem magasabbrendű rúgók működését próbálom nyomozni — hiszen éppen ekkor vállalkoznék lehetetlenre, a természetfölötti feszegetésére — hanem a költő és ember közé szeretnék hidat verni: azoknak a lelki erőknak működését, kívánnám meglesni, amelyek eredménye Petőfi költészetének csodálatos nagyszerűsége és újszerűsége.

Allapítsuk meg mindenekelőtt magát a tényt. Petőfi jelentősége, nagysága abban áll, hogy nála és általa a magyar költészet egészen mássá lett, mint fellépése előtt volt: Petőfi egyfelől kitágította a költészet határait és olyan területeket hódított számára, amelyekre addig magyar költő nem mert elkalandozni, másfelől a költészetben közkeletű érzéseket és indítékokat másként értékesítette, mint elődei, és új szellemet, új felfogást, új hangot, új formát vitt bele a magyar költészetbe — szóval nemcsak nagyobb, hanem új, addig ismeretlen szépségeket. Petőfi mint valami új centrális égítést, kizökkentette pályájából és új irányba lendítette az egész magyar költészetet.

Ez a tény. És most keressük az okokat, mi idézte elő ezt a nagyszerű, váratlan fordulatot. A legelső, ami szemünkbe ötlik, Petőfi költészetének őszintesége, és ami vele jár, közvetlensége. Őszinteség nélkül nincs igazi költészet, de Petőfi őszintesége egészen más, mint akármelyik őt megelőzőt költőé, p. o. Berzsenyié vagy Vörösmartyé. Azok mintegy negative voltak őszinték; amit megénekeltek, azt valóban átéreztek és átélték, de nem minden érzést énekeltek meg, amely átsuhan a lelkükön, nem minden élményüket értékesítették költészetükben. Válogattak közöttük, csak azt tartották lant-

jukra méltónak, amit az évszázados költői gyakorlat megszentelt, bizonyos, igen csekély számú hagyományos érzést és még kevesebb élményt. Petőfi őszintesége pozitív volt: ő minden érzelme hullámát értékesítette költőileg, s a költőiség varázsával vont be olyan élményeket, melyeket a közfelfogás mint prózaiakat költői alakításra méltatlannak tartott. S minden előde a költészetet ünnepi áldozatnak tekintette, bizonyos szent kötelességnek, Petőfinek a költészet lelki megkönnyebbulés volt, igazi életszükséglet, a szívből önként feltörő, mindennapi lelki mozgalom. Költészetében nyoma sincs a hideg, feszes ünnepiességnak, meleg közvetlenséggel árad az, mindig és mindenütt. Ami szívében él, az ajkán is megszólal, s úgy, azon frissen. Innen az a példa nélküli természetesség, mely Petőfi költészetének legfeltűnőbb s egyben legértékesebb jellemvonása, ami azt olyan közel hozza szívünkhez, hogy minden költői megnyilatkozását a magunk szívvilága megszólalásának, és minden költeményét szinte a magunkénak érezzük.

De hiába lett volna Petőfi minden őszintesége és közvetlensége, ha az nem gazdag lélekből tör föl, s nem érdekes, mozgalmas pálya kísérője. S még ezenkívül is két tényező munkája kellett hozzá, amelyeket olyan nagy méretekben, mint Petőfinél, senki másnál nem találunk meg. Ez a két tényező: a szeretetreméltó egyéniség és eleven lírai képzelet. Ebben a két mozzanatban gyökerezik igazán az ő költői lángelméje. Petőfi azért énekelhette meg mindazt, ami vele történt és ami a lelkén átviharzott, mert az ő páratlanul vonzó egyéniségében még a köznapi és kicsinyes fordulatok is, még a legapróbb érzelme-rezdülések is valami érdekes szint és utolérhetetlen bájt kaptak. Petőfi a legsajátságosabb, a legbonyolultabb és legcsodálatosabb magyar lélek volt, a legellentétebb vonások szövődtek benne össze homogén egységgé: fékezhetetlen szilajság és gyöngéd ellágyulás, az érzelme heve és filozófiai mélység, önérzet, amely szinte a hetykéséig fokozódott, és önmegtagadás, lemondás, pajzán jókedv és komoly világfelfogás, az élet követelőző vágya és hazafias önfeláldozás. Maga az ember csupa szív és csupa akarat, jellemét az élet küzdelmei és a sors csapásai megedzették, s belőlük, mint az acél a tűz lángjából, megnemesedve került ki.

Fény, derű és erő sugárzott ki minden szavából és tettéből, s ez az elemezhetetlen varázs, lényének szeretetreméltó közvetlensége, elárad egész költészetén. Minden költeményét tükrözi, mindegyiken ott csillog — mint a harmatcsepp a napsugár fénye — az ő vonzó egyéniségének egy-egy vonása. Más költő műveiben gyönyörködünk, Petőfi költeményeit szeretjük is.

Hatásuknak titka pedig az ő ragyogó költői képzelete. Minden jelenségnek, minden élménynek, minden érzelme-
nek

megragadja a legjellemzőbb, legegyénibb pontját, s azt kiemeli, képzeletében kiszínezi és életet varázsol bele. S ha százegyszer mondja el azt, amit előtte már százszor elmondtak, az ő szavaiban új életre kel az, elevenebb, igazabb, százszor vonzóbb lesz, mint volt, mert megtelt a lelkéből fölszitt egyéni, sajátos, jellemző, életet lehelő vonásokkal. S mily ritka eset Petőfinél, hogy azt mondja el, ami már más költőnek is eszébe ötlött; amit tőle hallunk, az rendszerint nemcsak megjelenési formájában, hanem anyagában és szellemében is új — rajta a lángész bélyege.

Itt vagyunk újra ennél a gondolatnál, Petőfi költői lángelméjénél. Mint a mesebeli mágneshegy a hajókat, úgy vonz magához. Nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy az egy Petőfi lírája gazdagabb és változatosabb, mint azé az öt évszázadé együtt, mely előtte magyar költő lantját hallgatta. Hány új érzést tárt föl a meglepett közönségnek! Érzéseket, melyek ott forrongtak nemcsak az ő feszülő szívében, hanem minden más emberében, de nem sejtette senki, hogy bennük költői értékek lappanganak. Van-e nemesen érző lélek, aki nem szereti édesanyját, családját, szülőföldjét; van-e derék férj, ki nem rajong hitveséért: és mégis Petőfiig kellett várni a magyar költészetnek, míg tudatára ébredt, hogy a gyermeki szeretet, az életet adó föld, a nő mint feleség és anya a legszívhezszólóbb dalokra és ódákra ihletheti a költőt! Petőfi elődei és költőtársai visszadöbbszentek volna, ha egy belső ösztön azt sugallja nekik, hogy ezeket a mély, de mindennapi, közönségesse vált érzéseket dalba öntsék, hiszen úgy hitték, profanizálnák vele a költészetet is, érzéseiket is. Petőfi lelkén egy pillanatig sem lett úrrá a kétség, a lángelme bátorságával és fensőbbiségével megénekelte szeretetét és szerelmét, mert ezek az ő érzései, mert nagy érzések, nemes érzések, méltók arra, hogy tudomást vegyen róla a világ.

Ki mert volna továbbá abban a korban arra gondolni, hogy az egyszínű, egyhangú Alföld, a sivár egyformaság szürke képe, a költészet kincses bányáját rejti magában¹ — jött Petőfi, s a nyílt, végtelen Alföldben felismerte a legmagasztosabb emberi eszménynek, a szabadságnak képét, és rajongó lelkéből felfakadtak az Alföldet dicsőítő énekek.

Sőt Petőfi még sokkal nagyobbat mert, olyat, aminek még pusztá gondolatára is halálra sápadt volna a negyvenes évek minden más költője és minden kritikusa: föltárta ifjúkori verseiben a maga földhözragadt szegénységét, kóbor éveinek szenvedéseit, mikor éhezett és fázott, mikor az eljövendő évek költőkirálya nyomorultabb volt az útszéli koldusnál. S amitől

¹ Az Alföldet megénekelték Petőfi előtt is (még prózában is szóltak róla), de a benne rejlő költőiséget ő aknáztta ki.

Goethe mint rút indítékoktól vissza akarta tartani a költőket, a politikumtól: Petőfi megzendítette lantján, dicsősége tetőpontjára érve, forradalmi, világfelforgató eszméit s nem félt a politika mérgével átitatni a költészetet. De a költészetben, akárcsak a hadviselésben, minden szabad, még a leghihetlenebb merészség is — ha sikerül! S Petőfinek sikerült. Az ő utolérhetetlen szeretetreméltósága a humor aranyos derűjével vonta be a nyomornak megindító képeit; szívünkbe markol, hogy szemünkbe könny szökik, de rajta keresztül csillan a tetszés mosolya. S a politika kopár sziklájából, mint egy új Mózes, nem is vizet, hanem tüzet fakasztott, az igazi költészet magasra szökő lángoszlopát.

Az isteni kegyelem — az egyik legszebb régi magyar monda szerint — kavicsokká változtatta azokat az aranyakat, melyeket a menekülő kúnok Szent László üldöző serege elé vetettek: Petőfinél ugyanaz az isteni kegyelem, csillogó arannyá nemesítette azokat az indítékokat, melyeket mások mint érték-telen hitványságokat félrelöktek!

Ez költői lángelméjének egyik megnyilatkozása. Nem kevésbé szembetűnő a másik: mit tudott csinálni az ő művésze abból, amit elődei látszólag készen nyújtottak neki. Nép-dalaira, bordalaira, tájképeire s genre-képeire gondolok. Ezek a műfajok irodalmunkban Petőfi előtt egy félszázaddal, Csonkai óta, kialakulóban voltak, sőt egyikben-másikban a magyar szellem már a költőiség magas fokára lendült — s mégis, mikor Petőfi költészetében föltűnnek, mintha egészen új költői jelenségekkel állanánk szemben, bizonytalan tapogatódzások, bátor-talan kísérletek helyett a kiforrott tökély remekeivel.

Csak tájképeire utalok. Mi volt költészetünkben a természetfestés Petőfi előtt? Hosszadalmas, részletező, száraz leírás, vagy egy futó, föl villanó kép — amúgy unalmas és művészietlen, emígy töredékes részlet, pusztá eszköz a hatáskeltésre: Petőfi önálló költői fajjá emelte. Leírás helyett tájképet adott, a természet egy darabjának művészién kikerekített, festői, szemléletes képét, mely gyönyörködtet és meghat egyszerre. Lessing, a nagy német műbölcselő, látszólag megcáfолhatatlan logikai érvekkel kimutatta, hogy a térben élénk táruló természeti valóságot a költészet, mint hangokkal dolgozó, tehát időbeli művészet, nem tudja értékesíteni, a költő megvert reménnyel indul csatába, mikor a festővel veszi föl a versenyt. Petőfi nem hallgatott Lessingre, s példája fényesen bizonyítja azt az igazságot, hogy a lángelme számára hiába állítanak föl elméleteket, az a maga felsőbbrendűségével halomra dönti a tudósok megállapításait. Valóban, ami Lessing előtt emberileg megvalósíthatatlannak látszott, azt Petőfi valóvá varázsolta: megmutatta, hogy az istenáldotta költő számára nincs lehetetlenség. Versenyre kelt a festészettel —

és diadalmaskodott. Az ő tájképei vetekszenek azokkal, amelyeket a legművészbib festői ecset vászonra vetett. Képein nem festegetett, nem pepecselt, hanem egypár nagy, de éles vonással megadta bennük azt, ami a tájakra jellemző és ami azt az olvasóval elképzelteti, azután elárasztotta a képen a maga érzéseit, kivált szülőföldje iránt érzett szeretetét és rajongó szabadság-vágyát, s ezzel egy egészen új műformát teremtett meg, a lírai képet.

Mégis úgy érzem, Petőfi költői lángelméje legfényesebben akkor tündöklött, mikor egyetlen, örök szerelmét szólaltatta meg, mikor a Júlia-dalokat írta. Van-e elkoptatottabb indíték a lírában, mint a szerelem? Hiszen az első hangot, amely évezredekkel ezelőtt ihletett költő ajkán megcsendült, nyilván a szerelem kéje-kinja fakasztotta, s az utolsó is, a sírjába hanyatló emberiség hattyúdala, kétségkívül szerelemtől fog zengeni. És közben, amióta van és ameddig lesz költészet, ez a legeggyetemesebb, legköltőibb emberi érzés állandóan ihleti a költőket, hivatottakat és hivatlanokat egyaránt. Nincs szó, nincs fordulat, nincs kép, amely ne szerepelt volna a szerelem poézisében — ha valahol, a szerelmi lírában igaz a biblia böles királyának szava: nincs semmi új a nap alatt. És mégis van! Petőfinek Júlia iránti szerelmétől ihletet lírája a világ-irodalomban párja nélkül áll: olyan hangok csendülnek meg benne, amilyeneket emberi fül nem hallott, olyan képek vilanak fel, amilyeneket halandó szem nem látott; izzó hangok, és merész képek, százszorosán zengőbbek, százszorosán fényesebbek, mint amilyenekben mi, átlagemberek, érzelmeinket öltöztetjük. De — és épen itt rejlik ennek a költészetnek nagyszerűsége — ezekben a hihetetlen intenzitásig fölfokozott szólásokban nincs semmi erőltettség, semmi mesterkéeltség, egy rendkívüli lélek természetes megnyilatkozásai ezek, aki mélyebben érez, és magasabbra szárnyal, mint más, s kitörő hevének őszinteségében, kifejező erejének közvetlenségével bennünket is magával ragad költészetének forró, napsugaras világába. Valóban Petőfi akkor volt a legújyszerűbb, mikor megírta szerelmi ódáit és dithyrambjait. Ami előtte költőnek még nem sikerült, ő a fenség régiójába, az ódák világába emelte a legszubjektivebb érzést, a szerelmet. Mint Jerikó falai József kürtjének hangjára — Petőfi szavára is leomlanak a poétika korlátai, s legbensőbb, leggyöngédebb érzései, a szenvedély viharos nyelven megszólaltatva, a fenség mindent lenyűgöző hatását keltik.

De még ennél a forróvérű, magasra csapó szerelemnél is van egy költőibb Petőfi, az, akit a boldogság tetőpontján, a szerelem paroxysmusában egyszerre, váratlanul meglep egy méla balsejtelem, egy borongós hangulat, az a fájdalmas érzés, hogy minden emberi mértéket meghaladó boldogsága nem lehet tar-

tós, hogy előbb-utóbb kialszik az a láng, melyet az ő rajongása Júlia lelkében gyújtott. Érzi, hogy boldogságának virága lehull, hogy eliramlik előle az élet, jóselke megsejti a szabadságharcot, benne dicső halálát, s azt is, aminek pusztá gondolata kínos görcsként húzza össze szívét, hogy az imádott asszony elfeledi őt, el az ő végtelen szerelmét, s eldobja magától az özvegyi fátyolt, s el a legnagyobb kincset, amelyet magyar nő bírhat: a Petőfi-nevet. Azok a költemények, amelyek ebben az érzéshangulatban születtek, Petőfi legszebb alkotásai, s az a költeménye, amelyben a költő balsejtelmekkel vívódó lelke a legtisztább hangjait hallatja, a *September végén*, amelyben a líra három legtisztább, legköltőibb inditéka: a szerelem, a természet szépsége és az elmúlás fájdalma csodálatosan egységbe olvad: ez a költemény nemcsak Petőfinek legmegrázóbb műve, hanem a legszebb magyar költemény, a magyar líra tetőpontja. A hamleti filozófia szólal meg benne a nő könnyelműségéről és hűtlenségéről — de közvetlenül, a szív vérével egyénire festve. Oly mély tragikum ez, akár a *Hamleté*, oly költői eszme, melynél megrázóbbat képzelni sem lehet, oly megillető érzés, hogy könnyeket fakaszt az érzéketlenek szeméből is. Hatását még szinte megszázszorozza, hogy a jövő igazolta Petőfi sejtelmeit: amit ő ebben a versben mint győztről lelki aggodalmat tolmácsolt, az utolsó betűig beteljesedett s az utókor szemében Petőfi valódi prófétaként tűnik fel. De a költemény, mint műalkotás is tökéletes. Az őszi hervadásnak mesterien festett képe adja meg az alaptónust, a mulandóság gondolatát, mely évezredek óta a legfájdalmasabb érzéseket csalta ki az emberiség szívéből, ebből a hangulatból fejlenek ki a költemény eszméi és kapcsolódnak egymáshoz művészien kivert arany lánczá. De az eszmék láncolatát époly művészettel kíséri az érzés fokenkénti mélyülése és erősödése — minden szó, minden kép, a szív mélyéből fakadt és oda világít bele. A mulandóság — ebben hangzik ki a költemény — legyőzi még a szerelmet is — de csak Júliáét: a költő szerelmén megtörik ereje, az ő szerelme él a siron túl is, az halhatatlan.

Valóban az. Vajon abban a másik világban van-e szerelem, nem tudjuk, de itt, a miénkben, él Petőfi szerelme, él ma is, él örökké, kikristályosodva a Júlia-dalokban s főként abban a költeményben, melynél szebbet nem írt — s talán nem is fog írni — magyar költő.¹

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ A dolgozat befejező részét kényszerűségből, rajtam kívül eső okból, egy régibb dolgozatomból pótoltam.

GYÓNI GÉZA KÖLTÉSZETE.

(Második, bef. közlemény.)

3. A háborús korszak.

*Lángoló vörösen
Lengyel hegyek orma,
Látlak-e még egyszer,
Szülőfalum tornya?*

Könnyelműség lenne azt mondanunk, hogy Gyóni mindent a háborúnak köszönhet. Valószínű, hogy ha nem a háború, valami más megrázó élmény lett volna az, ami Gyónit hozzásegíti ahhoz, hogy megtalálja önmagát. Hogy ez a megrázó élmény épen a világháború volt, ez azért lényeges, mert ez dobta felszínre Ady és Gyóni egyéniségének legalapvetőbb különbségét: t. i. magyarság-szemléletüket. A háború előtt Gyónit nem érdekelték a magyarság problémái, míg Ady költészetének kezdettől fogva leglényegesebb elemeit alkották. Ady a pesszimista magyarok típusához tartozik, keserű, tragikus sötétenlátásában a Zrinyik, Kemény Zsigmondok és Széchenyiek egyenes utódja; Gyóni a békében még nem látja a jövő fenyegető veszedelmeit, de a háború kitörésekor teljes mértékben ébred fel benne a magyar *öntudat*, ami megvolt Kossuthban és Petőfiben. Ady ezzel szemben azok közé tartozott, akiknek sajátja a magyar *önismeret*.¹ Ő nem tud hinni egy pillanatig sem a háború szerencsés kimenetelében, 1914 júliusában ezt mondja: «Különben pedig nekünk egyaránt vé-
günk, akár elveszítjük, akár megnyerjük a háborút. . . .»² —
1915 márciusban pedig esengve könyörög egy «kis több bizo-
dalomért»:

Csak egy kicsit több bizodalommal
Volnék és két karommal
Emelném fel a krisztusi keresztet,

¹ A magyarság e jellemzően kétféle arculatára nézve v. ö. Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. I. még Prohászka: *A vándor és a bűjdöső*.

² Ady Lajos i. m. 197. l.

De lelkem bús és veszteg.
 Mint ragyogna az én jó magyarságom
 S tagadnám minden átkom,
 Minden csunya jövő gondot kivetnék,
 Csak egy kicsit hihetnék. (Több bizodalom vágya.)

Ugyanekkor Gyóni Géza, akinek feje fölött már ott lebeg Szibéria árnyéka, azt írja az ostromlott, kiéhezett várban «tizezredik könyve táblájára»:

Uzsoki hágón leverjük a sárt,
 Leverjük a vért mentékről, csizmánkról,
 Muskátlis, méntás ablakok alatt
 Lovunk és szívünk büszke táncot táncol.
 — — — — —
 És mi nem félünk, könyvem, harcok könyve,
 S amely a viharban sziklaként megállott:
 Magyar hűségnek babért fonatunk,
 Ha megvesznek is újra a világok.

Gyónit ez az optimista hite tette a világháború avatott és népszerű költőjévé — ajka még a legsötétebb borzalmak közt is tudott vigasztaló, buzdító szót találni mások és ön-maga számára; míg Ady itthon kétszeresen élve át a háború szörnyűségeit, szájában csak keserű ízt tudott érezni, csak keserű verseket tudott írni, melyeket asztalfiókba utalt a cenzúra...

Ez az oka Nyirő Gyula tévedésének, aki nyilván csak Gyóni háborús verskötetét ismerve, őt a mániás depresszív költők közé sorozza,¹ vagyis azok közé, akik épen a schizophréniásokkal ellentétben nem szakadnak el a valóságtól, és akiknek számára a legmegfelelőbb műfaj az alkalmi vers. Nyirő szerint a háború ezért hallgattatta el a schizothym Adyt, és Gyóni ezért lett épen a háború által népszerű. Ennek az állításnak először is ellentmond az a tény, hogy Gyóni anyja schizophréniás elmebeteg volt,² nemkülönben Örsös professzor diagnózisa Gyóni betegségéről,³ mely szerint a költő elmebaja *amentia* volt, s az távol áll a mániás depressziótól. Másodszor megcáfolja Nyirőt az az irodalmi tény, hogy Gyóni minden volt, csak nem tipikusan alkalmi költő: ha az lett volna, ma az ismeretlenség homályába rejtőznék a világháború annyi más *alkalmi* költőjével együtt. Nyirő tévedése azt bizonyítja, hogy a psychiatereknek a zsenik megítélésénél csupán az esetleges elmebetegség megállapítása a feladatuk, nem pedig az esztétikai

¹ Nyirő Gyula: *Költőzseni és pszichiátria*. Magyar Pszichológiai Szemle 1933. 62—86. I. Mániás depresszívek verseiről Petőfi, Szabolcska, Gyóni, Pósa; schizophréniásokról Vörösmarty, Ady jut eszünkbe.

² Pulszky H. i. m. 98 l.

³ Balogh István: *Gyóni Géza szibériai életrajza* 1927. 190. I. és Pulszky H. i. m. 99. I. 31. jegyzet.

értékelés, mert ha ezt teszik, még mint orvosok is tévedésbe esnek.¹

Gyóni számára a háború végzetes, de szükséges tisztítótűz, melyből költői génusza megacélozva és megerősödve került ki. A búsongó önmagabamélyedésből, az indokolatlan elkésredésből magukhoz szőlították őt a valódi élet szenvedései — ez a magyarázata annak, hogy a przemysli pokolban íródott versek az élet (háború véres, de mégis friss igaz élet) illatát lehelik. A költő szíve, amelyben eddig csak bús-önmaga számára volt hely, egyszerre megnyílik, kitér, hogy befogadja a magyarság és a katonabajtársak sorsát. Az itthonmaradtak persze nem ezt látták benne, hanem egyfelől egy új Petőfit, aki harcra buzdítja a katonákat, másfelől egyszerű, természetes hazafiasságot, amelynek hiányát nem mulasztották el Ady és társai szemére hányni.

Itt kell megemlékeznünk az akkoriban nagy port felverő Gyóni-afférről,² mely azonban lényegében Rákosi Jenő és Ady párbaja volt, jobban mondva Rákosi egyoldalú hadakozása Ady ellen. Rákosi kezében szegény Gyóni Géza — akit egyébként Rákosi valóban szívből tisztelt és szeretett — csak eszköz volt Ady megtámadására. Ady egy levelében kissé elhamarkodottan és igazságtalanul nyilatkozott Gyóniról, kinek talán *Üzenet nyugatra* c. versét is magára vette. Ezt a levelet Rákosi Jenő közölte és ehhez fűzte Ady ellen irányuló cikksorozatát. Nem akarunk a vita részleteibe bocsátkozni, sem pedig a ma már bizonyos szempontból aktualitását veszített kérdésben határozott állást foglalni; érdekes azonban megjegyezni, hogy Rákosi, mikor Gyónit — egész nyilvánvalóan a költő akarata ellenére — kijátszotta Ady ellen, épen Ady legtehetségesebb tanítványát vette védelmébe — amire szerintünk Gyóninak nem is volt szüksége. A bántó Ady-levél néhány túlzott szavában («... transzponálta igaz poéták formáit és hangulatait. Természetesen elsősorban engem bányászott ki!») nem látta meg a mély igazságot, mely ab ovo lehetetlenné tesz Ady—Gyóni vitát irodalmi szempontból. (Politikában minden lehet!).

Vegyük tehát szemügyre most közelről, 23 esztendő távlatából elfogulatlanul Gyóni Géza 12.000 példányban megjelent verskötetét, (*Lengyel mezőkön tábor tűz mellett*, 1915)³ mely-

¹ Mátrai László: *A zseni és a kultúra*. Athenaeum, 1934. 52—59. l. A pszichiatriai szemlélet alapján elinduló Pulszky H. (i. m. 97. l.) ugyan csak elköveti ezt a tévedést, mikor azt mondja: «Ohne die Zufallkonstellation, die ihn im Kriege emporhob, und ohne das tragische Ende, wäre seine dichterische Begabung wohl ganz unbetrachtet geblieben.» Talán igaz, hogy ezek nélkül Gyóni nem lett volna olyan népszerű, de tudjuk, hogy népszerűség és irodalmi érték nincsenek szükségképi kapcsolatban.

² Révész Béla i. m. 118—119. s. k. l.; Ady Lajos: i. m. 210. l.; Rákosi Jenő: *Dunántúli* cím alatt megjelent cikke a Budapesti Hírlapban 1915. okt. 14-én és az utána következő számokban.

³ Német fordítása: *Auf Polnischen Fluren am Lagerfeuer*.

nek országos hírét köszönhette. Gyóni Géza nem lehetett haditudósító, amire annyira vágyott¹ — szerénységében nem látta meg, hogy e kis verskötete minden haditudósításnál élénkebb színekkel mutatja meg a háborút, és hogy ebből a szempontból jelentősége nagyobb mint a világháború összes haditudósításainak együtt. A kötetben általában kevés a nyíltan buzdító vers (*Petőfi lelke*); ami a versekben valóban lelkesít, az a könnyed, bizakodó hang — ilyen legtöbb kuruc stílusú verse: *Levél a Gránicról, A nagy dáridó, Tábornász mellett*. Ezek között is egyik legbájosabb: *Örtüznél* c. verse. A költő elnézi az alvó katonákat, akik álmukban mind otthon vannak; találgatja, miről álmodhatnak. Mennyi könnyed humor, milyen mélységes szeretet sugározza be ezt a kis versét, mennyi finom pszichológiai megnyilvánulás van benne, képesség a mások lelkivilágába való beleélésre! Ezt a képességét már mint «kivetítést» említettük korai szerelmes versei tárgyalása közben; látjuk majd, hogyan nő ez a tragikus képesség a legművészebb magasságokba a *Levelekben*. De a költő hangulata itt még nem tragikus. Szívét teljesen a részvét hatja át; önmaga számára kevés ideje marad. Ezért volt könyve valóban a legszebb ajándék «küzdő katonák karácsonyára.» Talán kevésbé sikerültek és kissé erőltettek az oroszokat lekicsinylő versei (*Varsó felé, Gorkij önkéntes, Alexis levele Alexandrához*), de egészen természetes, hogy mint katona-költő nem kerülhette el megírásukat; ma már persze aktualitásukat veszítették. Nem veszítették el azonban aktualitásukat azok a versek, melyekben a magyar költő és a háború kapcsolata mutatkozik meg. Itt az inkább egyszerű, könnyed versek hangja a patosz magasságát éri el, megőrizve azonban a dallamos versformát. A költő együtt egészen sajátos hatást kelt — ebből születnek Gyóni legszebb háborús versei.

Szálljon a füstölők tömjéne,
Szóljon ezer ágyu torok,
Ez az ítélet nagy miséje;
Szentvize vér, virága béke —

S magyar Kánaán szent földjére
Vezetnek égi pásztorok.
(*Dicsőség a magasságban.*)

Gyóni optimizmusával szentül hiszi, hogy a véres háború az örök békét szolgálja. Honvágy és békevágy egy hűrt rendítenek meg szívében; ha hazatérhet majd a béke áldásában apja sírjához:

Szent öreg úr, néhai pásztor
Sírja tövében pihenőt lelek,
Beszélek néki népe tavaszáról
S megáldanak áldott apai kezek.

¹ V. ö. Gyóninak Braun Henrikhez 1915. okt. 28. írt levelét.

Harcos dicsőség koszorúját
Szegény öreg pap sírjára teszem.
Az Úr velünk volt, apám, visszajöttünk,
Szabad földben nyugodj már csendesen.

(Álom a táborban.)

Hogy megcsúfolta a kegyetlen sors Gyóni mély, tiszta hitét! — De őt nem érte váratlanul az áldozat sem, melyet meg kellett hoznia a magyar végzetnek:

Életemet, e drága pohárt, zengőt,
Csordultig vérrel kezedbe adom:
Öntözd vele a boldogabb jövődöt,
Jövő virága nyiljék gazdagon.

Az otthon és a jövő! A küzdő katona ha hazagondol, megejti lelkét ismét a borongó vágy. (*Örségen.*) A lengyel mezők szürke egyhangúságában csak haza lehet gondolni. Az otthon, a haza még dallamosabbá halkítják a sorokat:

Sötét felhők sűrűn esőznek,
Szürke csuhát ölt a lengyel határ,
Visztula hídján alkonyi csöndben
Kongó léptekkel egy katona jár.

— — — — —
S kongó lépések elviszik
Alkonyodó hazai tájra.

Mintha csakugyan az őrtálló katona ritmikus lépései dobannának ebben a versben. Ez az új hang és új ritmus, amit Gyóni a háborútól kapott. Gyóni saját honvágyába azonban valószínűleg egy kis mélabú is vegyül. «Vasárnap a sáncon» beszélgető két katona közül ő az, akinek «nincs fia, ki hazavárja.» ... A szerelem pedig kevés helyet foglal ezek között a versek között. Fáj ugyan, hogy szemét nem a «kedves» fogja lezárni; csak azért akar élni, hogy legyen, aki az Ő szépségét megénekelje (*Könyörgés harc hajnalán*); az Őrangyalnak, az ő forró imáinak tulajdonítja, hogy még él:

Mindennap új csodára ébredek,
Hogy élek még, túl ennyi véres harcon.
Ó hogy győzni tud ennyi vész felett
Egy imádkozó, édes, gyöngé asszony.

Az ő «szomorúsága viszi vissza» a halálból; de mégis, ez a néhány vers is inkább személytelen. Általában a szeretett nő felé vágyódó katona sóvárgása, nem színezik felismerhetően egyéni érzelmek. Majd eljön ennek az ideje is... A hadifogság körülzárt magányában majd meg fog jelenni a szinte testetlen és személytelen Őrangyal, mint húsból-vérből való asszony, igazi asszonyi hibákkal és erényekkel, hogy pokollá vagy menyországga varázsolja a költő éjszakáit. Most még «a jó mulat-

ság, férfi munka» ideje van, az asszony helye ilyenkor a háttérben van, neki csak imádkozni van joga a küzdő hősökért. Az a gondolat, hogy az ilyen módon háttérbe szorult nő talán nem akar majd többé visszatérni, az a gondolat, hogy a távol-ság által örökre elveszítheti — ez a gondolat, mely az örületig kínoztta Gyónit, mely legszebb verseinek megírására ihlette, most még csak egyszer ötlik fel lelkében, de itt is egyik legszebb versét inspirálja:

Oly messze vagy már a szálló időben,
Halvány asszony, édes elhagyott,
Oly messze vagy —
S mint égi lámpa téli temetőben
Csak szépséged és hűséged ragyog.

— — — — —
Várod-e még
Babéros jöttét büszke lovagodnak,
Kinek híreről szárnyas hír beszél.

(Egy repülő lapra.)

Néhány szót még a Gyóni «kuruc» verseiről. Amint láttuk, Kéky Lajos tagadja, hogy itt tudatos hatásról van szó. De akkor hogyan magyarázhatók az ilyen strófák:

Föl a fejjel, Bálint,
Nézz csak a szemembe,
Sok százéves magyar harag
Lángja lobog benne.

Ráismsersz-e most már
Jó kuruc komádra:
Rákóczinak voltam egykor
Az íródiákja.

(Ne szomorkodj Bálint...)

Hiszen ez tipikus kuruc-strófa. Boross Ady-hatást lát ennek a versformának alkalmazásában,¹ de ez itt nem lényeges, hiszen egymástól függetlenül is meríthettek a Balassi, illetőleg a kuruc költészet mély és tiszta forrásából. Závodszy Kéky Lajos állítását teszi magáévá az azonos körülmények közt létrejött «öntudatlan» hatásról.² Kéky állításának azt a részét, mely az azonos költői helyzet azonos ihletésére vonatkozik, minden további nélkül elfogadhatjuk. Nem hisszük azonban, hogy Gyóni, a tudatos költő és művész, egy közismert versformát alkalmazzon «öntudatlanul», szóval véletlenségből, mint pl.

— Három hete lesz már
A napot se látjuk.
Azt se tudjuk, hol kel fel.

— Nem is addig pajtás
Míg innen a muszka
A pokolba nem nyergel.

(Tábortűz mellett.)

Elképzelhető egy versnél talán, de nem egy egész sorozatnál. Amit Kéky mond, hogy korábbi verseiben nyoma sincs a kuruc hatásnak, az nem elég bizonyíték.³ A következő mondatokban önmagát cáfolja, mondván, hogy az azonos körül-

¹ I. m. 48. l. — ² Závodszy i. m. 32 l. — ³ Idézett hely.

mények ihlették hasonló formájú versek megírására. Gyóni nem volt harcos lélek, mint Ady, belőle csak a valódi háború váltott ki olyan reminiscenciákat, melyek költői megfogalmazásához épen a kuruc versek külső alakja mutatkozott legalkalmasabbnak. De ez az alkalmazás nem volt öntudatlan, erről szó sem lehet. Gyóni kikereste mondanivalója számára a legalkalmasabb formát. Lehet, hogy első ilyen versénél még öntudatlanul simult a forma a gondolathoz, de aztán nyilván tudatosan és akarattal írta ezeket a verseket a párbeszédessé, kurucos formában, sőt mint fent láttuk, Balassi-strófákban. És hogy úgy történt, nem von le semmit a versek értékéből, sőt emeli azt. Vajon Thaly Kálmán és Endrődi Sándor kuruc versei nem állnak-e olyan, vagy talán magasabb színvonalon, mint az eredeti kuruc versek? Hiszen ezek a versformák épen olyan joggal alkalmazhatók, mint az ősi nyolcas, az epikus tizenkettős, vagy akár a hexameter. Ki mondaná, hogy Vergilius «öntudatlanul» utánozta Homeroszt?

Épen ezek a versek azok, amelyek ebben a kötetben Gyóni formakésztségének fejlődését és az Ady-hatástól való elmaradását jelzik. De a teljesen új fegyverzetben élénk álló, kiforrott, eredeti költőt mégsem ezek a versek mutatják meg, hanem a kötetnek általunk szándékosan utolsónak hagyott darabja: a *Csak egy éjszakára...* Mint ahogy a béke meghozta a verset a *Cézár én nem megyek* címűben, úgy született meg a háborúban Gyóni másik és utolsó nagy verse. Nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy Gyóni költői fejlődése innen lefelé hanyatlana, sőt szerintünk, amint látni fogjuk, egész költői mivoltának végleges kibontakozása és betetőzése még hátra van. A sors azonban már nem engedte meg többé a nagy, mély lélekzetet, az élmény teljes, tökéletes formába való felszabadulását. A fogság erre már nem adott alkalmat.

Gyóni hitte, hogy a háború a béke eszköze, szívesen ajánlotta fel életét a békés otthonért, «de csak a béke katonája volt». Nem kívánta, nem kívánhatta a háborút, de becsületesen küzdött és megállta a helyét mindenütt. Az édes otthon, a szerető nő képe szelíd örömmel töltik el szívét. De a szürke lengyel mezőkön, az ólmos novemberi esőben, az éjszakák «lát-hatatlan maggal» kelt ködében, mások is eszébe jutnak. Eszébe jutnak azok, akik még ilyenkor is személyes dolgaikat tolják előtérbe, akik «fent hirdetik, hogy — mi nem felejtünk», akik «gerendatöréskor szálkát keresnek» (milyen művészi ez a bibliai hasonlat!), akiknek a háború pénzt jelent, akik nem ismerik az önfeláldozást, hanem csak szájukkal szeretik a hazát. A szomorú, tragikus tisztánlátás pillanata ez. Meglátja, hogy a fény mögött mindig ott van az árny, és hogy a háború, a hazaszeretet véres szépségébe belevegyülnek a piszkos, önző érdekek. Ő, ha ezeket az embereket egyetlen éjszakára el

lehetne hozni a przemysli pokolba!!! A költő itt nem mondja ki, de érezzük a véresen-keserű sorok mögött a kételyt: talán nem is érdemes? Itt ismét felmerül a probléma, mint a *Cézárnál*. Gyóni, aki hitt a háborúban, hogyan írhatta meg ezt a verset? Vagy hihetett-e, aki ilyen tragikusan tisztán látta a háború másik felét? Talán kissé merész a következő magyarázat: igenis, igazuk van azoknak, akik Gyóni pacifista volta mellett törnek lándzsát. Hogy mégis ő lehetett a háború költője, annak az a magyarázata, hogy Gyóni — legalább tudat alatt — érezte, milyen rendkívül fontos számára a háború minden művész egyformán önző és nem szabad ezért — ha csakugyan így volt — Gyónit elítélnünk. A költő hivatása, kötelessége, hogy két kézzel kapjon az után, ami a legszebbet és legnagyobbat ki tudja váltani belőle.¹ Első igazán nagy versének ihletője — mint láttuk — a vágy volt, a vágy az élet szeretése után. Ezt a vágyát teljesedni engedte — ha csak rövid időre is — a háború. A halál reális közelsége megtanította Gyónit az élet szeretetére, és így írta meg ezt a háborús versét, mely *szándékában* a háború fentebb felsorolt alakjai, de *valójában* az egész háború ellen lázít, nem tartalmilag, hanem a háborúról festett iszonyú képekben:

Mikor siketitőn bőgni kezd a gránát
S úgy nyög a véres föld, mintha gyomrát rágják;
Robbanó golyónak, mikor fénye támad
S véres vize kicsap a vén Visztulának.

Mikor gránátvulkán izzó közepén
Ugy forog a férfi, mint a falevél;
S mire földre omlik, ő iszonyú omlás:
Szép piros vitézből csak fekete csontváz.

És ha eljőnnének csak egy éjszakára:

Hogy esküdne mind-mind...
S hitetlen gögjében, akit sosem ismert,
Hogy hívná a Krisztust, hogy hívná az Istent:
— «Magyar vérem ellen soha-soha többet!»
— — «Csak egy éjszakára küldjétek el őket.»

Vagyis nem logikusan következik-e ebből a gondolat, hogy aki nem egy, hanem sok-sok ilyen irtózatos éjszakát végigélt, az «soha-soha többet» nem akar tudni a háborúról?...²

Ha Gyóni kívánsága valóban ez volt, ezt a Sors hamar teljesítette, de csak azért, hogy a háborúnál is rettenetesebb helyre juttassa: az orosz hadifogságba... Przemysl elesett...

¹ «Nem szeretetre, nem boldogságra — művemre törekszem.»

² Szerb Antal szerint (*Magyar irodalomtörténet*, II.) ez a vers: «a baldokló gladiátor átka a nézők ellen.»

4. A fogság kora.

*Hegyek felé a hír szalad:
Nem hős halott, csak szürke rab.*

«Szibéria a világ ravatala, mely körül gyertyaállamok élete remeg és halva fekszik rajta egy pár millió ember.» «Csúnya idegélete volt általában a hadifogságnak. Mindent megérthet az, aki benne tört össze.» «Nem tudja senki, csak aki próbálta.»¹

E néhány taláalomra kiragadott idézet Balogh István kissé rapszódikus, de mélységesen megrázó könyvéből — úgy hisszük — még mindig nem fest hozzávetőleges képet sem a szibériai hadifogság borzalmairól. «Nem tudja senki, csak aki próbálta.» Mi, az itthon és a béke védett légkörében, szinte hozzáférhetetlennek érezzük azt a sok borzalmat, amit Balogh elénk tár. Ha képzeletünkkel, vagy talán szívünkkel, mégis felmérünk belőlük valamit, megdöbrent a kérdés: hogyan virágozhatott tovább ebben a környezetben Gyóni költészete? És Gyóni költői és emberi nagyságának legékebben szóló bizonyítéka, hogy le tudta győzni a körülötte ólálkodó téboly rémét, melyet a körülmények oly tragikusan siettettek, le tudta győzni addig, míg be nem töltötte költői hivatását és megírta a magyar irodalom egyik legszebb szerelmi ciklusát, a *Levelek a kálváriáról* . . . címűt.

33 rövid verset tartalmaz ez a ciklus, az első kilencet még Przmyslben írta (hiszen kálvária volt az is!), a többit már a fogságban.

Ez az első kilenc levél mintegy keretet alkot másik háborús kötetéhez. Itt már szóhoz jut Gyóni régi ismerőse: a halál («Meg kell itt halni, meg kell halni»; «Halál, halál, vén Csinom Palkó») és az utolsó halálos tusát vívó várban szóhoz jut az éhezés («Pajtás, ne harapj akkorát, holnap is ezzel kell beérned»). De még él a remény is, bár egyre halványabban; gyakoribbak a szörnyű válságélmények, és már felüti fejét a Rém is:

Azon az éjszakán

Havas árokban, forró lázban —

Azon az éjszakán

Anyám fiatal arcát láttam.

De ezeknek a verseknek mégis egyetlen és igazi tárgya az Asszony. Többször mondtuk már, hogy Gyóni legsajátosabb képessége a kivetítés volt. Át tudta élni az asszony utána való vágyódását és — ez annyira jellemző rá — mélységesen tudta sajnálni őt, amíg hitt benne. Sőt mikor a féltékenység és a kétség már szinte maniakus erővel gyötörték, még akkor is van vigasztaló, megbocsájto szava hozzá, de saját lelkének vad fájdalomsikoltása már átcseng a részvéten.

¹ Balogh István i. m. 15., 82., 70. l.

Ritkán rajzolta meg férfi olyan mély psychológiával egy asszony lelkivilágát, mint Gyóni ezekben a versekben. A nő lélek lehellepszerű finomságait olyan árnyalattal eleveníti meg, hogy szinte megdöbbenve kérdezzük, vajon a távolbalátás adományával van-e megáldva — vagy megverve — ez a költő? Úgy történt-e minden, mint ő látta? Nem tudjuk. De ahogy ő látta, az psychologiailag annyira megokolt, hogy itt már szinte a valóságnak kellene alkalmazkodnia hozzá, ha nem így történt volna.

Az első levelekben még él a hit a Kedves hűségében, hiszen itt még a hazatérés egy kis optimizmussal oly közeli-nek látszik. Még teljes hittel kérdi:

Imádkozol-e minden este
És hiszed még, hogy visszatérek? (3. levél.)

De ő már nem tud imádkozni. Megható színei és szavai vannak az otthon hagyott fájdalmáról:

Az a nagy csönd... Emlékezel?
Azt hiszed, ez a halál csöndje.
Valakit vársz és senki sem jön —
S rettegsz, ó, hogy ha mégis jönne. (8. levél.)

A fájdalom, a hű kutya,
Veled van nappal és éjszakán át (9. levél.)

Azután jön a drámai rövidségű hír: «Nem hős halott, csak szürke rab.» És felbukkan először a kínzó kérdés: «Örülsz, vagy fáj a gondolat?» (10-ik levél.) Hisz a halottat olyan kényelmesen lehetne elsíratni! Ó, a költő, egy Petőfire valló gesztussal mondja:

Síromból gyönyörködve nézlek:
Mily csodaszép vagy feketében...

De a hit, szerelmének, hűségének gondolata, még egy darabig él lelkében: a Kedves minden gondolata most csak Szibéria lehet, ahol ő szenved! De föltámad az aggodalma: «Elég erős páncél-e, mondd, Emléke egy bús szerelemnek?» Hiszen fogságban synylődő szerelmesével már csak szálló sóhajai közösek; a régi varázs fakul, s a kis szobába, mely annyi emléket takar, az asszony már be tud lépni közömbösen! Aztán ott a kórházi élet. A finom psychologus Gyóni tudja, hogy az elhagyott asszony a kórházi szolgálat közben nemcsak részvétet gyakorol, nemcsak elfoglalja magát kínzó gondjai elől a kórházban, hanem szexuális kárpótlást is talál a beteg katonák szerelmes hódolatában. Nem is tudat alatt, hiszen az asszonynak lelkiismeretfurdalása is van (18., 19. levél), küzd

az öt körülsugárzó hódolat ellen. És most egy furcsa fordulat következik. A költő ingadozik a féltékenység és a haldokló katona iránti részvét között:

Madonna, mondd, Madonna, mondd:
El tudtad lökni forró száját?... (20. levél.)

A költő látó szemével látja halvány asszonyát, fürdőre küldi üdülni, de a féltékeny szerelmes szeme meglátja oldalán az «idegen herceget» is, és ez a látvány nem hagyja el többé. Az idegen herceg híre megmérgezi a hazatérés gondolatát is (25—33. levél); soha-soha sem kapja már vissza az asszonyt. Itt már saját lelkét elemzi, ugyanazzal a borúsán-fájdalmas tisztánlátással. Nem tud, nem fog felejtteni vagy megbocsájtani. Valakinek az emléke örökre közékük állt, talán már hazamenni sem érdemes:

Száz halálon s rab éjszakákon
Azért kellett vacogva győznöd,
Hogy végre mégis elveszítsd
Te egyetlen, halovány hősöd. (33. levél.)

Ezzel a bús akkorddal zárul a regény — a regény, amelyet a költő egyedül élt át, társ és híradás nélkül, messze Szibériában.

A *Levelek a kálváriáról* II. ciklusa már nem ilyen sikerült. Az asszony nem ír, nem ír; Gyóni lelke csak egyszer vidul fel: *Julis levelén*, amely különben ennek a ciklusnak a legszebb verse. Egyébként a fogságban írt többi verse más kötetéhez képest kevesebb, de mélyebb tónusú színt mutat. Eleinte még él benne az elkeseredett gyűlölet az ellenség, az oroszok, az angolok ellen (*Óda a gyűlölethez, Zúg az ítélet harangja, Tolsztoj nagy lelke, Puskin, Turgenyev*). Az orosz táj végtelen reménytelensége szinte megdermeszti szívét, s az orosz nép nyomora megfogja részvétre mindig kész lelkét. Az *Omszki emlék* pl. oly megrázó rajza a tragikus orosz sorsnak, hogy ha ezt Gyóni úgy át tudta élni, nem csodálkozhatunk, hogy olyan örömmel fogadta az orosz forradalom hírét. Saját sorsa is egyre világosabban látszik előtte:

Engem vár már a szomorúság
És nem kísér el senki, senki.
(Magyar bárd sorsa.)

Ami első versei közt szenvelgésnek hatott, az most szomorú valóság, amelyet a költő már a művészi hatás minden eszközeivel tud kifejezésre juttatni. A halál közeledik felé állandóan, és ő egyre szebben, egyre művészebben tudja megszólaltatni:

Halkabban járjon, aki él
S dudoljon csendes éneket,
Messzi sírdombok fejinél
Ma ezer gyász-szobor mered (Halkabban...)

Még szebben írja meg saját sorsát *Harminc évig a pusztában* c. versében. Még néhány szép hazafias vers, azt mondhatnók, az irredenta versek előfutárjai (*Kokárda, Dögmadarak*), néhány kép a fogságból (*Ottó, Török barátjához írt versei*), de ilyen kevés van, mert, mint befelé forduló típus, az őt közvetlenül környező dolgokból keveset látott, csak azt fogta fel, ami érzelmein könnyen át tudott szűrődni. Aztán jött Mihály halála, a «sötét hatalmak» átvették uralmukat felette. A Mihály temetéséről vele repülő daloló pacsirta (*Öröme van a pacsirtának*)¹ már beteg agyának képzelődése. A szálak lazulnak, egyre jobban lazulnak — szinte hihetetlen, hogy eddig tartottak — aztán végkép elszakadnak. Még fellángol a magyarságba vetett megtartó hit:

Mely annyi holttestet takar,
Legyen végső e diadal.
S a vérrel vont hátárokon

Békés népekkel jó rokon
S boldog legyen már a magyar.

Ez végrendelete szeretett hazája számára. (*A béke jön*.)
Aztán, 1917. jún. 15-én, már csak az ágya melletti falra írja fel utolsó sorait:

Térjetelek meg
És szeressetek

Elnyel mindeneteket a hőség
És csak Istené a dicsőség.

A vég már hamar jött. Az ő lelkéért is eljött a pacsirta, hogy szárnyalva vigye az égbe, nevét pedig a halhatatlanságba.

*

Nekünk, kiknek a világháború szomorú következményei még élő és véres valóság, nagyon nehéz Gyóni Gézára könnyes meghatódottság nélkül gondolni. Oly sok magyar költő tragikus sorsával rokon végzete mélységesen megráz mindenkit, aki vele foglalkozik. Más, szerencsésebb sorsú költő művészetét hosszú, békés esztendőök érlelik meg — bár ez épen nálunk elég ritka jelenség. Gyóni pályája is így indul. De aztán az idő sürgetni kezdi. A Művet be kell fejezni és a Művet érlelő szenvedést is egy adagban, összesűrítve kell átélni. Csoda-e, hogy összeroppan? De a Mű elkészült. Nincs igaza Borossnak,² mikor Gyóni költészetét «torzóba rekedt életszobornak» nevezi. A Mű igenis kész volt. Kész volt, legalább is abban az értelemben, ahogy Gyóni a neki osztályrészül jutott körülmények között megoldotta azt, amit költői hivatása tőle megkövetelt. Látszik ez abból, hogy mikor az alkotás már irtózatosszerű erőfeszítésébe került, amikor a kör már egyre jobban szűkült körülötte, még mindig írt, míg mondanivalóját be nem fejezte.

¹ Balogh I. i. m. 169. l.

² I. m. 3. lap.

Természetesen fel lehet vetni a kérdést, hogy ha nincs világháború, ha a költő nem kerül fogságba, mi lett volna akkor Gyóniból. De az irodalomtörténész feladata nem az, hogy a Végzet utait kutassa és hiábavaló kérdéseket tegyen fel, melyekre felelni úgy sem lehet. Az irodalomtörténész feladata az, hogy az író munkásságát — ha megvan hozzá a kellő távlat — a maga helyére illessze. Gyóni Gézánál nem munkásságának befejezetlensége, hanem éppen ennek a távlatnak hiánya az, ami az objektív kritika álláspontjára való helyezkedést megnehezíti. Amint mondtuk, a háború és a hadifogság számunkra még mindig túlságosan élő valóságok ahhoz, hogy Gyóni sorsát és művét külön láthassuk. Mégis addig, míg eljön egy szerencsésebb nemzedék, melynek számára Gyóni sorsa már *történelem* lesz, kíséreljük meg megállapítani objektíven, mit kapott irodalmunk Gyónitól.

Tegyünk úgy, mint munkánk kezdetén, engedjük át a szót először magának a költőnek: Balogh István könyvében feljegyezte egy beszélgetését Gyónival, melynek során a költő nyilatkozott saját hovatartozóságáról: «... Petőfi és Ady közé akart helyezkedni...»¹ Gyóni valóban nem sokat tévedett, amikor háború előtt írt versei alapján közvetítőnek látta magát régi és új között. Állítását csak annyiban kell korrigálnunk, hogy inkább Vajda János és Ady között áll,² bár ő Petőfivel valószínűleg az egész XIX. századi irodalmat akarta megszemélyesíteni. Valóban Gyóni beleesik a magyar lírának abba a vonalába, mely Ballassitól Csokonain és Vajdán át Ady felé mutat. Ez a megállapítás vonatkozik egész költészetének formai és hangulati részére — *tartalmilag*, amint már a bevezetésben mondtuk, nem lehet egységes szempont alapján elbírálni életének különböző korszakaira eső műveit. Másrészt a háború és a fogság olyan sajátos élményvilág, hogy ezen a téren összehasonlításra sem nyílik alkalom. Mint *háborús költő*, azaz mint a világháború költője, irodalmunkban egyedül áll, háborús verseinek erkölcsi tartalma azonban szervesen kapcsolódik be hazafias líránk többi alkotása sorába, sőt itt jelentékeny szerepet tölt be. Fogságban írt versei természetesen még egyedülállóbb élményeken alapulnak, ezeknek legfőbb jelentősége az (amint már erre rámutattunk), hogy gigászi küzdelem eredményeképp jöttek létre, s e küzdelem egy oly súlyos betegség végzetes fenyegetésével szegül szembe, mely betegségnek sokkal gyöngébb jelentkezése is az átlagembert már rég közönséges elmebetegé tette volna. Másik érdemük ezeknek a verseknek az, hogy a szerelmi líra területén ütnek meg egészen új hangot. Azt mondhatnók, hogy Gyóni

¹ Balogh István i. m. 96 l.

² Petőfi robosztus életerejének nyoma sem volt benne.

megalkotta a szerelmi balladaciklus műfaját — talán még Paul Geraldty-hoz lehetne ebben hasonlítani, legalább is finomság szempontjából, de ez a műfaj utánozhatatlan.

Ha műveiből meg akarjuk állapítani Gyóni világnézetét, szét kell választani az *embert* és a *magyart*. Mint ember, Gyóni inkább pesszimista, tépelődő lélek volt, de mint magyar, optimista, szinte naiv hittel bizott fajtája sorsában.

Erkölcsei felfogása mindkét szempontból emelkedett volt, hitt az igazság győzelmében. Mélységesen vallásos is volt, úgyhogy vallásos líránkat is néhány igen szép darabbal gazdagította.

Amint látjuk tehát, szemlénk eredményét a következőkben lehetne összefoglalni: Gyóni nem tartozott az úttörők közé, de erős lírai tehetségével alkalmasan töltötte be a közvetítő szerepet Vajda és Ady között, a líra minden ágában alkotott maradandót, *Cézár, én nem megyek* és *Csak egy éjszakára* című verseivel és a *Levelek a kálváriáról* c. ciklusával pedig megnyitotta a maga számára a halhatatlanság kapuit.

MIKOLA GÉZA.

ADATTÁR.

GYULAI PÁL LEVELEI IMRE SÁNDORHOZ.

(Negyedik, bef. közlemény.)

53.

Tisztelt barátom!

Vettem a Szóképzést s tüstént még az nap előterjesztettem az értekezleti ülésen. Hunfalvy indítványára a régi bírálókat bízták meg az átnézéssel, Budenzet és őt. Azt hiszem, hogy hamar áttekintik s ha vissza-kerül hozzám, gyorsan elbánok vele.

Még a mult ülésen felkérték tisztelt barátomat a Ballagi felett tartandó emlékbeszédre. Kiirattam az illető jegyzőkönyvi kivonatot s itt küldöm. Ha lehet, vállalja el, mert a többi nyelvész majd mind összetűzött Ballagival s talán a kegyeletet is megsértenék. Azt hiszi az osztály, hogy ön mint távolabb álló és objectivebb az árnyoldalt is képes kegyeletbe olvasztani.

Maradtam

tisztelő barátja

Gyulai Pál

A jegyzőkönyvi kivonatra hivatalos választ kérek.

A levél keltezetlen, de tartalma megszabja helyét az időrendben. Gyulai ugyanis a levélben azt írja, hogy az Akadémia I. osztálya még a mult ülésen felkérte Imre Sándort a Ballagi Mórról szóló emlékbeszéd megtartására. Minthogy Ballagi Mór 1891. szept. 1-én halt meg, az osztály csak a halálesetet követő ülésen, tehát okt. 5-én intézkedhetett az emlékbeszédről. Ezek után a keltezetlen levél csak az 51. számú, 1891. aug. 31-én kelt és az 52. számú, 1891. szept. 7-én kelt levél után következik, másrészt megelőzi az 54. számú levelet, mely 1891. okt. 27-én kelt.

54.

Tisztelt barátom!

Épen most volt nálam Hunfalvy s jelentette, hogy egy hónap alatt a bírálattal elkészül. Nagy figyelemmel olvasta el a könyvet, igen érdekesnek és tanulságosnak találta, s ezt bírálatában ki is fogja fejezni. Egy pár kifogása is van, a melyet előttem nem részletezett. Egyébiránt, ha a bírálat elkészül, leküldöm önnek olvasás végett, hogy ha szükséges, egyben-másban felvilágosíthassa.

A mi a másik munkáját illeti, szíveskedjék nov. 7-ig beküldeni. Ha a bírálaton keresztül megv, a többi az én dolgom kiadását eszközölni fogom minden esetre. Addig én semmit sem tehetek. Remélem a kiadás nem fog akadályba ütközni.

Molnár két Shakspeare-tanulmányát a mult hónapban megküldöttem önnek. A III. Richardról írt tanulmányát nem tudom megszerezni.

Hát Lajos nem ír-e nekem semmit? Ha a szép szó nem használ, riaszson reá.

Hunfalvy egy darabig betegeskedett, de most már egészen jól van s önt szívesen üdvözlí. Buda-Pest 1891 okt. 27.

tisztelő barátja *Gyulai Pál*

Molnár György dolgozatai: *Gyöngyök és homokszemek Shakespeare Othello és Lear király tragédiájának előadásáról*. 1885. — *III. Richárd*. Tanulmány. 1878. Imre Sándor ezeket is bírálta *Néhány könyv Shakespeareről* címmel a Budapesti Szemlének 1892. évi LXXI. kötetének 441—462. lapjain.

55.

Tisztelt barátom!

Először is, köszönöm a könyvismertetést és közelebből közölni fogom. Hunfalvy utolsó napjaiban is olvassatta művét és jegyzéseket tett s januárra ígerte a bírálatos ismertetést. Dolgozó asztaláról hoztam el a könyvet és jegyzeteit, a melyet ide zárva küldök s helyette kérek egy más példányt. Nem tudom találok-e más bírálót, de megkísértem.

Ide zárom az osztály határozatát is a Szóképzésről: Budenzben s a többiekben is megvan a jóakarát, de a legegyszerűbb gyököszók ellen nagy ellenszenvök van. Ez a botránykő. Nem segíthetne-e rajta? Ha igen, szíveskedjék még egyszer átnézni a munkát. Mihelyt elfogadtatik, én találok utat-módot a kiadásra. Az idei költségvetésbe, minthogy véglegesen el nem fogadtatott, nem vétetett föl. A jövő évi költségvetésben szabadon mozoghatunk, mert megszabadulunk a Nyelvtörténeti Szótár költségeitől.

Az ég áldja! Köszöntöm derék fiait. Buda-Pest 1892 jun. 16.

tisztelő barátja *Gyulai Pál*.

56.

Tisztelt barátom!

A mult év nyarán egy levelet intézett hozzám, melyre a válaszszaal mind e mai napig adós vagyok. Nem feledékenységből történt a mulasztás, hanem az okból, hogy előbb beszélni akartam Szász Károlylyal és Szilády Áronnal. Szilády abban a véleményben volt, hogy az év folytán ne hozzuk fel az ügyet, mert a nyelvész urak talán megbuktatják félvén a kiadás költségétől, mely az ő kiadásaitól vonatnék el. Jobb lesz akkor tárgyalni az ügyet, mikor a költségvetés még távol van. Az idő most elérkezett, ez év költségvetése izgalmain túl vagyunk s a jövő évi még távol. Szíveskedjék hát felküldeni a kéziratot, szükséges nyilatkozatával együtt Budenz bírálátát illetőleg, hogy akkor vétessem tárgyalás alá, midőn Szilády és Szász Károly is megjelenhetnek az ülésen. Ha a kézirat elfogadtatik, akkor aztán csak az idő kérdése a kiadás s a költséget két évre is beoszthatjuk.

Még azt a kérést is intézem tisztelt barátomhoz: nem volna-e hajlandó elvállalni a Gorove-pályázat bírálatát: «Az ujkori aesthetika történetének vázlat» a kérdés. Pályamű csak egy érkezett igen olvasható betűkkel írva. Beüthy, Binóczy és tisztelt barátom kérettek fel az osztály részéről a bírálatra. Egyik bíráló már elolvasta, most tisztelt barátomhoz küldeném a pályaművet. De nem merem, míg a bírálói tiszt elfogadásáról nem vagyok biztos. Kérem szombatig válaszát (márcz. 17.), hogy el nem fogadás esetében új bíráló kinevezésére kérjem fel az osztályt.

Hát a *Szemléről* teljesen meg akar-e feledkezni? Milyen jó volna, ha kisebb-nagyobb tanulmányt vagy legalább bírálatot küldene nekem. Ha betegeskedése vagy más körülményei nem engedik, szíveskedjék legalább fiait buzdítani.

Válaszát sürgősen kérve maradtam tisztelő barátja *Gyulai Pál*
Buda-Pest 1894 márcz. 12.

Ugy látszik, Imre Sándor nem küldte el a *Szóképzés* kéziratát Gyulai Pálnak. A kiadatlan tanulmány most a szerző unokájának, Imre Sándor műegyetemi tanárnak birtokában van.

57.

Tisztelt barátom!

Itt küldöm sietve a pályaművet, szíveskedjék, ápril 10-ig elolvasni. Még Beüthynek kell elolvasnia, ő úgy nyilatkozott, hogy most Olaszországba megy, maradjon utolsónak s ápril közepéig nincs ideje elolvasni.

Nagyon örvendek, hogy tisztelt barátom és fiai készítenek valamit a *Szemle* és *olcsó könyvtár* számára. Csak küldje mielőbb párhuzamait. A *Nyelvvizítés története* lehet tíz nyomtatott ív is. A *Heltai meséit* is szívesen veszem és tüstént nyomdába adom. A mi teljesen tőlem függ, abban a leg-készségesebb szolgálatomat ajánlom.

Önt talán érdekelni fogja az a hír, hogy Volf Györgyöt a helyesírás ügyében elszakítottam Szarvaséktól, a kik forma szerint kiátkozták őt, mint eretneket. Már a Nyelvtudományi bizottság üléseiben megbuktattuk Simonyi és Szarvas javaslatának néhány lényeges pontját; egy pár nyelvész hozzánk állott. Az osztályban úgy is megbukott volna a javaslatuk. De jobb így.

Az ég áldja! tisztelő barátja *Gyulai Pál*

Buda-Pest 1894 márcz. 16.

58.

Tisztelt barátom!

Nagyon köszönöm a küldeményt, épen szükségem volt magyar irodalmi czikkre; az első közleményt mindjárt nyomdába adtam s egy hét múlva megküldöm a revisiót is.

Az *olcsó könyvtárba* szánt dolgozatot talán a *Szemlebe* is kiadhatnók. Itt több a tiszteletdíj, s aztán később az *olcsó könyvtárban* is megjelenhet. Szíveskedjék csak beküldeni s majd a körülmények szerint intézkedem.

Midőn épen e sorokat írom, veszem második levelét. A kérést igen szívesen teljesítem. Tegnap a főrendiház ülésén találkoztam b. Eötvössel

s felszólított, hogy látogassam meg miniszteriumában. A jövő hétfőn meg is látogatom s így jó módor lesz kedves fia érdekében szólnom vele.

Az ég áldja. Üdvözlöm kedves fiait. Lajos már írhatna valamit a Szemlének.

Buda-Pest 1894 júl. 4.

tisztelő barátja *Gyulai Pál*

Ez és a következő három levél Imre Sándornak *Petőfi és némely külföldi költők* című cikkére vonatkozik, mely 1894-ben a Budapesti Szemlében a LXXIX. kötetnek 274—299., 355—386. lapjain s a LXXX. kötetnek 80—103., 220—255., 439—465. lapjain jelent meg.

59.

Tisztelt barátom!

Félreértettük egymást. Én azt hittem, hogy az ön cikke csak két közlemény, mert levelében nem írta meg világosan szándékát. Megvallom csodálkoztam, hogy Heinet és Burns-öt mellőzi. Annál jobb, ha folytatja. Nekem soha [sem] sok bár mennyit ír. Csak arra kérném méltóztassék a harmadik közleményt szeptember 8—10-ig elküldeni, a negyediket október első hetében Ötödik ha lesz, azt is szívesen veszem.

Kedves fia Heltairól írt nekem, az *olcsó könyvtárban* leendő kiadásról. Ma és holnap még revízióval és kéziratjavítással vagyok elfoglalva, azonban egy pár nap múlva válaszolok levelére.

Remélve és ohajtva, hogy Tátrafüredről megfrissülve tért haza maradtam

tisztelő barátja *Gyulai Pál*.

Buda-Pest 1894 aug. 25.

60.

Tisztelt barátom!

Először is bocsánatot kell kérnem öntől, hogy megkérdezése nélkül felolvastattam a Kisfaludytársaság tegnapi ülésén *Heine és Petőfi* című tanulmányát. Csak költemények levén bejelentve illőnek tartottam, hogy az irodalmi tanulmány is legyen képviselve az ülésen egy szép tanulmánnyal, melynek örülni is fognak a társaság jobbjai. De másfelől ön rég nem küldvén be semmit a Kisfaludytársasághoz, úgy hittem, nem teszek rosszat, ha annyi év után egyszer megszólaltatom. A társaság nagy figyelemmel hallgatta a felolvasást valamint a közönség is és élénken megtapsolták. A hírlapi tudósításokból ne ítéljen a sikerről. Ezek a jámborok, a mint referadájok mutatja, alig értették meg a felolvasást és mindent összezavartak. Legjobb a *Pester Lloyd* referadája, ajánlom elolvasását.

A negyedik közleményt várva várom s ohajtanám, hogy toldja meg az ötödikkel is. Itt a valamire való irodalmi emberek mind nagy érdekléssel olvasták, mert Petőfit oly oldalról világítja meg, melyet eddig a róla írt írók meglehetősen mellőztek. Nagyon kérném az ötödik közleményt is. Nekem éppen jól esnék, azzal végezném a decemberi számban az évfolyamot.

Nagyon sajnálom, hogy kedves fia nem neveztetett ki kolozsvári egyetemi tanárnak. Midőn én megkértem Eötvös minisztert pártolására, azt

mondta, hogy még neki a felterjesztést nem mutatták be, ha első helyen ajánlották az egyetemen, az igen jó, mert ő nagy ok nélkül, nem változtatja meg a kijelölést, egyébiránt beszél a szakférfiakkal s csak azután határoz. Többet velem nem beszélt e tárgyról, én nem akartam neki előhozni s midőn megtörtént a kinevezés és ő elutazott Pulszky Ágostontól tudakoltam, ki vette rá Eötvöst Hoor kinevezésére, vajon udvari befolyás-e. Pulszky úgy nyilatkozott, hogy tisztán egy szakférfiú tanácsa, de nevét nem mondotta meg.

Lajos fiának még nem feleltem ajánlatára. Nagyon szívesen elfogadom az Olcsó Könyvtár számára Heltait. A mi a kiadást illeti, egészen kövesse a Szilády példáját a *Magyar költők tárában*. Megtartani minden grammatikai formát, a kiejtésben is mindent a mi sajátos, kivéve azt, a mi a mai helyesírással ellenkezik; például *lútjátok* sat. de az ilyet *elízte* (előzte helyett) meg kell tartani. A *tsak* helyett csak irandó mert ezt csak-nak ejtették akkor is. A mi az akadémia könyvtárából való kikölcsönzést illeti, az egy kis bajjal jár, mert az unicumféléket csak azoknak adják ki, a kik az akadémia megbízásából dolgoznak. Egyébiránt jó lesz egy kérelmet intézni a főtítkárhoz s így hiszem megadják, a könyvtárnok nem teheti.

A Józsi czikkét várom, Lajos is írhatna valamit.

Az ég áldja! Ha rest levélfíró vagyok, tulajdonítsa rossz természetemnek és dolgaim sokaságának, nem pedig rokonszenvem hiányának. A mi pedig czikkeit illeti, azokat én mindig nagy örömmel veszem s ha nem sürgetem annyiszor, amennyiszer ohajtanám, oka az, hogy nem akarok szerénytelen lenni s önnek talán bosszúságot okozni. Ha tudná ön, hogy mily nehezen, mennyi hajszolással szerkesztek. Föl is hagynék a szerkesztéssel, de az tartóztat: hogy legyen egy oly folyóirat, ahol olyakat is lehesen elmondani, a miket más magyar folyóirat vagy lap föl nem vesz. Ez a főoka, hogy ragaszkodom még a *Budapesti Szemlé*hez, bár kevés író van, a ki tudna vagy akarna támogatni.

Buda-Pest 1894 szept. 27.

tisztelő barátja Gyulai Pál.

Heltai Gáspárnak *Esopusi mesék* című kötetét a Régi Magyar Könyvtár 4. számaként Imre Sándor fia, Imre Lajos adta ki 1897-ben.

61.

Buda-Pest 1894 nov. 5-én

Tisztelt barátom!

Szíveskedjék az utolsó közleményt mielőbb megküldeni, mert a szedő sürget. De nem ez a fődolog, amiért írok önnek. A Kisfaludytársaság ügyében kérem valamire.

A minap a Kisfaludytársaság tisztviselőit értekezletre kértem, hogy kiadásaink tervét három évre előlegesen állapítsuk meg, mielőtt a könyvkiadó bizottságot összehívnám. Ott fölmerült az a kérdés: vajon nem volna-e hajlandó ön tanulmányai összegyűjtésére társaságunk számára? A gyűjtemény lehetne két kötet is, kötetenként 20-30 ívvel — kiadványaink alakja nem nagy és sűrű ív. — A miket a *Szemlé*be *Erdélyi muzeumba* sat. írt 20—25 év folyamán bizonyára ki fog tenni két kötetet. A társaságra nézve kényelmesebb volna, ha a két kötetnek egyenként külön címet lehetne

adni, de egy czím alatt is adhatjuk. Ez oly részletkérdés, melyet később megbeszélhetünk. A fődolog az: hajlandó-e tanulmányai összegyűjtésére és átengedésére. Egyelőre még csak azt jegyzem meg, hogy a tiszteletdíjat közelebről fölemeltük. Nagyon kérném mielőbbi válaszát.

Maradtam

tisztelő barátja *Gyulai Pál.*

62.

Tisztelt barátom!

Vettem és köszönöm kitűnő tanulmányát Kazinczy iskolai inspectorágáról. Az augusztusi füzetben megkezdem közlését. Minthogy ön azt írta, hogy cselekedjem belátásom szerint, a múlt hétfői ülésen bemutattam az akadémiában, több részletet olvasva föl belőle s mondhatom, hogy nagy figyelemben részesült. Azt hiszem nem veszi rossz néven e felolvasást. Ez utolsó osztályülésünk volt a szünet előtt, meg voltam szorulva és Szilády értekezésében sem voltam biztos. Így tüstem ki első értekezésnek. De ha nem vagyok megszorulva, akkor is kitűzöm, mert valóban kitűnő tanulmány s ön rég nem olvasott az akadémiában. Nagy figyelemmel hallgatták s az a mit a *Pester Lloyd* tudósítója írt róla — ide zárom — az az akadémiái tagok véleménye.

Minthogy az ön sűrű írásából nehéz volt felolvasnom, kiszedtettem az egész értekezést s a mai postával megküldöm correctura végett. Lehet, hogy a jövő hónapban elutazik ön fürdőre; jobb mind nekem mind önnek, ha e hó végéig készül el a correctura, noha, a mint feljebb is írtam, csak az augusztusi füzetben kezdem meg közlését.

A Kisfaludy társaság mult havi ülésében, beadtam tanulmányai gyűjteményét. Szász Károly és Beöthy hivattak föl bírálókul. Ez különben a jelen esetben csak formaság.

Az *olcsó könyvtárba* felajánlott értekezést szívesen kiadom, csak kérném a kéziratot vagy nyomtatványt.

A minap Szilágyi Dezsővel találkozáván, sokat beszélünk önről. Ő figyelemmel kíséri az ön dolgozatait, melyeket leginkább a Szemléből ismer és nagyon méltányolja. Említette, hogy külsőleg meg is ismerkedett önnel, a mennyiben tavaly Tátrafüreden feltűnt neki egy öreg úr, a ki szívesen köszönti őt. Megkérdezte kilétét s így tudta meg az ön nevét. Erre én azt jegyeztem meg, hogy, úgy látszik, Imre Sándor is oly figyelemmel kíséri ön beszédeit, mint ön az ő tanulmányait.

Az ég áldja, tartson meg tovább is szíves barátságába.

Buda-Pest 1895 jun. 12-én

tisztelő barátja *Gyulai Pál*

Imre Sándornak *Kazinczy Ferencz iskolai inspectorsága* című értekezése a Budapesti Szemlének 1895. évi LXXXIII. kötetében a 161—194., 364—395. lapokon jelent meg.

63.

Nagyon csodálkozom, hogy se Beöthy, se Vargha Gyula nem értesíteték tisztelt barátomat tanulmányai sorsáról. A társaság azokat kiadásra elfogadta s azt a határozatot hozta, hogy még a nyár folyamán a nyomdába kell adni mind a két kötetet, hogy 1896 tavaszára megjelenhessenek s így

valahára az 1895, 1896, 1897. illetményeket mielőbb kiadhassuk. De ez a millenium, a sok congressus, ünnepély miatt alig tudok találkozni a titkárokkal, hogy egyet-mást számon kérjek tőlök.

Annyit biztosan tudok, mert előttem történt, hogy a kéziratok a nyomdába beadattak s a nyomdaigazgató megígérte, hogy a jövő év februárig kiszedeti mind a tisztelt barátom tanulmányait, mind pedig Haraszti *Molière*-ét. Azóta nem tudok a dologról semmit. Beöthy és Vargha nincsenek Buda-Pesten. De még ma sürgetni fogom a dolgot a nyomdaigazgatónál.

Az *Olcsó Könyvtár*ba is ígért valamit, de már elfeledtem címét. Meg fogja-e küldeni a már megjelent munkát vagy én szerezzem meg? Hát a *Szemléről* egészen megfeledkezett-e?

Köszöntöm kedves fiait s újra kérem őket, hogy küldjenek a Szemlébe valamit.

Mihelyt Beöthyvel és Varghával találkozom, megfeddem őket hanyagságukért, magam pedig nélkülök is sürgetni fogom a nyomtatást.

Teljes tisztelettel

Buda-Pest 1896 szept. 17.

őszinte barátja *Gyulai Pál*.

Imre Sándor *Irodalmi tanulmányainak* két kötetét a Kisfaludy-Társaság 1897-ben adta ki.

64.

Tisztelt barátom!

Tegnap este felé a nyomdába mentem utána nézni, vajon tanulmányait szedik-e. Csakugyan szedik s néhány nap múlva megküldik H M. Vásárhelyre a revisio-íveket is.

Ez évben nem vettem tisztelt barátomtól semmiféle kéziratot. Nem volna-e kedve Simonyi Tüzetes magyar nyelvtanát megbírálni. Senkit sem talállok itt Pesten, a ki megbírálná. Lehr Albertet szutyongatom hónapok óta, de hiába.

Köszöntve kedves fiait, maradtam

Buda-Pest 1896 szept. 18.

tisztelő barátja *Gyulai Pál*.

65.

Tisztelt barátom!

Ide zárva küldöm, az I-ső osztály rendeletéből Szász Károly Dante fordítását véleményadás végett: vajon fölvehető-e a könyvkiadó bizottság kiadványai közé?

Az osztály nem kíván rendszeres és kidolgozott bírálatot és megelégszik általánosságban tartott véleménnyel s néhány jegyzettel, a melyek olvasás közben eszébe ötlenek s melyeket a fordító talán használhatna.

Tudva azt, hogy tisztelt barátom nem örömet vállalt el ily megbízást, nem indítványoztam volna azt, ha Szász Károly nem biztosít arról, hogy ön ily értelemben elvállalja. Szász Károly általam újra kéri, hogy ne utasítsa vissza, annyiival inkább mert senki sincs az osztályban, a ki Dante-tanulmányokkal foglalkozott volna.

Arra immár nem is merem kérni, hogy a *Szemlébe* valamit küldjön, pedig rendkívül szívesen venném, nagy szűkében vagyok kisebb és nagyobb czikkeknél s nehezen tudok összeszerkeszteni egy-egy számot, melylyel becsületet vallhatok.

Hát az *Olcsó Könyvtárba* mit vegyek föl tanulmányai közül? Ugy emlékszem, a *Dal nyelvéről* című értekezésre adott egyszer engedélyt. Áll-e most is ez elhatározása mellett?

Az ég áldja! Maradtam mind végig

Buda-Pest 1898 okt. 4-én.

tisztelő barátja Gyulai Pál.

66.

Tisztelt barátom!

Vettem becses levelét, melyben azt kérdi, hogy *Népköltés és népdal* című dolgozatát mi sors érte. Semmi baj, csak egy kis késedelem. Ön második revisióját én is átnéztem s augusztusban a szedő is kijavította, azonban a nyomtatást el kellett halasztani a sok iskolai könyv mi[att]; de a héten erre is rá kerül [a sor] és októberben az *Olcsó Könyvtár* más füzetével együtt meg fog jelenni.

As «utolszor alkalmatlankodás» ellen kétszeresen tiltakozom. Először nem alkalmatlankodás, másodszor ne legyen és nem is lesz utolsó. Én remélem, hogy még a *Szemlébe* is beköszönt valamivel, mi nagyon jól esnék, mert gyakran meg vagyok szorulva.

Jó egészséget és vidámabb kedvet ohajtva

maradtam

Leányfalva szept. 22-én

tisztelő barátja Gyulai Pál

A levél keltezésében «szept. 22-e» mellől hiányzik az évszám. 1898-ban nem írhatta Gyulai a levelet, mert 1898. okt. 4-én még a kiadandó füzet címét sem ismerte. Minthogy Imre Sándornak a *Népköltészetéről és népdalról* című füzet 1900-ban jelent meg az *Olcsó Könyvtárnak* 1148—1152. számaként, a levél leginkább 1899-ből származhatik. Ekkor még Imre Sándor is élénken érdeklődhetett irodalmi dolgozatai, így a *Népköltészetéről és népdalról* című tanulmánya iránt is, habár szomorú lemondással írta levelében, hogy utolszor alkalmatlankodik. A keltezést tehát így kell kiegészítenünk: «1899. szept. 22-én».

Gyulai Pál Brassai Sámuelhez.

Tisztelt barátom!

Itt küldöm a Ballagi értekezése correctura-ívét. Bele telik egy pár hét a míg megjelen és szétküldetik, s ha ön írni akar ellene, jobb, ha ezt veszi alapul, mint a hírlapi tudósításokat.

Szándékát bejelentettem az osztályértekezletnek, szívesen vették, csak arra kéri, hogy ne legyen hevesebb és gorómbább, mint Ballagi, vagy legfeljebb csak egy fokkal.

Értekezése a napokban szintén megjelen. Nem változtattam rajta semmit, csak a Toldyt illető jegyzésben huztam ki egy pár goromba epithetont,

mint *nemtelen* sat. Ez által a gondolat semmit sem veszített, s elég erős különben is a Toldy elleni polemia. A halottnak tartozunk egy kis kímélettel.

Buda-Pest jan. 8. 1875

barátja Gyulai Pál

Tekintetes Brassai Sámuel egyetemi tanár urnak, a m. t. akadémia r. tagjának *Kolozsvárott*

Minthogy Gyulai a levélben Toldy Ferenc halálára céloz, ki 1875. dec. 10-én halt meg, csak 1876-ban írhatta levelét Brassai Sámuelnak s csak megszokásból, tévedésből vette a keltezésbe az 1875. évet. Ide mutat a levél egész tartalma is. Ballagi Mór a M. T. Akadémia Értesítője szerint 1875. nov. 15-én olvasta fel az I. osztály ülésén *Brassai és a nyelvtudomány* című dolgozatát. Erre akart Brassai válaszolni. Erről csak 1876 elején írhatta Gyulai, hogy belelik egy pár hét, míg megjelenik. Ballagi értekezése ugyanis *Brassai és a nyelvújítás* címmel 1876-ban jelent meg az *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* című gyűjteményben az V. kötet 4. számaként. Ezek alapján kell a keltezést 1876. jan. 8-ára igazítanunk.

Közli: PAPP FERENC.

ISMERETLEN CSOKONAI-MŰ.

(Második, bef. közlemény.)

A' Szépség Leánya.

A' Hajnal tsillagnak, mely az első Reggel
A' több tsillagokat hunytatja sereggel,
'S Felszedvén az Éjjnek megrongyolt Kárpitját
Ki tárja a' piros Napkeletnek nyitját,
Halvány ezüst színnel tündöklő Udvarán,
A' Kellemetesség mosolygó pitvarán
Áll egy ditső Templom, melyben a' *Szépségnek*
Szíveket bájoló szövétneki égnek.
A' mesterség benne óltsítja a' drágát,
A' drága neveli annak méltóságát.
Jáspis sziklákon áll smaragd menyezete
Az arany 's a' gyémánt tsak külső szemete.
Körülte Myrtus fák, kásia bokrokkal
Szent árnyékot hintnek nyájas illatokkal.
A' Rózsások között szerelmes *platanok*
Zöldelnek, 's ágaik mind hervadatlanok.
Az izzadó veszszők balsammal tsepegnek,
Mellyek a' viola töltésérbe peregnek,
A' játtva kerengő Zefirek felvervén
E' kedves szagokat 's egymásba kevervén
Öröm suttogással a' fát szaladozzák,
'S A' tiszta levegőt össze balsamozzák.
Körül a' liliom és thim patikába,
Zsibongnak a' méhek egy édes munkába.
Itt tsinálnak olyan mézzel száz kast teli,
Melly a' mi keserűbb mézünket mézeli.
Ezüst szín habokkal túl egy forrás fakad,
'S Egy éles kőszárlól víg tsergéssel szakad.

Partjait sok ezer virágok himelik,
 'S Lesuhanó vizét tsókokkal tisztelik.
 A' szerelmes fűzfák hűs allyát mellette
 Kellemes zöld pásit bársony terítette.
 Hol édesek szoktak lenni az alvások,
 'S Tsak gyönyörködtetők az álmodozások.
 Mellyeket még jobban édesít meszszeről
 A' Gerlitze nyögés a' fák tetejéről,
 'S A' Fülemilének ékes éneklése
 A' játtzó Patsirta tzi-frázott zengése.
 Körül Papagállal zengenek határi,
 Öröm nótát sípol a' Tenglitz 's Canári.
 Mellyeket sok ezer Musikák kevernek
 'S A' völgynek «Echói» mindent visszazavernek.
 E' vig Concerteken a' Szépség Leányi,
 Az érzékeny szívek imádott bálványi
 Koszorúzva járnak, 's öröm danolással
 Vig tántzokat össze fogódzván egymással,
 Nyájas Etéziák körültek lebegnek,
 'S Ruhájoknak vékony kódén enyelegnek.
 Az Örömök velek tobolnak a' fűbe,
 A' Szerelmek száz lest hánynak a' sűrűbe.
 A' Gyönyörűségek édes bádjadással
 Enyelegnek mint fél álomba egymással
 A' Tréfák 's a' vidám Nevetések sorral
 Katzagva repdesnek sokféle táborral.
 Amor egy zöld szőlő lugas árnyékában
 Fűzi a' szíveket hoszszú pórászszában,
 Méreggel mézeli köszörült nyilait,
 Nevetéssel veti fel calculussait
 Bacchus kezét fogván vele a' lugasba,
 Borát kurjongatva önti a' nagy hasba. (b)
 Kivül a' lugason fáklyákat gyújt Hymen,
 Triumfál a' nyöstény mellé került himenn.
 Ezek közt pirosló orcával 's ajakkal
 A' déltzeg Ifjúság jár felemelt nyakkal.
 Kedves Mátkájának pillogat szemébe
 Az újj szerelemmel gerjedező Hébe, (c)
 'S Hó színü karjait karjaiba fűzvé
 Sétálgat, mosolyog az unalmat üzvé.

* * *

Maga benn a' Szépség Isten Aszszonykája,
 Szép, mint a' felkelő reggelnek formája,
 Igéző sugárral fénylik mosolyogva,
 'S Minden teremtest tart arany láncon fogva.
 Oltárán ég ezer szívnek áldozattya
 Melly a' sohajtások füstét haboztattya.
 Fegyver nélkül áll fel ennek köz hatalma,
 Elég erre egy szó, nem kell arany alma
 Nyilait pillantás szárnyain hajítja,
 Melly a' szívnek belső rejtekit megnyitja
 Térdre hullat mindent egy kéz szorítással,
 Böltset is megbájol fél mosojodással.
 Ritka teremtesre fest ő olyan mázat,
 Hogy remek lehessen rajta az ábrázat:
 De a' kire nyájas szemekkel tekintett,
 'S Tisztább sugáriból reá bővön hintett:

Akarmelly fáradtság azért kitsíny érdem :
 (d) Sőt fáradtság nélkül lehet e', azt kérdem ?
 Van a' többek között egy ifjú Nimfája,
 Melly szép újjainak egy remek munkája,
 Ki ha középszerű szépségekkel bírna :
 Pennám róla hosszas Oratiót írna.
 De szépüljön ezzel az olyan ábrázat
 Mellyre vagy Miniom, vagy vers kent szebb mázat.
 Nem alatsnyítom szépségét meg azzal,
 Hogy a' dítséretet szórjam rá halmazzal.
 E' legyen legnagyobb magasztalására
 Hogy tsak azt mondom meg : ez — — — — —
 — — — — — ERTSEI KLÁRA !!!

Irta: Szépligeti Édes József,
minden Szépeknek igaz tisztelője
addig, a' meddig az Aesthetika kívánja.

LAKODALMI KAR.

Ifjak.

Örülj Tanúlt Ifjú! nyugtató partjára
Értél futásodnak, örülj: tiéd KLÁRA!
Örülj! kösd myrtussal körül homlokodat
Innepled örömmel ez vídám napodat.
Álj fel a' partra ért hajód árbottzára,
Tekints fáradtságos útdarcsenájára;
'S Körülnézvén minden eddig vólt munkádon,
Nyugtasd meg elfáradt szemedet KLÁRÁdonn.
Akkor Triumfusi örvendő Énekekkel
Biztasd jobb órákról üelő kezeikkel.
Bóldog vagy! 's ha mi is azt nem kedvellenénk,
Ritka szerentsédet nagyon irigylenénk.
Most pedig örülünk; 's tölünk az ajándék
Leszsz egy lakodalmi jót kívánó szándék.
Örülj Tanúlt Ifjú! nyugtató partjára
Értél futásodnak, örülj: tiéd KLÁRA.

Szüzek.

Szent öröm lepje meg ártatlan lelkedet
Bóldognak mondhatunk, óh szép Szűz ! Tégedet.
A' Te szűz erköltsid díszes szépségeddel,
A' mit érdemlettek, díszekedve vedd el.
Szerettek az Égek. 's meg van a 'méltó bér,
Egy oly bér, mely sok száz tántumoknál ér.
Mennýél kiterjesztett karral kebelébe
Igy öntsd ki ártatlan Lelkedet Lelkébe :
Egy szűz nyájassággal rá pillantó szemmel,
Biztasd bóltig tartó igaz szerelemmel.
Örülj velünk, mi is imé mind örülünk,
Rátok jót kívánó érzéssel hevülünk
Eddig kosaratok töltöttük virággal,
Most már gyümölközzel szagoskodó ággal.
Szent öröm lepje meg ártatlan Lelkedet
Bóldognak mondhatunk, óh szép Szűz! Tégedet.

Ifjak.

Menyaszzonnyá lettél, ki vóltál Hajadon,
 Pántlika helyett már konty van a' hajjadonn.
 De azért Virtusid diszét le nem bontja,
 A' Menyaszzonyságnak öszvesodrott kontja.
 Sem komorabb idők reád nem borúlnak,
 Hogy már a' Leányi nyájas nevek múlnak.
 Egy szőlő magába a' nedves földre dől,
 A' Féreg is rágja, a' béka is rá ül:
 De ha fához érhet ölelő kezekkel,
 Magosra felfuthat piros gerezdekkel.
 Akkor az fáradtra hint kedves álmokat
 Édes Nectárjával meg is újjít sokat.
 Mi látjuk ama szép scénát már előre
 Mellyben bődög élted foj le jövődre
 Menyaszzonnyá lettél, ki vóltál Hajadon,
 Pántlika helyett már konty van a' hajadon.¹

Szűzek.

Te is Férjé lettél, ki vóltál nőtelen,
 Űlsz a' bársonyból font aszszonyi kötelen,
 De azért tsak benned olyan Lélek marad,
 Hogy a' kalitkádba tseveg már madarad:
 Nem fogják el Házi gondjaid eszedet,
 Nem unalmasabbá teszik életedet.
 Mert majd a' Régiség setét éjjeléből,
 A' megunt Könnyv házna komor tömlőzéből,
 Gyönyörű leszsz KLÁRÁD' hajnalára menni
 'S A' Szerelem házban magad' kipihenni
 Hozzá mégy; megelőz, nyájas szível örül,
 Ott elmédről minden izzadást leörül.
 Akkor, óh melly édes leszsz néked az élet,
 Mikor a' munka is gyönyörűséggé lett!
 Te is Férjé lettél, ki vóltál Nőtelen,
 Űlsz a' bársonyból font Asszonyi kötelen.

Mindnyáján.

Örüljetek, Kedves Párok! egymásba fellelitek
 Mindent, a' mi örvendésre indíthat; örvendjetek.
 Gyönyörűség' kebelében töltsétek a' napokat,
 A' költsönös szerelemmel balsamozván azokat.
 Érezzétek meg egymásba, melly nyájas tűz égeti
 Azt a' szívet, a' melly más szív' lángjait érezheti.
 Akkor habzó indulattal és tisztelő hálával,
 A' legforróbb szerelemnek egy szent kézfogásával
 Álljatok meg megnyugtató óltáránál Hymennek
 Egymást ölelve mondjatok egy víg éneket ennek.
 Most pedig az öröm zengjen harsogató lármával,
 Vivat! Vivat! a' Völegény kedves Menyasszonyával!
 Vivat! még egyttzer kiáltás a' szép Párnak mindenek.
 Vivant, a' kik ő hozzájuk ide gyülekeztenek
 Örvendjetek, kedves Párok! egymásba fellelitek
 Mindent, a' mi örvendésre indíthat, örvendjetek!!!

¹ Eredetileg nyakadon-t írt fent is, lent is; utólag javította hajadon-ra.

Házasodj meg: mert rosszszúl jársz.

Quod potest fieri per pauca, non debet fieri per plura.

1.

Clióval szűz Pasifaë!
 Pendittsed citerádat,
 Bölts Priapus ezek mellé
 Szállítsd szent Músaidat
 Aganippe szent Hegyéről,
 A' Helikón' vize mellől
 Eljövén, segítettetek!

2.

Elbeszélni következem
 Ritmusba már magam is,
 Polyfemus (e) a' Szerелем
 Kis Istene melly hamis!
 Melly gyilkos az a' Péterkés,
 Mellyel a' Szívbe vermet vés,
 'S Veterani barlangot.

3.

Ezért egygy igen nagy Házon
 Melly nagy gyalázat esett!
 Mikor benne Báró Jázon
 Arany bundát keresett.
 Ez a' kutyásdi gyalázat
 Lángba dönté ezt a' Házat,
 'S Bele égett Medea.

4.

Hát mikor a' híres Dafnét
 Megszerette Minerva,
 A 'Bodzába bútt, de onnét
 Hajde, salva venia.
 Régen érte ilyen Dafnét,
 Ma is éri ilyen Rafnét,
 Mig firkál Raf: für Kinder. (f)

5.

Nálunk is esik Fársángba
 Gyakran olly forma Román,
 Ha a' Dáma Favorita
 'S A'Gavar nagy Kurtizán. — —
 De ha illyeket emlitünk
Profanus Auctorok leszünk;
 'S Ki *castral Juventius*. (g)

6.

Hát még Trója miként jára
 Hajdan a' Görögöktől,
 Hét esztendő háborúba
 Szenvedvén kívül belől;
 Minthogy elragadta Idát,
 A' Török Basa Leányát
 A' Trójai Plebanus.

7.

Marschal Priam és Simois
 Miként attakirozák,
 De a' Trója Sodromi-is
 Bástyát hogy óltalmazák.
 Mig az Amazon Seregek
 Császárostól elérkeztek
 Az Ajax vize mellől.

8.

Vége a' Trójaiakat
 Hogy verék le Festunggal,
 Mikor Creusa megszaladt
 Centaurus társaival;
 De Akhilles a'Görögöt
 A' Rátzot, Örményt, Törökököt
 Ki ágyúzá Trójából.

9.

Vége miképpen Helena
 A' Tengerek Istene
 Az ostromlókhoz leszálla
 Rátz Kalugyer képibe;
 Felvetette tiz minával
 Tróját és Trója azonnal
 Egygy Falóvá változott!

10.

Illy veszedelmes Piritus
 Hát a' szerelmeskedés,
 Sok kárt tsinált in his rebus
 Az a' gonosz Péterkés.
 Nem jó ugyan magán' lenni;
 De másét sem jó szeretni.
 Ez, egygy Házi scrupulus — —¹

11.

Megvan: Lagzi Keresztelő
 Ennek legjobb Flastroma
 Vőfit kell hivatni elő,
 'S Ma Sógor, hólnap Köma.
 A' versbe is szép módi a'
 Ha van benne Cadentzia (h)
 'S Egygy sor olyan, mint másik.

¹ A 9. és 10. versszakot először fordított sorrendben írta le; később átszámozással változtatta meg az értelmileg egyedül lehetséges egymásutánra.

MAGYAR BIBLIOTHECA.

(1)

Az Újság' első Árkusára Jegyzések.

(a) *Psyché* Cupido felesége. Lásd. *Apul. Met. — Fulgent. — Montfaucon. — La Fontaine.*

(b) *Nussberg.* Sparge marite nuces! *Virgil.*

(c) *Officia Ciceronis et Questiones Tusculanae.*

(d) Fekete betűk, a' fejeér papiroson, a' Levélben.

(e) Landau, ou la Mort!

(f) A' Louvre Palotával által ellenbe van a' Párisi Telegraf. *Lásd. Detsyt.*

(g) Találós Mese. Fejtse meg a' ki Oedipus!

(h) La Tour egyy Austriai nevezetes Generális: de itt másra van a' tzélozás.

(i) Az itt megnevezetett helyek, az Asiából, Áfrika alatt Amerika Napkeleti részén egész Angliáig, ilyen renddel vagynak helyheztetve, a' mint ezeket a' Mappákba' meg lehet látni.

(k) *The Puplan* Ánglus Kikötőhely, a' mint a' neve is mutatja.

(l) *Tunc pauper cornua sumit. Horatz.*

(m) *Lacryma Christi* egyy az Európának leg nevezetesebb, s a' Nagy asztaloknak legdrágább borai közül. Terem Neapolisba. *Lásd a' Butelliákat.*

(n) Magyar Újságok.

(o) Még sints a' Bibliotekába. Szép vólna egyy *Naturalis Collectiót* tsinálni. Lennék én *Procuratora.* —

(p) *Noctis Meridies. Catachresis! Lásd Freyert.*

(q) Orosz Birodalom. *ρωσ. Szerelem. Lásd Anacreon'* Erösi *Statistikáját.*

(r) Hertzeg Amorow, mint Suvarow.

(s) Éppen mikor ezeket írtuk akkor érkezett az F. Udvari Cancelláriáról egyy sárga sínoros Kurir gyalog, jelentvén, hogy az említett Lengyel Contrallor minden Muzsikai Chorusával egygyütt elérkezett. És így *Futurum in Perfecto* debet poni, *iuxta Syntaxin Hebraicam. Lásd Schroedert!*

(t) L. B. Ez most nem azt teszi, hogy *Lector Benevole*, vagy *Loco Sigilli:* hanem teszi azt, a' mit kívánok, hogy valaki kitaláljon. Én adtam lumentet. — Az eskető vólt Tiszt. Lévai Bálint Uram; most már találja ki valaki!

(u) Ezt az Utópai Újságot egyy jó Barátunk közlötte velünk. Benne a' mint látszik, van tzélozás azon nevezetes Tzivódásra, melly itt ez előtt egygynehány esztendőkkal Hazánkbanis felfordúlt: *Vallyon az Asszonyok, (az az: az Embereknek fele része,) Embereké vagy nem?* — Most legközelebb fog ki jönni Bétsben a' Trattner Betüivel ilyen *Materiájú Könyv*, mint:

egy nyóltz, vagy kilentz árkusban in 8vo. Német Országba is jött ki legközelebb egy ilyen könyv, pro et contra, már negyedszer is kellett ki adni. Olly kapós az ilyen dibdáság! — — — Különben ezen helységekről, *Lásd az Utópia' Mappáját. Norimb. Fol.*

(x) *J. B. Rousseau* Frantz Poéta, irt egy *Morosophie* nevű Poémát. Más ettől *J. J. Rousseau* Genevai Civis.

(y) Lásd alább a' Bibliotékában. Víg Játék.

(z) Én.

(v) Lásd, *Maittaire Annal. Typogr.*

(aa) A' jutalom, a' legnagyobb jutalom lessz jó emlékezet' s szívesség, nem tsak erre a' fél esztendőre, hanem egész életünk fél esztendeire is le kell tenni: A' *K. K. Hof Lieb Amts Zeitungsexpeditio*. Pro Magyar Psyche.

A' Magyar Múzsára Jegyzések.

(a) Aetheris blandi vada navigantes Flore Paestano. — A' levegő Égben rózsza virágon uszkálván. *L. Gessnert.*

(b) Őnti a' Nagy Hasba. Bacchust nagy potrohos hassal festik.

(c) Hébe. Az Ifjúsnak Isten asszonya: Uxor fingitur Iuventutis.

(d) Ardua, quae pulchra.

(e) A' Poétának gondolatja szerint a' kis Amor Polifémus. Ezt vagy a' Nagy Képzlődés tsinálja, vagy a' Nescio!

(f) Rafnak Munkáji vagynak für Kinder, mint Geografia, és Naturalis Historia.

(g) Juventius S. J. Auctorum Castrator ipse incastratus. Sok van ilyen!

(h) De tsak két soros legyen ám a' Cadentia.

Egy Posthumus Töredék.

Egy nevezetes Fragmentummal kívánok szolgálni az Érdemes Publicumnak, melyet ha egyéb betséért nem tarthatunkis legalább azért meglehet a' miért más diribdarab Régiségeket. Egy esmeretes Irónak halála után maradott írásaiból való ez; a' mint látszik, közönségesen producalódott volna. A' mi hijja van, én ki pótolni kívánom. Folytatni foglya a' megholtnak Successora talám, talám. Hogy pedig ez, Authenticum, imé közöljük az Authentizálók neveit is.

Coram me Stefane Kovats Civem
Coram me polo Szabo Civis.

Extrad. per Jur. Notar.
Franc. Janótza.¹

¹ Utánzott primitiv, illetőleg hivatalos aláírásokkal. (Extradatum per Juratum Notarium.)

Jegyzések a' Megnevezett töredékre.

- (a) Az esmeretlen magába egy Könyvel.
 (b) A' Könyvet beteszi; gondolkodik, sétál.
 (c) Az Amor óltára előtt áll, mellyen szagos tüzet tsinált.
 (d) Szerelmes interesse.
 (e) A' mint a' Meghólt kótájából kitettzik ez az Aria, azon Kártigáméra van, melly így kezdődik: «Nints szebb vigság & cet.
 (f) A' meghólt Irásaiha vólt egy kis cédula, mellyen a' nota vége ekképpen vólt:

Végre tsak szolgálók Szerelemnek
 Rabja leszek már egy kedves Nemnek
 Érzem óh Amor hatalmadat
 Csókolom mézzel kent nyiladat
 Tölts Nectart Szivem mély sebére.

(g) Amor megrántja az óltárnál hátul az Esmeretlent. Egy kis Pisztol a' vállán.

(h) Nepenthe Homerus után egy olyan fü, a' melly borba tétetvén vigasságot tsinál. Ezzel élnek az Istenek.

(i) Csajkos Morio formába, az Esmeretlennek ez mindenesse. Ez szereti Katit. Azért tette ezt ide a' meghólt, hogy a' Nemtelen Szerelemnek festése annál szebb színt adjon a' Nemes Szeretetnek. De nem vihette végre szegény, váratlan halála miatt.

(k) Amor üstökét meghúzza.

(l) Az Esmeretlen örömébe ugratja Csajkost: Az bolond figurákat ejt ugrásába.

(m) Itt a' vólt kitsinálva, hogy mit olvas, hogy olvassa', s hogy logikáz belőle.

(n) Elveti a' könyvet.

(o) Ez a' Levél. Érthetetlenül akart írni Csajkos, hogy annál derekabbnak lásson. Sok van ilyen a' Világba!

Itt tovább nem lehetett olvasni a' meg holtak Irását, mert holmi Jegyzésekre vólt írva; tsak azt lehet belőle kihozni, hogy már itt Katit behívta: Beszélgettek együtt, 's utóljára ezt énekelvén:

Cs. Valld meg, szívem! szeretsz é?
 Itt a' kezem tettszik é?
 Tsak tégedet tisztellek.

K. Holtig, szívem! szeretlek,
 Itt a' kezem, ha kellek
 Tsak éretted, míg élek.

Cs. Mondd még egyszer } 2.
 K. Akár kétszer.

M. Ketten. Ugyhát te hólnap enyim léssz!

Cs. Én leszek Papa. } 2.
 K. Én leszek Mama. }

Cs. Papa. } 2.
 Mama. }

M. K. Fiat Experientia! Fiat Experientia

Eddig lett volna az Első Felvonás.

Lásd Pikko
 Comico Oper.

A' Szeretet' Győzedelme a' Tanúltakon.

Vígjáték Felvonásban.

Szerete Január 24d. Napj. 1795.

Cs. V. M.

ὦ νᾶξ, πανδαμάτωρ ἔρως!

*Anacr.**Közbe-szólók.*

Esmeretlen.

Pallás.

Esmeretlenné.

Fársáng.

Öreg, ennek az Atyja.

Bohó.

Ámor.

ELSŐ FELVONÁS.

1. JELENÉS. (a)

Esmeretlen.

Mind igaz, mind a' legvalódibb Filozófiából van meritve. De (b) — — — Szépek, a' Lelket elfogják, magokkal elragadják. Hanem (b) — — — Én ezekbe a' Tusculana Quaestiókban talám legjobban gyönyörködöm, — igen szeretem én ezeket, — óh, melly érzékeny tisztelettel áldozom én ezekért tenéked, óh, igen — igen — mód nélkül, óh te Nagy Lelkü Horatius! — — — vagy — — — Uram! majd el is felejem az Íróját. Érzem, érzem hatalmat, Ámor! 's bírod indulatimat. Imé áldozati tüzzel ég ez a' szíy, mellyet a' tanúlt Világ remekei formáltak, ah Kegyes Kegyetlen! jutalmaztasd meg kívánságival. Akkor, majd akkor triumpfális hattyúkon szálljatok be te és a' te Anyád én hozzám, 's tegyétek magatok körül Paraditsommá az én életemet, majd akkor új tüzzel fogom az én indulatimat e' kis oltáron (c) lángszínnel ki ábrázolni, egy pár fejr, tiszta fejr galambot áldozok mellette tinéktek, de — de nem ölöm meg az ártatlanokat. (d)

(e) *Aria.* Végre tsak szolgáljak Szerelemnek?

Rabja légyek hát egy puha Nemnek?

Óh Ámor! érzem hatalmat,

Tsókolom méreggel kent nyilatad,

Tölts Nektárt szívem' mély sebére!

Te tudod Lelkemnek szép kínzásit,

Te tudod kellemes sóhajtsáit,

Mellyek egy Szép felé repülnek,

Élesztető szívén enyhülnek.

D. C. (f)

2. JELENÉS.

Ámor és az Előbbeni. (g)

Nem, nem, nem igaz! Annyi história mellett is azt nem tudni, hogy a' mai Nagy Világba nem módi már az Apró Szerelmeknél a' nyíl, 's a' nyílzás. Egy könnyű pisztollal járunk már ma: ebbe az el pisztolosodott Világba a' nyilat fel se vennék, ki philosophus most, ki politicus, ki Jakobinus, ki Naturalista, ki Modista, amaz a' maga képzelődéseivel elakarja magával hitetni, hogy ő olyan machina, mellynek rugóját a'

Szerelem nem billentheti, amaz semmi fő hatalmat magán esmerni nem akar, emez minden Isteni illetést tagad, 's az enyimetis, ez pedig az én sebeimet csak módinak, az «Nagy Világhoz» úgy nevezett — illő módinak tartja, mint a' pudert, figarót, Ánglus rockot 's egyéb affélét. De várj rá N. Világ, bizony megvettetésemért revoluziót tsinálók, minden pár ember közt revoluziót, minden pár embertől katonát kívánok: Én a' ki a mesés világba a' mennyköves Jupiter kezéből is ki vertem a' Bronites faragta tüzes mennyköveket egy nádszálnnyal; én a' ki a' XIII. százig, a' világfélte Hérosok markábólis leejtettem a' haláltól kövén köszörült kardot; én a' ki Schwarz Benedektől fogva egy kis pisztollal tüzelek győzedelmesen akárkireis: én — én most lennék semmi? Ágyút veszek, haubitzot, mozsarat, karfátst, serpentinelt, szerelembombival hányatom le az ellent állókat, ágyúikat demontiroztatom, (olvashatatlanul kihúzott szavak) tem, Magam Kolini Marschot harsogtatok kis trombitámon, melyet nekem Márs¹ vett a' Páphusi vásárban. No nints hát nekem nyílam, hanem puskám.

Esmeretlen.

Ah!

Ámor.

Mit sóhajtasz?

Esmeretlen.

Ah! szánd meg kis Nagyhatalmú az én nyögésimet, 's jutalmaztasd meg tzeljokkal azokat.

Ámor.

Mi azoknak a' tzeljok? Nagy tzelozó!

(Esmeretlen.²)

Egy szép tokba zárt jó szív, egy ártatlanság tejébe úszkáló kellemesség rózsája, egy tsillagszemekbe szikrázó szerelmes indulat, egy márvány kézre metített szent hűség.)

Esmeretlen.

Egy, nem tudom minekis kelljen neveznem: az én szívem Lexikona neki száz nevet is ad a' Szerelem nyelven.

Ámor.

Nohát beszélld el a' Szerelem Naturalis História szerint caractereit 's így determináld.

Esmeretlen.

Az a' Szép és Ártatlan teremtések közötti nexus a' Mammalékre tartozik, Házi állat, igen hasonlít én hozzám, indigena, terem Túr körül az Alföldön, de a' Debretzeni Climátis megszenvedheti, epéje nints, annál fogva nyájas állat, soha a' kihez egyszer hozzá szokik, el nem hagyhatja, a' szívét jó tartani, az egy szép rejtékbe dobog, ortzáján két-felől az ártatlanság tejébe úszkál a' kellemesség rózsája, a' két szeme olyan, mint a' Phosphorus, abba szikrázik a' tiszta Szerelem legszen-
tebb fáklyája, mellyel márvány kezén a' hűség biztat.

¹ Kihúzza: az Anyám.

² A zárójelbe tett szöveg áthúzza az eredetiben.

Ámor.

Tudom már; még edgyet el hagytál, az eledelét. Él mind azzal, a' mi jó vétek nélkül. Egyszerre megtudtam, hová tzeoloz, Linne után. Én azt a' Linnét szeretem, mert ő az én világomban¹ új világot talált fel, mint Columbus és Cooock. A' füvek szerelmeskedéséről le vonta azt a' szőnyeget melly alá a' Régiek olly homályosan kukuttsáltak. — — — De ne félj te semmitis, ő szeret, és hogy jobban szeressen, imé egy ámbróziával, mézzel, ürömmel², neclárral, (*h*) nepenthével összeve tsinált golyobist teszke pisztolomba.

3. JELENÉS.

*Bohó, és az Előbbeniek.**Bohó. (i)*

Tsak nem vihetett tovább rá a' Lelki esméret, hogy az Urak alkúját úgy hallgassam mint egy bolond. Kettőn esik meg a' vásár azt hallottam; de hát a' Néző-is ott van, nints hát kettő, ha tsak a' Nézőt a' Vevőbe vagy Adóba nem dűgjuk. Pá, Uram philosophusom, pá! hát ez a' kis Isten Urfi? — no már e' rendes összeve jövési aspectus, velem együtt háromszegű fény leve, no a' ki akar boldog lenni most szűlessen, ha³ ki hazugságba tud hagyni, neki adom a' Csiziómat, meg egy harmad-ivi⁴ német Kalendariumom van, 's vegye el az én bolondi kenyeremet; a' ki pedig nem születik, az magának tulajdonítsa.

Esmeretlen.

No, Tsajkos! mi jó kell?

Bohó.

Mit kérdi azt az Ur? tsak a' mi eddig.

Ámor.

Én már megyek. Mit izensz Tsajkos?

Bohó.

Hová kis pullus? hová?

Ámor.

Szerelem országra, a' jó földre.

Bohó.

Hú! biz Istók sok izenkém volna nekem oda, Bojhos kutya oda. (*k*) Nempe primo Katiért eszem a' szép lelkét majd meg veszek, 2° Ű olyan, mint az ördög kötötte róka, tudja az eblelke tsak, tsak izék. 3° Kender nyövéskor lessz esztendeje kenyér ebédkor, hogy valamit érzettem bennem, azólta mindég azzal ettem kenyerem, hogy vízi bornyút nyeltem el 's a' nő bennem, vágy a' vak tetű szántja a' Lelkem házát. Ita tennap előtt olvastam egy Poétás könyvet, *Hat szép Világi Énekek* voltak benne, 's abból húztam ki per consequens az én nyavalyámat. 4° 5 Onnan Szerelem országból a' jó földről, ha kaphatnék egy

¹ Először «birodalmamban»-t akart írni, de a félig leírt szót kihúzta. — ² Kihúzva: fájdalommal. — ³ Kihúzva: szerentsés. — ⁴ Kihúzva: tavalyi. — ⁵ A sorszámokat utólag javította, de gondatlanul; 1, 4, 4, 2 következnek egymásután.

kis Szerelem gyökeret, meg Bolonditót, a' mivel annak a' rossz hitű Katinak eszét veszthetném, meg egy kis Natragulyát, a' mit áshatnék alá, meg adnám az árrát fa pénzből, hisz elvehetné azt egy akaratja ellen való bolond, a' mi egy olyan bolondnakis jó, a' kit maga a' Természetis annak szült. Ugy é? kitsi! (k)

Ámor.

Meg lessz, meg; majd küldök egy szekérrel.

Bohó.

Húj! egy se lessz úgy olyan Bolond, mint én; héj mire is kaphat az ember ha esze van. De hol lesznek az oda való szekerek? a' Veres Toronynál? vagy hún?

Ámor.

Ott, ott.

Esmeretlen.

Ne lármázz okos! nem is beszélhetünk miattad.

Bohó.

Hjé!¹ (súgva) Okos az Ur, ha nekem azt mondja. Eb okos, annak sints esze, a' ki okos.

Ámor.

Te pedig bizz abba, a' mit mondtam, meglessz; Ádjó! —

4. JELENÉS.

Esmeretlen, Bohó.

Esmeretlen.

(I) Ugordj egyyet! (Ugrik.) Meg egy felet. (Ugrik). Addsa a' kalapomat, az ünnepit.

Bohó.

(A' magáét adja oda.) E' legesleg innepib lessz Uram, tsegijjével mondom, úgy fogják benne az Urat betsülni mint engemet, pedig engemet a' legnagyobb Urak is nevetnek!

Esmeretlen.

Ne okoskodj, mert rá szoksz, azután kenyeret se kapsz. Én megyek. Itt minden addig jól el rakva legyen. (El megyen.)

Bohó.

Semmi sem fog, Uram, a' maga helyén lenni, semmi sem. Az eszem se lessz a' maga helyén, hidje el az Ur: most tovább nem kívánom az Urat tartóztatni, dolgaim vagynak. Mára jójtszakát! (Complim.)

Esmeretlen.

Nó úgy legyen pedig, a' mint ki adtam.

Bohó.

Mára jójtszakát! (Complim.)

¹ Kihúзва: Isten.

5. JELENÉS.

Bohó egyedül.

No most egyszer megpihent a' házunk. Ez a' mi Urunk jó ember vólna; de nem akar az lenni, megismerten az a' sok tokos bőr (?) könyv rontja el, be nagy dolog! Uram őrizz! ki se láttzik közülök. Űtné a' jó szerentse, mind azt a' sok Istóriát, hadd veszne rajta a' Tóton mind egy szálig, tsak Kati, tsak Kati mondaná azt nekem; édes Istókom, te vagy én tsajbókom. Ihunni, tsak ki török belőlem a' talentom. Ugyan Sajó, Sajó! hogy jut eszedbe? Éj, be kolontzos kutya élet ez már, hogy az ember ehetik, ihatik, dohányozhatik, mégis úgy fáj mindene, mint annak a' rendi. Éj Kati, Kati! — De most találtam ki én is. (m) Filozófiát olvasok. (Olvas graviter.) Ha! Kati zörög oda ki; a' biz a', — Kati. Húj, Filozófia! ki a' házból! (n) Be hívom, — tsak nem hívom, — mindjárt — (az ujján mondja) be hívom n. h. &c. mégsem úgy, tovább, nem hívom, b. h. &c. No most egy tzédulát írok neki: az én Uram is úgy tett. Tsak, jó Kati, Urason mindent! Majd mikor észre sem veszed a' kebeledbe dugom. (leül, ír, 's pipázik, graviter.)

A' Levél.

(o) Ne izélj már Katitzám	El nem török, mint a' (Olvashatatlan
Ne izélj már gyöngyalak	[szó) butella.
Ha terem kukoritzám	Szedj szedj, lessz elég tözekem,
Hidd el dosztig tartalak	Főzzél benne Katim nekem
Ha egy kukta be nem tsukta	Talám egyikönk se tanál
Szive szekrényét,	A' ki benne lenne kanál.
Valahára tedd poltzára	Mikor jól lakik legényed
Túri edényjét.	Osztán tisztán tartsd edényed
Ha töredékeny a' tsupra	Magad főzöd magad mosod
Vidd a' gazra vidd a' zsupra	De bár a' földhöz tsapdosod
E' lessz oltalmazó vár és Citadella	Katinak tart Tsajkosod.

A darab itt véget ér. A kézirat utolsó lapján változattöredék a *Házasodj meg: mert rosszul jársz* c. vershez.

El beszélni következem	Meg van ¹ , Lagzi keresztelő
Rithmusba már magam is.	Ennek leg jobb flastroma
Polyphemus a' szerelem	Vőfit kell hivatni elő
Kis Istene melly hamis	'S Ma sógor holnap koma
Melly gyilkos az a' Péter kés	A' versbe is szép módi a ²
Mellyel a' szívbe vermet vés	Ha van benne Cadentia
'S veteráni barlangot	'S Egy sor olyan mint másik

Utána újabb változat, amelyet egyébként az előtte lévő verssel együtt áthúzott.

Illy veszedelmes Piritus	Nem jó ugyan magán lenni
Hát a' szerelmeskedés	De másét sem jó szeretni
Sok kárt tsinált ³ in his rebus	Ez egy házi scrupulus.
Az a' gonosz Péter kés	

Közli: HALÁSZ GÁBOR.

¹ Kihúzva: Nohát — ² Kihúzva: figura. — ³ Eredetileg: Sok kár volt.

A SZERELEM GYÖTRELMEI.

A *Kesergő szerelem* első utánzata egy Pesten, 1803-ban megjelent verskötet volt, amelynek szerzőjét nem ösmertük. A munkának más a címe a borítéklapon (*A' szerelem aggodása*), más a címlapon (*A' szerelem gyötrelmei*), más Kazinczynál (*Amor' Martyrja szerelmei*).¹ Kazinczy tudta róla, hogy erdélyi ember munkája, de ő sem, hogy kié. A munkának megvan a Múzeumban a kézirata (66. Oct. Hung.) s ezen olvassuk: *Szerelem Gyötrelmei. Dési Nagy Sándor által*. Ezt a nevet — a névtelenül megjelent könyvtől függetlenül — Kazinczy is ösmerte. Buczy Emiltől kérdi 1805-ben: «Kicsoda 'Sombori Úr? Kicsoda Dési Sándor? Mit adnak ki nem sokára? Ezt én igen óhajtom tudni.» Buczy csak annyit felel (Kolozsvárról): «Dési Sándor Gróf Bethlennek Udvari Secretariussa, közelebbről nem ismérhetem, talán Cadenciás verseket ír.»² Váczy kétségbe vonta, hogy élt ily nevű író. «Szinnyei sem tud róla semmit», mondja.³ Nem tudhatta, hogy Szinnyei igenis említi *Nagy Sándor (dési)* név alatt a múzeumi kéziratot. A kortársak közül Schedius is tudta *A szerelem gyötrelmei* szerzőjének nevét (Zschr. von und für Ungern, 1804.),⁴ de a köztudatba sohasem került.

GÁLOS REZSŐ.

VERSEGHY ES A TRISTRAM SHANDY.

Sterne Lőrinc Európa-szerte terjedő népszerűségének első nyomai nálunk a XVIII. század utolsó évtizedeiben jelentkeznek. Kazinczy már az *Orpheus* kiadása idejében említi nevét, brünni fogságában pedig franciából fordítgatja a *Yorick és Elza leveleit*. Sterne kultuszát utóbb Döbrentei fejlesztí tovább.⁵ Eddig nem tudtuk, hogy ugyanakkor, mikor Kazinczy a fordításon dolgozik, a spielbergi vár egy másik cellájában Verseghy Ferenc érdeklődése is a nagy angol humorista felé fordult. Legutóbb Joó Tibor ismertette⁶ az *Uránia* III. kötetének azt a példányát, amelybe fogsága idején Verseghy sok, eddig részben ismeretlen munkáját irogatta. Ebben találtam a *Fragments out of the Live and Opinions of Tristram Shandy* I. fejezetének másolatát. (Verseghy fogsága idejében nagyon sokat másolt; pl. Fénelon *Télémaque*jának teljes olasz fordítását.) Sternének akkoriban Bécsben is angolul megjelent, nagyon népszerű regénye⁷ azon melegében hasonló alkotásra ihlette: két lappal utóbb egy, sajnos, nagyon rövid — mintegy 50 nyomtatott sornak megfelelő terjedelmű — regénytöredéke következik, evvel

¹ Lev. III. 63. és 96. l.² U. o. 321. és 324. l.³ U. o. 543. l.⁴ V. ö. Zuber M., *A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig*. 1915. 88. l.⁵ Fest Sándor, *Angol irodalmi hatások Széchenyi István fellépéséig*. 1917. 101—104. l.⁶ *Ismeretlen Verseghy-kéziratok az Orsz. Széchenyi-Könyvtárban*. Magyar Könyvszemle, 1938. 72. l.⁷ Fest Sándor dolg. id. h.

a címmel: *Az én kedves Uram Bátyámnak Sándi Gábor úrnak Élete és Velekedései, ammint részenkint saját szájából hallottam.* Élén egy Condillac-idézet áll,¹ az első rész címe (*Sándi Gábor nagyon a' szemem közé néz.*)² *Az ajtók.* Már a regény címe és a hős neve is mutatja, hogy itt a *Tristram Shandy* »honosítása« kezdődik; de Sterne modorában indul is az elbeszélés. Példájára vall »eggy régi deáknak ama tanácsa, hogy jó barátunkot mindenkor úgy nézzük, mint jövődöbéli ellenségünköt.« A kis helyzetkép két — nyilván mint Mr. Shandy, the elder és Toby, ellentétes fölfogású, de — egymáshoz szoros szálakkal fűzött szomszédnak házatáját mutatja be, kertjük között az átjáró ajtók be vannak szögezve. (Innen a fejezet címe.) Yorick, akiben Versegheynek is alkalma lett volna önmagát rajzolni, még nem kerül elő. A kis töredék így szól:

Az én kedves Uram Bátyámnak Sándi Gábor Főstrázsamester úrnak Élete és Velekedései, ammint részenkint saját szájából hallottam.

(Condillac-idézet, mint előző lapon.)

I. Rész. [Sándi Gábor nagyon a' szemem közé néz.]² *Az Ajtók.*

Szíves barátommal, Berkesi Pistával az iskolákat Pestenn elvégezvén, 's a' praxisból három esztendeig annyit tanulván, a' mennyi előmenetelünkre szükséges volt, valamint gyermekségünktől fogva egygyütt tanultunk, egygyütt laktunk, úgy egygyütt haza is mentünk olly szándékkal, hogy szolgálatunkot csak a' vármegyének ajánlván, gazdaságunkhoz látunk és barátságunkot falusi magányosságunkban minden kitelhető móddal apolgattyuk. Szülői korán kihalván, az édesatyámra bízták nevelését Anyicska hugának gondviselésével együtt. Anyicska Maris húgommal, mikor még romolthatatlan leánykák voltak, négy esztendeig tanultak velünk Pestenn egy szálláson és egy mestertől munkát, tánczot és nyelveket, házi gazdánknak és gazdaszonyának gondviselése alatt, kik igen tisztességes úri emberek és szülőinknek szíves baráttai voltak, csak azon órákat szentelvén az asszonyi munkáknak tanulására, melyekben mink karddal bánni és lovagolni tanúltunk. Mihelyt Húgaink az ő leány iskoláikban elegendő előmeneteleket tettek, az anyák azonnal magokhoz vették, hogy őket a' gazdaságban és az asszonyi jószágos erkölcsökben gyakorolják. A' mit Pesten tanultak, el nem felejthették, mert a' munkában és a' nyelvekben szülőink is járatosak voltak, kiváltképp pedig Sándi Gábor, ki az atyámnál lakván, úgy szerette őket, mint saját gyermekeit. Most már Berkesi majorénis lévén, minden commoditásokkal felkészítve találta házáat, melly a' mienk mellett állott, és húgával, ki addig nálunk

¹ «Ne philosophons pas, disoit Socrate, pour l'école: philosophons pour la vie civile. Il importe bien moins d'être savant, que de savoir vivre.» Az idézetet Verseghe nem közvetlenül Condillac-tól, hanem egy *Vita socialis sive considerationes de natura Societatum civilium* etc. c. munka éléről vette, amelyet a *Shandy*-másolat és a *Sándi Gábor*-töredék között levő lapokra kezdett leírni. Condillac műveit azonban ösmerte: *Discours préliminaire*-jét fogságában lemásolta. (M. Tud. Akadémia, Régi és újabb írók. 8-r., 31. sz. III. kötet.)

² A zárójelbe tett részt törölte.

lakott, belé költözködött. Az öröm, mely haza érkezésünkkel házunknál fellobbant, 's melyet szülőim a' Berkesi mint új gazda, váltólag adott ebédecskékkal és mulatságokkal versengve neveltek, sokáig nem hagytak bennünket magunkhoz térni, és Berkesi érzékeny buzgósággal kérte az atyámat, hogy nyitassa meg ismét udvarainknak és kertyeinknek köz kerítéséinn az ajtókat, melyeket szülőinek halála után az atyám bezárgeztetett. Ezen ajtókról az atyám felette sokat tartott, és Berkesi' kérését hallván, olly indúlatos zokogásra fakadt, hogy szinte megijedtünk rajta. Láthatóképen viaskodott a' jó öreg emberben az öröm és a' szomorúság, melyek miatt szóhoz egy darabig nem juthatott: de végre Berkesit megölelvén hevesen, és karszékebe lebocsátkozván, mikor még boldogult barátommal új házaskok voltunk, úgymond, akkor fiaim, új volt közöttünk a' barátság is. Szülőink jó szomszédok voltak ugyan; eljártak egymáshoz ebédekre és mulatságokra, ha illendőképen invitáltattak, kárt egymásnak sohasem tettek, se bosszúsággal egymást sohasem illették. De ha egyik a' másikának valamivel kedveskedett, már ez mindaddig meg nem tudott nyugodni, még a' kölcsönt duplán vissza nem fizette, és ha valamelyik valamiben megszorult, készebb volt idegentül dupla áron vásárolni, vagy nagy usorára kölcsön venni, mint szomszédgyához folyamodni. Én az okát soha sem nyomoztam, még, ihol! Sándi sógorom meg nem emlékeztetett arra, hogy mind a' két öregnek szava' járása volt egy régi deáknak ama tanácsa, hogy jó barátunkot mindenkor úgy nézzük, mint jövődöbeli ellenségünköt. Az illyen maxima szükségképen bizodalmatlanságot okoz: kötvé hiszünk vele még a' komának is: a' hol pedig egymáshoz való bizodalom nincsen, ott igazi érzékeny szeretet sem lehet. Azt pedig könnyen átláttyátok, hogy szeretet nélkül a' barátkozás csak hideg látogatásokból, merevény conversatiókból, erőltetett mulatságokból és üres complimentumokból vagy hiú contestatiókból állhat, mint a' mostani nagyvilágban az etikéttel külsővényezett társalkodás. Mink gyermekek együtt nevedekvén, szerettük egymást, mintha testvérek voltunk volna, és így abban az igaz barátságban, mellynél édesebb boldogságot ezen életben ki nem gondolhatunk, naponkint nevedekvünk....

A *Shandy*ből az első magyar fordítás — egy kis' részlet — 1824-ben jelent meg.¹ Verseghy regénytöredékének tehát már azért is van némi jelentősége, mert Sterne híresebbik alkotásának első hatását jelzi irodalmunkban; fokozza ezt a nevezetességet, hogy az első Sterne-hatás, amely — két évtizeddel Döbrentei előtt — az angol eredetire támaszkodik — továbbá, hogy magában Verseghyben sem maradt tisztavirágéletű emlék. Nem kétséges, hogy *Kolompási Szarvas Gergely*,² ez a «mulattató egyveleg»³ is Sterne alkotásainak visszténye. Nemcsak megint a címe «... víg élete és vélekedései» árulja el a *Shandy*nek *Live and Opinions*-át, hanem a levélrészletek hangja és előadásmódja is angol mesterére vall. A *Sándi Gábor*-

¹ Fest Sándor id. m.

² I-II. k. Pest, 1804. — III. k. kéziratban a zirci levéltárban. V. ö. Császár, *Verseghy Ferenc élete és művei*. 1903. 292. l.

³ Szinnyi, *Novella és regényirodalmunk*. 1925. I. 13. l.

ral való kapcsolatot igazolja, hogy a Condillac-idézettől, most már közvetlenül Socrates szájába adva, itt sem tud szabadulni: «Ne bölcsekedgyünk iskolabéli pörpatvar alá való dolgokról, hanem olyanokról, melyek a' polgári életnek boldogságához tartoznak; mert dücsőségesebb és hasznosabb. élni tudni, mint tudós embernek lenni.»¹ — Valószínű, hogy Sterne hatása részletekben is kimutatható lesz Verseghy munkáiban; talán ennél is érdekesebb, hogy a mult század elejének humoros irodalmán csak részben tükröznek az *Eppeldauers Briefe*: Sterne Lőrinc nyomai is megmutatkoznak, s talán mélyebben, mint eddig tudtuk.

GÁLOS REZSŐ.

KÖLCSEY HALÁLA ÉS HAGYATÉKA.

A Szemere-Tár 16. kötetének alább közölt darabjaiból egy levélregény közvetlenségével és fordulatosságával bontakoznak ki elének Kölcsey Ferenc halálának körülményei, baráti és családi körének jellegzetes alakjai, valamint az első *Összes művek* kiadástörténete és Kölcsey írói hagyatékának eddig alig bolygatott kérdése.

Kölcsey 1838. augusztus 24-én hunyt el. A kezdetleges hírszolgáltatási viszonyok következtében a gyászeset a fővárosban csak öt nappal később, magánértesülések útján terjedt el. Bártfay László naplója (Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára, Quart. Hung. 1122) erre vonatkozólag a következő részleteket tartalmazza:

«(Augusztus) 29d; Szerda. Menőben valék játékszinbe, mikor Rába levelét vevém — Kölcsey haláláról. Megdermedtem a' hírre. Kalapomat ragadám 's futva futottam a' Nagyhid utca felé a' Fáy házhoz. Szemere Palira esett első gondolatom. De ő és nője már színházba menének. Oda futottam. Szemere megpillantott, 's magához szólított, fognék mellette helyt. Iszonyú kínok között ülék oldalánál, kivált midőn változást vevén rajtam észre, faggatott, kérdezett mi bajom. . . Azt mondtam neki: nagy, nagy bajom van. . . Játék után nőjének sügtam meg a dolgot, egész testemben remegve, hogy férjét készíthesse el. — Az ég csillagos volt. Itthon közlöttem a tudósítást nőmmel. A' mint leverve valánk, képzelhető millyen éjt töltöttem.

30d. Csütörtök. . . Délután Gr. Telekihez menék, 's szólottam vele. Visszajövet itthon találám Szemerét. Kimélve 's vigyázva annyit mondték neki, hogy Kölcsey megmaradásához semmi remény nincs: készen kell lennünk elvesztésére. Minek hallatára könnyűk lepték el szemeit s arczát, 's mindig némább lett.

31.d. Péntek. . . Szemere és Schedel jövőnek hozzám, 's fölszólítának, mondanám meg, miben van a' Kölcsey felől szállongó hír — mert Pali mindenre kész; és megmondtam 's a levelet elolvasám előttök.»

Szeptember 1-én azután már a Jelenkor is közölte a gyászhirot. A család tagjai közül elsőnek Szuhányi Ignác (1801-1872), Kölcsey Ferenc sógornőjének testvére, írt Szemere Pálnak.

¹ Id. kiad. II. 88. l.

1.

Cseke, Aug. 28^{kán} 1838.

Mélyen tisztelt Férfiu!

Jól tudom, milly Szentek a' barátság' érzelmei, 's hogy kivel a' hajlandóság 's köz érdek egybe kapcsolt, attól jót vagy rosszat egyformán óhajtunk tudni. Azért a' következő szomorú dolgot kötelességemnek tartám a' Tekintetes Úrnak tudtára adni.

Felette tisztelt Kölcsy Ferenczünk, az egyetlen egy, miután e' folyó hó 15^{kén} a' sok éjjeli munkálkodás után, valamely előtte csekélynek látszó gyöngélkedésbe esett, a' mind inkább növekedő nyavalyától 24^{kén} életétől meg fosztatott. Hijába volt a hozzá érkezett jeles orvos fáradozása, ki mindent elkövetett, hogy betegét fölgógyítsa. Belső része gyuladást kapott, 's Ő elhunyt, siratva mindenektől, kik körülötte valának.

Mit mondjak még többet? Veszteségünk' nagyságát é? Azt a Tettes Úr, és minden hazafi mélyen fogja érezni. Fájdalmunkat é? Az, úgy tartom, az Ország minden szegletében egyforma erőben ég, minden jókban. Hallgatok tehát, 's csak azon kívánságomat fejezem ki utoljára, hogy hasonló szomorú esettől őrizze a' Nagy Isten a Tekintetes Urat, őrizze a hazát, melyet e' Férfi halála által valóban nagy csapás ért.

Ajánlom Magamat a' Tekintetes Úr kegyeibe

alázatos Szolgája
Szuhányi Ignác

Szomorodott Kedvess Testvérem az Úri háznak tiszteletét, csokolását küldi

Szemere-Tár. 16. kötet LII.

Szemere Pál szeptember 2-án írt özv. Kölcsy Ádámnénak, Szuhányi Josephine-nek, becéző nevén Pepinek. (Ld. Szemere Pál: *Összes munkák*. 1890. III. köt. 326. l.) Ez a levél nagyon jellemző Szemerére: emberi fájdalma mellett szót kér literátori érdeklődése is. Arra inti a hátramaradottakat, hogy Kölcsy írásaira féltő gonddal vigyázzanak; különösen a levelekre, mert neki, aki «életét fogja írni», ezekre a tanubizonyosságokra múlhatatlanul szüksége lesz. Kölcsy né helyett Obernyik Károly, Kölcsy Kálmánka nevelője és a sógorasszony bizalmasa¹ válaszolt. Ez a levél az eddig ismert forrásoknál (V. ö. Vértessy Jenő: *Kölcsy Ferenc*, 1906. 192-93. l.) bővebben tudósít a költő végnapjairól.

2.

Cseke Sept. 22 1838

Mélyen tisztelt Tekintetes Úr!

Becsés sorait e' folyó hó, 16^{kán} vettük kezünkhez; 's kötelességünknek tartottuk volna reá nyomban válaszolni: de mivel a' posta hely falunkhoz közel nem esik, e' kötelességet csak most vihetjük végbe. A Tekintetes Asszony, gyöngélkedő állapota miá' engem' biza meg a' válaszolásra.

¹ A levél hangja megerősíti azt a feltevést, hogy a fiatal özvegy és a házitartó között gyengéd szálak szövődtek. A családi hagyomány — Luby Margit úrhölgy szíves közlése szerint — ma is tud erről a viszonyról. Kölcsy Ádámné állítólag Obernyiknak hozzá írt leveleivel temettette el magát.

Midőn a' boldogult Férfit elhúnyt, az első beszélhetlen fájdalom' sulya alatt eszünkben sem jutha, hogy a' Tekintetes Urat tudósítani kellene szeretett barátá' haláláról; 's a' Tekintetes Asszonytól, ki a' pótolhatatlan veszteség' lélekölő érzése, 's a' beteg' ágyánál töltött éjjeli 's nappali szakadatlan nyugtalanságok által, inkább halott mint élő vala, kicsoda kívánható, hogy illyesmiről rendelkezessék? Mi mindnyájan le valánk verve. Így történt, hogy a' gyászos eseményt a' Tekintetes Úr más által, vagy talán éppen a' hírlapokból tudá meg.

Napok folynak el, 's a' zavarból magunkhoz kezdénk jőni. Ekkor érkezett hozánk a' Tekintetes Úr részvevő szívvel írt levele, mely ha kebleinkben édes de egyszersmind keserű érzéseket költöttek fel, midőn a' Tekintetes Úr' és boldogult közötti viszonyra emlékeztettek, — nem csuda. A vesztes 's fájdalom ha mindenütt nagy is: de innen terjed el végetlen távol-ságra, 's egy gyöngé asszonynak keble az, melyre mind az, mit ebből különbféle helyeken éreznek, összes erővel, zuzással, fenyegetőleg, nehezedik. Igen, — illy állapottal van a' Tekintetes Asszony; 's illy állapotban a' Tekintetes Úr' levele' kedves jelenet vala előtte, 's az abban nyilvánított baráti érzelmeért nem lehet köszönetet nem mondani. Igen, — nem a Tekintetes Úrnak, de neki, neki az elhagyatottnak van szüksége kérni a' Tekintetes Urat, hogy azon baráti szent szeretetet, mit az elhúnyt iránt hordozott keblében, terjessze ki ő reá is, vagy ha ebbe eddig is bele vala foglalva, ne szűnjék meg iránta ezután is, mint szerencsétlen iránt rokon érzellemmel viseltetni. Így, ha néhány jóknak szeretetét birandja, nem lessz egészen boldogtalan.

A' boldogultnak irományairól, s a' levelekről, miket a' Tekintetes Ur levele' folytatában említ, még semmi bizonyost nem mondhatunk. Bár ezen levél' írását épen azért hátráltattuk; hogy a Tekintetes Úrnak bizonyosabb hírt adhassunk felőlök: de mivel még a' Végrendelet nincsen felbontva, a dolgok még mindig ugyan azon állásban vagynak, melyben a' boldogult' halálával voltak. Az Alispány T. Kende Zsigmond, ki a' Végrendelet' felbontására van megkérve, nyilván, a' boldogulttól végrendelete' külső lapján tett írás szerint, tegnapi tette a' határnapot, melyen megjelenend Szolgabíróval és Esküdttel. Miért nem jött el? — okát nem tudjuk. Várjuk mindennap. 'S ha eljövend; s a' boldogult végső akarata irományai felől világosságra jövendenek: a' Tekintetes Urat tudósítani el nem mulatjuk. Addig is megemlítem azt, hogy minden irományok el vagynak zárva.

Nem látom itt helyén kivülinek a Tekintetes Urat a' boldogultnak betegsége' körülményeiről 's folyásáról néhány szóval tudósítani, mit úgy gondolom híreként meg nem hallhat. Auguszt' 16^{kán}, noha már akkor gyöngeségről panaszkodék, Gyarmatra ment el bizonyos repositionalis pörben mint helyettes Alispány, 's itt gyöngesége annyira erőt vett rajta, hogy le kelle feküdnie. 17^{kén} haza jött, — 's valami különös baj ugyan nem látszott rajta: mindazáltal nem is vacsorálva lefeküdt. A 18^{kát} részeit ágyban, részeit künn ülve evés nélkül töltötte, 's átaljában minden ételtől undorodott. 19^{kén} fel költ; — szobájába ment; angol könyvet olvasott; velünk — bár keveset, — ebédelt; — délután a hozánk jött vendégekkel jó kedvűleg beszélgetett, estve ismét vacsora előtt lefeküdt; némely napokon ugyanis bizo-

nyos hideglelések vevék elől. 20, 21dik napokat ágyban tölté, kevés ideig azonban volt fenn is. 22^{kén} eljött Szatmárról az Orvos (előbb hozatni nem engedé.) 's miután ez nadályokat 's hólyaghúzó^t ragasztott, megkristélyozta, 's keményen izzasztotta: 23^{kán} reggel jobban kezdett lenni, sőt még délután is nyavalyájának jobbra fordultával vigasztalt meg az Orvos. Ámde alkonyatkor hirtelen rosszabbul lett, folytonosan félre kezdett beszélni, 's miután az éjjelt szakadatlan nyugtalanságok 's kinok között húzá ki, 24^{kén} 10 és 11 óra közt délelőtt csendesen kimult. Így fosztatánk meg ő bene mindentől, mit az életben jót és becesst birtunk.¹

Levelem' végén a Tekintetes Asszony és Kálmán' tiszteletét 's jó kívánságát adom által. Tartsa meg a Tekintetes Úr továbbra is, kérjük, irántunk jó indulatát.

Én is, ki szerencsés valék a Tekintetes Úrnak írhatni; de szerencsétlen valék ilyen tárgyról, 's illy körülmények közt írhatni, — ajánlom magamat a' Tekintetes Úr' jó indulatába, ki vagyok

a Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
Obernyik Károl

Szemere-Tár 16. köt. LIV.

Szemere csak egész röviden válaszolt erre a tudósításra.

3.

Tisztelt Férfit!

Sept 22dikén költ becses sorait tegnap 'vevém. Nem vala váratlan előttem, hogy a' jobb sorsot olly igen méltó Asszonyság még most is vigasztalhatatlan: hiszen mindnyájan enyhülhetetlenek vagyunk országszerte! Egyéb iránt én hálával leszek megelégedve, ha tudósításokat ön által vehetek, tisztelt érdemes férfit, 's ez iránt ezennel be is mutatom könyörgésemet, valamint kézsókomat a' Tekintetes Asszony előtt.

Éljen szerencsésen, 's látogasson meg ez után is becses soraival. Pesten. Oct. 6. 1838. Kész köteles szolgája *Szemere Pál*.

Szemere-Tár 16. köt. LVI. a.

Hogy a tervezett életrajzhoz — amely azonban sohasem készült el — adatokat szerezzen, Szemere érintkezésbe lépett ifj. Péczely Józseffel (1789—1849), a debreceni kollégium történetánárával. Péczely Kölcsey Sámuelhez fordult; a kelletlen válasz pontosan mutatja az örökségből kicsöppent rokonok bosszúságát.

¹ Kölcsey temetése másnap, augusztus 25-én d. u. 2 órákor ment végbe, minden pompa nélkül. «A falusi harang jeladása után egyesereglett nagy, szomorú, csekei néptömeg rendeltetése helyére kíséré a' hűség könnyeitől nedves koporsót; s temetés után templomba sietett, hol az alkalomra készített szent beszéd által erősödvé, hit nyugalmaival nézett a mulandóság elébe. Kölcseynek 48 óra előtti eltemetése, a' hidegült testnek közönségesen úgy nevezett megindulása miatt, a csekei bírák bizonyítványa mellett történt.» (Pap Endre, Figyelmező, 1838. 46. szám.) Azt is tudjuk, hogy a koporsó egyik oldalára ez volt írva: Kölcsey Ferencz hamvai, a másikkra: El ne felejtsetek. (Hazai s külföldi Tudósítások. 1838. szept. 5.)

4.

Tekintetes Ur,
Igen tisztelt Barátom Uram!

Becses megbízása' következtetésében, a' mint Sept. végén Komárom 's Nyitra vármegyék' bebarangolása után haza értem, October' elején mincjárt írtam Álmosdra T. Kölcsey Sámuel Urnak, elhunyt felejtethetetlen barátunk' öregebb testvérének. Ezen órában veszem válaszá, melyet késedelem nélkül ide zárva küldök. Az elhanyagolt rövid tudósításnak talán némi magyarázatjául szolgálhat, mit a napokban hallék: hogy a' testvérek igen fel vagynak háborodva a' boldogultnak végrendeletén, melyben mindent, mit keresett, Kálmánnak hagyott, nekik semmit.

Feleségem' igen szíves tiszteletét úgy Kegyednek, mint lelkes Nejének jelentve, nagy becsű barátságába rekesztett, telyes tisztelettel maradtam Debreczenben Nov. 7d. 838.

alázatos szolgálja
Péczeley József

Szemere-Tár 16. köt. LIX.

5.

Várad Olaszi Novemb 5 kén 1838.

Kedves Barátom Uram!

Hozzám írott becses levelét october holnapjáról, novemberben 4 kén vettem, azonnal Fel Szóllítására kötelességemnek esmertem tudósítani.

Néhai Testvérem született Szeödemeteren Közép Szolnok Vármegyébe a Szilágyba, 1790ben. Édes Atya Péter és Édes Anya Bölönyi Ágnesztől, gyermekségétől fogva, az Abcén kezdve mind végig egyedül Debreczenbe tanult, a just végezvén, Pestre ment Jurátiriára, onnan haza jöven Álmosdon lakott (Bihar Vármegyébe) egynehány évekig, 's csak mint házba zárt Tudos dolgozott. innen a Testvéri Osztály után Csekébe (Szathmár Vármegyébe) ment lakni 's egy darabig ott is csak magába dolgozott, némelykor rándulván csak ki barátjaihoz, mignem hivatalra szánta el magát mások ösztönözésére, s itt kezdette úgyszólván pályálya. Nem tudom hogy mi szükséges volna több, ha csak ismét kedves Barátom Uramnak fel szollítását ne leszsz szerencsém látni, mert T. Szemere Pál Ur környül állásairol, 's életéről gondolom elég esmértséggel fog birni, mint a ki tudom hogy a leg első állott Barátai közt. Melyeknek utánna telyes tisztelettel, maradtam

alázatos Szolgálja
Kölcsej Sámuel

Szemere-Tár 16. köt. LVIII.

Kölcsey Ferenc végrendeletéről természetesen Obernyik is értesítette Szemerét. Az egyébként keltezetlen levél szeptember 28-án íródhatott. (V. ö. Kozocsa Sándor: *Kölcsey Antónia naplója*. 1938. 37. l.)

6.

Mélyen tisztelt Tekintetes Úr!

Sietek a' Tekintetes Urat a boldogult végintézetének felbontása után a' Tekintetes Asszony' meghagyásából tudósítani.

A' felbontás épen ma történt meg. Leveleiről a' boldogult semmi rendeltést különösön nem tett. Irományait általánosán a' több vagyonnal együtt Kálmánnak hagyá.

Még minden érintetlen vagyon elzárva, 's nem tudjuk: mikor szedjük össze az írásokat. Elménkben tartván pedig a' Tekintetes Urnak azon kívánságát, mi szerint a' leveleket magának óhajtaná, kérdésbe tesszük: milyenek és kiktől írt levelek azok, melyeket a' Tekintetes Ur kívánna egyebek felett? egész élete folytáig, vagy csak bizonyos időszakig kapottak? — Ezt részint azért kérjük; mivel a levelek közt bizonyosan nagy számmal találhatnak olyanok, melyek a' Tekintetes Urra nézve részint érdektelenek, részint szükségtelenek; részint pedig azért; mivel ezek közül némelyeket a Tekintetes Asszony is szeretne, szent ereklyék gyanánt megtartani. E' tárgyban tehát feleletet és felvilágosítást várunk a' Tekintetes Úrtól.

Mingyárt a' boldogult' halálával bekövetkezett megyei Közgyűlésen, — hol a' Főispány is jelen vala, — indítványba hozák: Kölcsény Ferencz életnagyságu képének a' tanácskozási teremben felfüggesztését, mit a KK és RR igen nagy melegséggel fogadtak, 's nem állván ellent néhány obscurus fejek' és lélektelen keblek' még magának a' Főispánynak is ellenküzdése, a' szép indítvány köz határozattá lőn, s mingyárt pénz is gyűjtetett a' kép' lefestetésére.

Nincsen semmi különös baj házuknál, csak fájdalunk nehezen oszol. Minden órán óhajtással várjuk a' Tekintetes Úr' levelét.

Tiszteli a' Tekintetes Asszony a' Tekintetes Úrékat. Én is a' Tekintetes Ur kegyességébe ajánlva magamat vagyok a' Tekintetes Urnak

alázatos szolgálja

Obernyik Károl.

A Tekintetes Asszony egy keszkenőt küld, oly kérelemmel, hogy a Tekintetes Asszony feketére megfestetni ne terheltelessék.

Szemere-Tár 16. köt. LX.

Szemere december 2-án ismételtén és nyomatékosan figyelmeztette özv. Kölcsény Ádámét, hogy «a megdicsőült irományai közül, legyenek munkák vagy levelek», semmit se adjanak ki kezükből; egyben felvetette a munkák megfelelő értékesítésének gondolatát. (*Össz. művek*, III. k. 327—328. l.) Levelére ezúttal is Obernyik válaszolt.

7.

Cseke 19 December 1838.

Mélyen tisztelt Tekintetes Úr!

Régen óhajtott levelére a' T. Asszony a' következő sorokban kíván általam válaszolni:

Az elhunyt után legtöbb bizodalma a T. Asszonynak a' Tekintetes Úrban fekszik; annyiival inkább, mivel a' szeretett' kimúlta után egyedül a' Tekintetes Úr látogató meg levelével a' pusztán hagyott Csekét. Így történt az, hogy miután elküldök a levelet, melyben a' Tekintetes Úrtól azt kérdezzük, hogy a' boldogult' levéltárából mely levelek volnának szükségese az életírásra; minden akármiről való rendelkezést a' Tekintetes Úr küldendő levelétől függesztettünk fel; s' ámbár M. Bárá Wesselényi Miklós Úr az alatt Károlból, — hova, mint tudva van, a' tanuk' meghittetése végett jött vala, — Károlból, mondom, Tek. Kölcsény Gábor Úrtól

IZENT a' Tekintetes Asszonynak, hogy a' boldogultnak küldött leveleit adja ki, ezt a T. Asszony sokak' unszolására sem tette; «mert» úgy mond, «egy az, hogy első Pali, ki a' leveleket kéré tőlem, 's még azt nem tudhatom: nékie mik szükségesegek; más, az, hogy abban is, hogy valakinek valamit kiadjak e, vagy nem, egyedül az ő utasítását, rendelkezését várom, és telyesítendem.» Nem adott tehát még ki semmit sem a' Tekintetes Asszony; az egész levéltár a maga épségében megvan. 'S némiképen a' levelek már össze is vagynak szedve; nevezetesen az érdekesebbek különválasztva a' közönségesektől; 's amazok közül ismét külön a' politicalai tartalmuak a' literatúrát érdeklöktől.

A' munkák' kiadhatása felől is fordultak gondolatok a' T. Asszony' fejében, annálinkább; mivel ezt is emlegeték, 's Heckenaszt Gusztáv, mint hallottuk, szándékát is jelenté a' megvételtre. Hiszi a' Tekintetes Asszony, hogy azokat minél előbb kellene kinyomatni; mivel a' részvétel iránta most nagy, de később, — kivált a' magyar lelkesülés, — meghűlhet. — De ezekben is egyedül a' Tekintetes Úr tanácsát várta, kiről tudta, hogy említés nélkül is fog ezen dologról gondolkozni és gondoskodni. De miképen lehessen azt innen Csekéből telyesíteni, az a' nehézség. — A' munkák letisztázása legkevesebb aggodalmat szerez; mivel azt magam megtenném, sőt másnak nem is engedném által: de a' kinek, 's miképeni eladás, rendbeszedés, s. t. eff. olly dolgok, mellyek a Tekintetes Asszony' gondolata szerint csupán a Tekintetes Ur által vitethetnek véghez. Mert hiszen a' Tekintetes Asszony azt sem tudja: mellyeket lehetne 's kellene eladni? Vagynak ugyanis töredékek, 's már megjelent munkák. — Mik mennének egy kötetbe? s. a. t. mind olly dolgok miket a' Tekintetes Úr rendelhet el. A Tekintetes Ur, kiben legtöbb bizodalma van a' T. Asszonynak; — a Tekintetes Úr, ki a' boldogultnak legtöbb szándékát tudá; — s mivel ketten egymás keblében éltek: legtöbb szándékát eltalálhatá; 's az ő útával, mellyen a' munkák kiadásában ment volna, legmegegyezőbb utat választhat. Méltóztassék e' tárgyban a' Tekintetes Úr határozni, 's lépéseket tenni. A' T. Asszony bizonnal nem csak megnyugszik, de köszönetet is mond a' lépésekért.

Mit a' Tekintetes Úr levele végén a' T. Társ' Tagjairól, 's kéziratokról mond, — e részben is, mint egyebekben a' Tekintetes Úr utasítását várjuk és kérjük.

Szükségesnek tartom még azt is megjegyezni, — mivel a Tekintetes Úr egyáltalában azt tanácsolja, hogy semmit senkinek még csak vissza sem kell adni, — hogy még az összel Schedel Pap Endrének egy levelet írván, abban a' T. Asszonytól némelly könyveket, jelesen Kisfaludi Sándor munkáit, Kazinczy Sallust' és Cicero' fordításait, Biznicz magyar nyelvtudományát, 's a T. Társ' évkönyveit (2 szak.) kéret vissza. — A Tekintetes Asszonynyal minden ember csak internuntiusok által értekezik! — Még is, mivel jól tudtuk mindnyájan, miképen a' körülírt könyvek a' Boldogulthoz még tavasszal bírálat végett küldetvén, nem az ő könyvtárához tartoznak, elküldötte volna a' T. Asszony Pap Endrétől: de ő hirtelen s véletlenül tűnván el, ez meg nem történhetett. Most, miután már itt maradtak, ezekre nézve is a' Tekintetes Úr jóváhagyását és utasítását óhajtjuk.

Ezek után általnyújtom a 'Tekintetes Asszony' tiszteletét a Tekintetes Urnak, — és csókjait a Tekintetes Asszonynak, valamint Kálmán tiszteletét is.

Én pedig ajánlom magamat továbbra a Tekintetes Ur' szeretetébe 's kegyességébe, a' ki vagyok

a Tekintetes Urnak

alázatos szolgálja
Obernyik Károl

Szemere megjegyzése: Vettem 26dikán Xbris.

Szemere-Tár 16. köt. LXIII.

A Magyar Tudományos Akadémia 1838. december 3-án elhatározta, hogy az örökösöktől megszerzi Kölcsey irodalmi hagyatékát, s az iratok rendezése után határoz kiadásuk felől. E végből megkérte gróf Károlyi Györgyöt, hogy lépjen érintkezésbe Kende Zsigmond alispánnal, a végrendelet végrehajtójával. Szemere Pál 1839. január 21-én tudósította a csekeieket az Akadémia lépéséről (*Össz. művek*, III. köt. 328—330 l.), egyúttal azonban lebeszélte őket az ajánlat elfogadásáról. Özv. Kölcsey Ádámné hajlott Szemere szavára s az Akadémia megkerülésével Kölcsey munkáinak kiadási jogát Heckenast Gusztávnak adta el. Szemerét hiúsága, mügyűjtő szenvedélye és talán Kölcsey Kálmánka érdeke vezette eljárásában; özv. Kölcsey Ádámné — a levelekből ez nyilván kiderül — főképp az anyagi előnyt nézte.

8.

Cseke 2 Februar 1838

Édes Palim

Épen NKárolban valék, hova testvérem' látogatására mentem vala, ki már régóta beteg, midőn levelét, melyet mult hó 21^{dikén} írt, megkaptam Később Ecsedy érkezett hozzám, 's elmondá, a' mit Kedves Palim reábizott vala. Választ akartam írni még Károlból: de ezt az ott közbe jött szomorú és zavaros körülményeim miá nem tehettem. Az Édes Atyám ugyanis, ki már öregsége miá' darab idő óta nagy elgyengülésben volt, mult hó 30^{kán} megholt; 's holttestét az alatt hozták Debreczenből Károlba, midőn én még ott voltam, hogy ott a' nemzetségi sirboltban eltakaríthassák. Képzelteti Édes Palim. hogy én, ki éltemben annyi csapás' elviselésére valék kárhozattatva, 's ki csak kevéssel ezelőtt voltam kénytelen szenvedni a' legnagyobbat, mi csak érhetett — mennyire megzavarodtam ennek megtudására. Atyám' koporsójának szemlélése, annyivalinkább a' temetési szertartás elviselhetetlen fogott volna lenni; azért is Károlból rögtön haza jöttem, 's e levelemet Csekéből küldöm Kedves Palimnak.

Palim' leveléből látom mind a' t. társaság' dec. 3^{diki} határozatát, mind a Károli Györgyhez írt elnöki levelet, mind végezetre a' Kende Alispány Urhoz ugyancsak Károli Györgytől írt levelet. Mind ezekről már én eddig hallottam valamit; nem Kende Zsigmondtól, ki nekem ezekből semmit sem mondott, és írtt. Idegen szájból hallottam. És itt kénytelen vagyok kimondani, hogy ezen procedurát, melyet a' boldogultt' írományainak megszerzésében követnek, én nem értem, 's csudálom mind a' tudós társaságot, mind Széchenyi Istvánt és G. Károlit. Ők Kende Zsigmondnál teszik meg a lépéseket, hogy a' munkák átadassanak. Nem tudom: miért inkább a' Végintézet', csupán a' Végintézet' telyesítőjénél, mint a' birtokosnál? Széchenyi

levele különösen így hangzik: «méltóztatnék Kende Alispány Urat arra birni hogy Kölcssey minden rendbeli s. a. t. . . s. a. t. . . munkáit. . . s. a. t. általadni szíves lenne.» Tehát Kende Zsigmondnak áll hatalmában a' boldogult' munkáit akárkinek is általadni? Valóban ez Urnak különös fogalma van a' *Végintézet teljesítőjéről*. Mert ha valamely, a munkákat a' végintézet' ereje ellen magának tulajdonító és követelő fél állna elő: akkor elhiszem, hogy Kendéhez kellene folyamodni, hogy a' végintézet szerint a' hagyományt elvételni ne engedje; de most, midőn arról van kérdés, hogy én, kinek a' munkák birtokában vagynak ált adom e vagy nem? meg nem foghatom mire megyen akárki is, ha itt inkább Kendéhez, mint magamhoz folyamodik.

Nem valamely nagyravágyásból, s asszonyi hiúságból mondom ezeket. Bátyám' elvesztése által örökre elhomályosodott előttem az élet, melyet istennek minden napjai sem volnának képesek megvilágítani. Elöttem mind-egy: akármikép' essék is tudomra: mi legyen a' tudós társaságnak kívánata. Mindazáltal az okossággal megegyezőbbnek látom, hogy akármely birtok is a' birtokostól s nem mástól kéressék.

Egyébiránt én hajlandó vagyok a' társaság' kívánatára. Mert ezzel mintegy tartozom Nemzetemnek, tartozom a' boldogult' emlékezetének.

Mit Ecsedytől izent Kedves Palim, hogy t. i. jó volna magamnak fel menni Pestre a' munkák' ügyében: nem tudom teljesítem e vagy nem; és teljesíthetem e vagy nem. Hiszen én még meg sem vagyok szállítva e' munkák' eladására nézve. Mert nekem, mint említém, még csak Kende sem említe semmit. A' mit tudok, csak így privat hírből és levélből tudom. — S kérdem már most: jó volna e magamnak ajánlani a társaság' részire a' munkákat, s mint egy kereskedő portékáját, azokat eladás végett kínálgatni. Azonban az is lehet, hogy én nem tudom, hogy ott Pesten miképen értekeznenk a' kérdéses irományok felett.

De ha szinte magam akarnék is felmenni: ezen utat, — melyre minden esetre költség is kívántatik, — nem tehetném mindjárt tavasz' kezdetével. Gyöngélkedő egészségem miá ugyanis kénytelen vagyok, mihelyt lehet, fürdőbe menni, hol egy hónapnál bizonyosan többet kell eltöltenem. Fürdő után, úgy hiszem megbírnék egy olly nagy utat, melyre így illy egészséggel veszély nélkül magamat ki nem tehetném. Jól tudja pedig édes Palim, hogy a' fürdés ideje a' tavasz később hónapjaiban van. És így Pestre alkalmasint csak nyár' elején lehetne mennem.

E' pontok felől tehát tudósítást várok és kérek Kedves Palimtól.

A' keszkenőt még a' levél' vétele előtt megkaptam, s igen nagyon köszönöm a benne tett fáradságot.

Fiam Kálmán Tanítójával együtt tisztelik, én is csókolom Borcsát Kedves Palimmal együtt. Ajánlom magamat szeretetökbe ki vagyok

Kedves Palimnak

hű barátja

Szuhányi Josephine
Özv. Kölcssey Ádámné

As aláírás eredeti, a többi Obernyik kézírása. Szemere Pál megjegyzése: Vettem Pesten 14d. Febr. 1839.

Szemere-Tár 16. köt. LXX.

Cseke 2 April 1839

Édes Palim!

Mult hó' 29dik napján Heckenast Gusztáv pesti könyváros és kiadó Úrnak egy ugyanazon hó 17dikén költ levelét kaptam, melyben, miután a boldogult Bátyám' munkáinak megvehetését és kiadhatását kéré tőlem; a következő, a levélből szórol szóra kivont ajánlatokat terjeszti előmbbe:

«1^{ör} N. T. Kölcey Ferencz Úrnak minden munkáit kizáró kiadási joggal át venni kész vagyok, oly módon, hogy ezen kiadás minden eddig megjelent 's még kéziratban lévő munkáit magába foglalja.

«2^{or} Ezen kizáró kiadási jogért egy egy ívtől 8-ad réthben — az árvíz könyvhez hasonló igen szép formában, és nyomtatással — egyszer mindenkorra ajánlok 5 aranyat, oly módon: hogy minden nyomtatott ívér 2 arany, 's az 500-on felül begyülemdő minden elő fizetett példányért 1 arany számítassék; mi az egész munkának 100 ívre terjedése, 's csak 800 előfizető mellett 500 aranyat tesz, és így egy egy ívre 5 arany esik.

«3^{or} Tisztelet-díj' fejében előre 50 aranyat teszek le, azután pedig minden kötet' megjelentekor az ezen kötetért járó summát, egy egy ívet két arannyal számítva fizetem ki; hozzá tévén, hogy az előre letett 50 aranyat a' két utolsó kötetért, vagy az 500-on felül elő fizetett példányokért járulandó pénzmennyiségből vonom le.

«4er Kötelezem magamat, hogy az egész munkát ha 80-an—100 ívnél többre nem terjed, 's a' kézirat annak üdejében kellőleg szerkesztetve kezembe adatik, a' nyomtatás' megindításától számítva 2 év alatt világ elé bocsátom.

«5^{ör} Az első kötetet mihelyest sajtó alá kész lesz nyomtatásba adandom...

Ezekhez van téve még a' következő:

«N. T. Kölcey Ferencz Úr' örökösiére nézve e' föltételeimből háromló haszon és nyereség főképp abban áll,

a) hogy a' munka 2 év alatt megjelen, 's illy rövid idő alatt jutnak sz egész tisztelet díj' birtokába; holott illy féle nagyobb munkák kiadása, — a' magyar tudós társaság által eszközölteket sem véve ki, — gyakran egy évtizedre is elhalad.

b) hogy a' 2^{dik} pontban föltettnél joggal reménylhető élénkebb részvét esetében az előfizetők' száma a 800-at jóval meghaladhatja, és ekkép' aránylag a' jutalom is tetemesen növekedhetik.» s.a.t. s.a.t.

Jól tudom, hogy, miután meg vagyok biztatva, 's annál fogva reményem van, hogy boldogult Bátyám minden munkáit a' Tudós Társaság kész tőlem megvenni, habozó és változékony emberhez illenék, máshoz folyamodni, 's talán másnak eladni. Annyival is inkább; mivel minden bizonnyal Heckenast Ur a' boldogult' olly nemű irományait, mellyek' kiadását nem remélhetni, meg nem veszi; — például az Országgyűlési naplót, melly pedig maga is nagy csomót teszen. Még is, minthogy Kedves Palim mint eddig, a' munkák' tekintetében azokra 's reám szorgalmas figyelemmel viseltetett, szükségesnek, s kötelességemnek tartottam mindenről, mi e' tárgyban történt Kedves Palimat tudósítani; 's egyszersmind megkérdezni: jó lessz e Heckenaszt Gusztáv Úrnak

egyáltalában kijelenteni, hogy a' kért munkákat neki el nem adom; — vagy pedig, — ha mind messziről is sejtve a Tudós társasággal a' munkák árában, vagy kiadatásuk' idejében összenemegyezhetés' lehetőségét, a fentemlített Urat oly módon biztatni meg, hogy ha a' kívánt munkákat a' Tudós Társaság által nem veszi, akkor kívánsága szerint neki adattatnak. Mert hiszen azt Kedves Palim is láthatja, hogy Heckenast Urnak ajánlata nem megvetendő.

Mind ezen mind a régebben írt levelemre becses válaszát elvárom, s kedves Palimat Borcsával együtt csókolva vagyok
Palimnak

szíves barátnéja

Szuhányi Josephine

A levél Obernyik kézírása. Szemere Pál megjegyzése: Vettem Apr. 11. 1839.

Szemere-Tár 16. köt. LXXIV.

10.

Pest. Aprilis 14 d. 1839.

Kedves Pepim, két rendbeli levelei válasz nélkül állanak előttem.

Mi a' munkák' tárgyában már régen levelezünk, 's még mindig csak ott vagyunk, honan elindultunk, pedig az idő nincsen ott, mellyhez alkalmaznunk kell magunkat.

Egyelőre javaslám Önnek, hogy személyesen hozza fel a' munkákat Pestre; de ennek lehetetlenségét Ön' leveléből, 's körülményeink összehitközéséből látom. Javaslám az academia' ajánlata' elfogadását, 's azért utóbbi levelében Ön, legalább nekem úgy látszik, úgy írt hozám, mint egy academicushoz, ki talán a' munkák' tárgyában az academia' részére érdekelve lennék, 's a' Heckenast' feltételeire való hajlást ellenzeném, melly feltételeknek nem megvetendőségére figyelmeztet.

Jól van, édes Pepim. Ajánltam ez előtt az akademiát, mert más nem vala. Ön a' Heckenast' feltételeit nem megvetendőknek találja; én pedig azok elfogadását jónak tartottam, 's a' nevezett könyvárossal szerződésre léptem oly javítással, hogy az előre fizetendő 50 aranyat sem egyik sem másik kötet' díjából levonni nem fogja, hanem ezt minden egyéb tiszteletdíjon felül fizeti; 's továbbá, Heckenast' feltételei, úgy, a' mint Ön velem közölni kegyes volt, *egyszer mindenkorra* szóllanak; én a' *mindenkorra* kitéltelt eltöröltem, 's csupán ezen egy kiadásra szorítottam; 's ekképen, ha a' Kölcsön-munkák' második kiadására lesz szükség (mit én erősen reménylek) a' kiadási jogot új haszonnal adhatjuk el.

A' szerződést két példányban elkészíttettem. Egyik Heckenast Gusztávnál van, másikat Önnek szerencsés vagyok megküldeni, azon kéréssel, hogy minél előbb küldendő becses válaszában annak megerősítését úgy is, mint a' Kálmán' természetes és törvényes gyámanyja, kinyilatkoztatni szíveskedjék.

Miért fogadám el a Heckenast' feltételeit, ime elő adom okaimat.

1. Az academia ajánlata felettébb határozatlan; de az academia különben is temérdek kiadás állal el van foglalva, 's lépését e' munkák' tárgyában

nem valamely nyereségvágyból vagy mellékes kinézésből, hanem (mint az academiai jegyzőkönyv mutatja, mert én azon gyűlésben jelen nem voltam, tehát az írott adatok után szíllhatok) egyedül azon *aggodalomból* tevő, *hogy e' munkák kései, vagy talán csonka, hibás, nem eléggé jártas kezek' szerkesztése alatt megjelenő kiadása a' literatura' kárával járna*. Azonban, miután a' munkák két év alatt megjelennek, miután minden munkának kiadó könyváros ajánlkozott, 's a' szerkesztéshez (magamról nem szíllván) olly férfiak járulnak, mint báró Eötvös József és Szalay László, az academia' aggodalma megszűnve van, 's véleményem szerint, az academia még örülni fog, hogy csekély pénztárát megkiméltük, 's rajta ekképen könnyítettünk.

2. Heckenast két év alatt adja ki; az academia, mint más illy kiadása után ítélni, négy annyi idő alatt volna.

3. A' Heckenast' ajánlatainak egy része, az, t. i., melly az előfizetett példányokért járuló aranyakra nézve tétetett, feltételes ugyan, 's a' mennyiséget a' jöendő fogja elhatározni, de erős reményem van, hogy telyesülni fog, mert emlékezetemre még magyar író olly részvétet és közvéleményt nem nyert, mint Kölcey; 's szerkesztő társaimmal együtt fogok folyamodni Szatmár Megyéhez, hogy az előfizetést körlevél által az ország' megyéinek ajánlja, mit hogy Szatmár vgye megtenni fog, bizonyosan tudom. 'S ezen esetben a' Heckenast' ajánlata több, mint a' mit Kazinczy' munkáiért az academia fizet, mellyel pedig, úgy hiszem, egyenlőségben vagy arányban fogott volna honoráltatni. 'S itt figyelembe vettem

a. az előre fizetendő 50 aranyat, mit tenni az academia nem fogott volna.

b. az egész tiszteletdíj' birtokába két év alatt juthatást' s az 50 arany-nak ezen két év alatti hasznát is.

c. az egész summa' hasznát túl a' két éven azon négy annyi időig, mellyet az academiai kiadás kívánt volna, melly idő alatt ama két év alatt nyert honorárium használás által ön' kezeiben tetemesen növekedhetik.

Reményilem, édes barátném, hogy lépésemmel meg fog elégedni. 'S ha igen, úgy nincs egyéb hátra, hanem hogy a' munkákat szíveskedjék minél előbb kezeimhez küldeni, 's az ekkor Heckenast által kifizetni kötelezett 50 arany' leküldése iránt utasítást adni.

A' felküldendő munkákat így jelelem ki.

1. Küldjön mindenféle kéziratot eredetibe, még azokat is, mellyek talán lemásolva lennének, mert azokat a' szerkesztőknek egybe kell hasonlítani, 's a' különböző orthographiát egy elvre reducálni.

2. Küldje a töredékeket is, mert ezek is kiadatnak, a' fordításokkal egyetemben.

3. Küldjön minden, literaturai és political, köz és magányos, baráti 's nem baráti levelezést. Kellő az ok, miért ezekre szükség lesz.

a. Vagy én, vagy Eötvös a' munkákhoz biographiát írunk, mellyben elhunytunk' viszonyairól is kell szíllani, 's ezen viszonyra nézve adatot csak a' levelek nyújtanak, mellyeket én úgy nézek, mint Kölceynk' dicsősége' kifejtésének eszközeit.

b. A' mellyeket lehet, a' levelezések közül, kiadunk, ha a' munkák 90 ívet nem tennének, azoknak kipótlására, ha pedig a' 90 ív az eredeti művekből kitelnék, azokon felül, mint lehet, ön' hasznára.

4. Küldje, édes barátném, az olyan munkákat is, melyeket mostan polgári állásunkban ki nem jöhetnek tartánk, minéműek, az országgyűlési beszédek, napló. stb; mert b. Eötvös lévén egyik szerkesztő, a' censurához több reményünk van, mint ezelőtt. volt.

Jól tudom én, édes Pepim, hogy midőn Ön ezen irományokat kiadja házából, 's a' telyes fiókok annyi emlékektől, gyümölcseitől a' szentüli szeretett' fáradalmainak üresen maradnak, egy elszakadás' terhét fogja ismét érezni. De leljen vigasztalást annak meggondolásában, hogy ezzel hazájának, nemzetének, barátainak, önnöm magának, 's kedves elhunytja' dicsőségének tartozik. Hogy az eredeti irományokat a' kiadás után vissza fogja kapni, arra nézve én szavamat adom, azon megjegyzéssel, hogy ha tetszeni fog, az academia ezen irományokat, mint autographonokat, azokkal együtt, miket talán a' censura eltilt, levéltára' számára meg fogja venni. Azonban erről annak idejében bővebben szólhatunk.

Nem hagyhatom említés nélkül, miért kértem Eötvöst, Szalayt szerkesztő társakul. Tudni fogja, édes barátném, hogy az efféle gyűjteménykiadás sok bajokkal jár, s ezen bajok sokszor olyanok, melyek többek' egyre munkálását kívánják. Hasonlítások, másoltatás, correktura, rendezés, ívszámítás-osztályozás, sajtóra ügyelés, kiadási levelezés, s több effélék többek által ügyesebben és hamarabb tétetnek. Aztán halandók vagyunk; az ötvennégy éves nem számíthat jövőendő nyarakat magának, tehát gondoskodnom kelle, hogy hirtelen mulásom' esetében szerkesztési terveimet sírba ne vigyem, s a' munkák kiadása fenn ne akadjon. És kik szeretnék szentebbül Kölcséyt, mint Eötvös és Szalay; 's kik szeretett ő inkább íróink között, mint ezeket? 'S a' mai literaturában kik ragyoghatnak úgy, mint ezek? Én szívem', eszem' sugalma után választottam.

A munkák' felküldése' módjáról egy szatmári ifjút megkérdeztem, s ő azt mondá, hogy a Junius' 2dikán megnyitandó országgyűlésre a' szatmári követek Majus' közepén jöni fognak, 's Nagy Lajos Lázáriból, vagy Nagy Ignác Daróczról ugyancsak Majusban felutaznak. Ezeknek valamelyike által, ha más alkalom hamarjában nem lenne, fel lehetne az irományokat gondosan bepakolva, 's nekem czímezve, Heckenast Gusztáv' könyvkereskedésébe utasítva, küldeni.

Szükséges a' Hartliebennel való régi Contractust is felküldeni, a' ne talán vele történt levelezéssel egyetemben, hogy itt a' dolgot övele kiegyenlíthessük.

Nem mulathatom el előre is megnyugtatóni, édes barátném, hogy Heckenast' részéről az előfizetetésben semmi csalárdság nem történik, mert ő becsületes ember, s olyan ellenőrséget ajánl, milyen nekünk tetszik, 's hogy ez csálhatatlan legyen arról, én és szerkesztő társaim gondoskodni fognak.

Addig is, míg az irományok utnak indíthatatnának, nem tartanám rosznak, ha Ön Obernyik úr 's talán mások, ha Obernyik úrhoz nem egészen hasonló jó írókkal is, de minden esetre olvashatóakkal az eredeti irományokat tisztáztatná; 's inkább óhajtanám, hogy az újabbak másoltassanak; mert a' régiekben az orthographiát változtatni kell, az újabbakban pedig talán csak néhol.

Becsés válaszázt az első póstán kérem.¹

S ennyit a szerződési hosszas, de sikeres, 's tehát mindkettőnkre nézve kedves foglalkozások 's bajok után. Adja a jó isten, hogy szolgálati szives és pontos készségem örömeire lehessen! Obernyik barátunkat 's Kálmánkát üdvözlöm. Csókolom kezét, édes jó Pepim!

alázatos szolgálója:

Szemere Pál

Szemere-Tár 16. köt. LXXV.

A szerződés másolatát is megtalálhatjuk a Szemere-Tárban.

11.

Szemere Pál, mint néhai Kölcey Ferencz' örököseinek képviselője, és Heckenast Gusztáv könyvkiadó következő szerződésre lépnek.

1.) Kölcey Ferencz' minden munkáit báró Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál szerkeszteni fogják.

2.) Az ekképen szerkesztett gyűjteményt Heckenast Gusztáv kizáró kiadási joggal megveszi, 's szép nyolcadréttü, finom velínen, az egyetem' műhelyében, a' szerkesztők' helyben-hagyását kiérdemlő csínnak és nyomtatásban 's formában jelenő kiadásban, a' nyomtatás' megindításától számítva 2 év alatt, ha a' szerkesztés miatt várakozni nem kell, világ' elébe bocsátja, azon megjegyzéssel, hogy mihelyest az első kötet szerkesztve lesz, a nyomtatás azonnal megindíttatik.

3.) Ezen kizáró kiadási jogért Heckenast Gusztáv következő tiszteletdíjat adand.

a.) A' kéziratok' átvételekor Kölcey Ferencz' örököseinek előre, minden utóbbi beszámítás nélkül 50 aranyat fizet.

b.) Minden nyomtatott ívet két arannyal honorál, 's az ekképen járuló díjmennyiséget minden kötet' megjelenése után kifizeti.

c.) Előfizetés fog hirdettetni, s az ötszázan felül előfizetett minden példányért egy-egy aranyat fizetend.

d.) Az előfizetetésre nézve a' Szerkesztőknek tetsző bár melly ellenőrséget elfogad; 's az előfizethetés' határideje az egész gyűjtemény' megjelenéseig tartand, azon körülírással, hogy az előfizetett summákat bevonni ugyan Heckenast Gusztáv fogja, de az előfizetés' határidejének elteltével az 500an felül fizetett példányokért járuló arany mennyiséget hiány nélkül kifizeti.

4.) Az egész gyűjtemény 's így a jelen szerződés is, előleges felszámítás szerént, 90 nyomtatott ívre tétetik, melyet öt, vagy hat kötetben adand ki Heckenast Gusztáv. 's előfizetési ára 10 pengő forintnál fellebb nem hághat.

5.) Mihelyest ezen első, az előfizetők' mennyisége által határozandó, 1500on felül nem menő példányokban megjelenő kiadás, mellynek nemelőfizetett példányai az utolsó kötet' megjelenté után a' kiadó' tulajdonaivá válnak, elfogy, Heckenast Gusztáv' kiadási joga azonnal megszűnend, 's a' Kölcey örökösök' szabad rendelkezése alá fog visszajöni.

6.) Az e' munkák' tárgyában Hartleben K. Adolffal fennforgó kérdést az örökösök tartoznak kiegyenlíteni.

¹ A levél idáig idegen kéz írása.

Költ Pesten. Április' 14^d. 1839. Szemere Pál, mk. mint felebb. Heckenast Gusztáv pesti könyváros és kiadó mk. Magam', és B. Eötvös József szerkesztő társam' nevében elfogadom. Pest, Apr.' 14^d. 1839. Szalay László mk.

Szemere-Tár 16. köt. LXXVI.

12.

Cseke 21 April 1839.

Edes Palim!

Tegnap estve kapám kezemhez becses levelét, melyben a' Heckenast Gusztáv Urral kötött szerződés van. Hogy válaszom minél előbb kézhez mehessen, 's biztosabban; jónak tartottam most mindjárt kereskedőktől küldeni fel leveletem. Azért is most csak röviden írhatok.

Mi a' Heckenast Gusztáv Urral kötött egyességet nézi, annak minden pontjait jóknak és elfogadhatóknak találtam, 's azt el is fogadom, melyet ezen Heckenast Urnak küldött válaszában kinyilatkoztatok, és megerősíttek, egyszersmind Kedves Palimnak ebbeli fáradozásaiért a' legforróbb köszönetet mondok.

Csak egy van Palim' levelében a' munkák' kiadását érdeklő, mit nem szeretek; — s ez, a' mint képzeli, s képzelte is Kedves Palim, az eredetiektől, ha mind kevés időre is, megválni. Szörnyű gondolat ez nekem, hogy a' kedves hagyományokat házamból kivigyék. Ez egy második temetés. Ha lehetett volna rajta valami módon segíteni, igen szerettem volna. Egyéb iránt ha szükséges elvitelők, kéntelen vagyok ezt is eltűrni.

A' munkákat magam is, ha csak lehet, az Országgyűlési alkalommal fogom felküldeni. Lemásolása, míg felvinnék a' munkákat, annyit szerettem volna elvégeztetni, mennyi csak lehetett volna; mivel nem örömet tudom azt, hogy az irományoknak a' lemásoló' és így idegen kézbe kell kerülni. Azonban Pesten drága is az írás. De házamnál 's az egész faluban nincs több ember Obernyiknél, ki írhatná; ő pedig egyedül nem sokat végezhet. Újabb dolgozatait kellene másolni: — azonban úgy gondolám, hogy talán az olly munkák, melyek már kinyomtatottak itt vagy ott, nem szükség, hogy újra lemásoltassanak; mivel a' nyomtatotról könnyebben le lehet nyomtatni. Az új munkák pedig majd mind ilyenek; — 's ezek talán már censura alá sem kerülnek.

Nincs tehát egyéb hátra, mint az, hogy minél előbb elkezdhessek a' kiadás, miután a' munkák felküldettek. Addig is míg ez történne, Heckenast Úr az újságlapok mellett alkalmasint hirdetni fogja a' kiadást.

Csókolom Borcsát. Kálmán és Obernyik tisztelik Kedves Palimékat. Én ajánlom magamat továbbra is szeretetében, ki vagyok

Kedves Palimnak

hű barátnéja
Szuhányi Josephine

P. S. Ezen Heckenastnak szöllő levelet boríték, cím, s pecsét nélkül küldöm. Azért, hogy Kedves Palim olvassa el, 's a' mint tetszik borítékba téve, vagy a' nélkül, címezve adja által neki. Ha pedig nem találja Kedves-

Palim eléggé jónak, eléggé kötelezőnek, adjon tanácsot mikép' írjunk neki, — s teljesíteni fogom. — Ölelem.

Szemere megjegyzése: Vettem 28án April 1839 alkalom ált.

A levelet Obernyik írta.

Szemere-Tár 16. köt. LXXVIII.

13.

Pest, Apr. 28. 1839.

Édes Pepim, tisztelt barátném!

Leveleit hozám 's Heckenasthoz ma veszem, s nyomban válaszolok, de csak röviden.

Heckenast Bécsből egy hét mulva tér, 's a' megerősítő levelet tölem átveendi, melyet én helybenhagyok, 's az academiának is tudomásulvétel végett bejelentek annak idején.

A' felküldendő kéziratok iránt utolsó levelemben *egészen* kifejtém magamat: hivatkozom erre. Hozzá adom még: censuráztatni mindent kell és mindenkor; valamint azt is, hogy a' kéziratok' általvétele előtt nem csak előfizetői hirdetést, de csak rövid jelentésecskét sem lehet tenni, a' késedelem pedig inkább ártalmas mint hasznos. Siessen, édes barátném, 's mielőtt hoznák a' csomót, az írárok' *foglalatját* írassa két egyenlő párban, melyet a szerkesztő és kiadó irandanak alá, 's az egyik ezeknél, a' másik Önnél marad. Csókolom kezét.

alázatos szolgálja
Szemere Pál.

Nb. Az elvont *foglalaton* lajstromot értek.

Szemere-Tár 16. köt. LXXIX.

Obernyik Károly naplójából tudjuk,¹ hogy ő még április 22-én hozzáfogott Kölcey irományainak letisztázásához. A hagyatékot azonban már egy hónap mulva felküldték Pestre, ezért az anyagnak csak egy részét tudta lemásolni — a hátralévő részt Szemere Pál Pap Endrére, Kölcey egy másik volt joggyakornokára bízta.

14.

Cseke Majus 20^{dik} 1839.

Kedves Palim!

Küldöm boldogult Bátyám' munkáit; mindent, a' mit csak találtam. Csomónként vagynak összekötve, 's a' laistromon is csomóként vagyunk felírva. A laistromokat igen nehéz volt csak így is megcsinálni; mert azonkívül, hogy némelly munkáknak nem vala címök, mellynél fogva fel lehessen jegyezni, vagynak, — a' mint láthatja Kedves Palim, — tömérdek töre-

¹ Napkelet. 1858. 2. és 10. szám. Ebben a naplóban Obernyik többek közt a következőt jegyezte fel: «1839. április 27... Néhány apróbb, ki nem adott, s némileg el sem végzett vers hevert ott. Ezek közt említést érdemel Zrinyi második éneke. Kár, hogy be nincs végezve.» Lehetséges tehát, hogy a költemény leverő hatását Kölcey még enyhítette volna.

dékek, nem csak ívnyiek s félívnyiek: de tenyérnyiek is. Ha azért a' feljegyzésben nem a' legnagyobb pontosság van követve, kivált az irományok' elnevezésében, arról nem tehetek. Nem tudom azt is: a' laistrom elején jól áll-e így: Kölcsény Ferencznek Heckenaszt Úrhoz felküldött művei? Nem kellett volna-e Heckenaszt helyett a' Kiadó Urakat tenni, midőn csakugyan azok irandják alá. De hiszen ha ez így nem jó, lehet rajta ott változtatni.

A felküldött irományok közt vagynak az Élet és Literaturából kivágott nyomtatott munkák. Ezeket még boldogult Bátyám vagdalta ki, hogy a' Hartleben által nyomtatandó darabokban ezekről nyomtassák; felküldeni tehát szükségesnek tartottam.

Csodálkoztam rajta, hogy csak nyolcz önkezevel írott diaetai beszédet leltem meg. Nem tudom bizonynyal, de úgy jut eszembe, hogy a' Tudós társaságnak küldte fel.

A Csokonai recenziója a' többivel együtt ment. De azt tudja Édes Palim, hogy a Tudományos Gyűjteményben nem így jelent meg. Azonban a' Kis és Berzsenyiről elmondott kritika irományai közt nem találtattott.

Ha valami munka még valahonnan kikerül: felküldeni el nem mulatom.

A munkákat Kendé Lajos rokonom viszi. A levél mellé van mellékelve a Hartlebennel kötött egyesség s a' két laistrom, Kedves Palim kívánata szerint.

Megköszönve az eddigi, kérve a' további fáradozásokat a' kiadásban, ajánlom magamat a' Kedves Palim' szeretetébe; 's miután általadtam fíjamból és Obernyik tiszteletét vagyok Kedves Palimnak

alázatos szolgálója
Szuhányi Josephine.

Szemere megjegyzése: Vettem Majus 26^d. 1839.

Szemere-Tár 16. köt. LXXX.

15.

1839. maj. 20.

A levelet már lepecsételtem Édes Palim! midőn eszembe jutta, hogy egy nagy csomó levél itthon maradt. Ezen csomóba levő leveleket azért nem küldém el, mivel nagyon érdektelenek; azonban pedig a' most felküldött irományok olly nagy számra mennek, hogy akárkinek is felvinni elég terhet és alkalmatlanságot szül. Ha azonban Édes Palim parancsolja: ezeket is kész leszek akármikor felküldeni. Ölelem

Szuhányi Josephine.

Szemere-Tár 16. köt. LXXXI.

16.

Kölcsény Ferencznek Heckenast Gusztáv Úrhoz felküldött művei.

1839.

1ső Csomó: Kazinczynak Kölcsényhez írt levelei; számszerint 48 levél, Kazinczynak némelly verseivel 's jegyzéseivel.

2dik Csomó: Országgyűlési irományok, számuk 37 darab papiros.

3d Csomó: Országgyűlési jelentések Szatmár Megyéhez, szám: 37 jelentés.

- 4dik Csomó: Országgyűlési jegyzetek; szám 14 kisebb nagyobb darab.
- 5d Csomó: Megyei irományok; száma 75 iv.
- 6dik Csomó: Országgyűlési beszédek, számuk 8 eredeti másolatukkal együtt és 10 csupán másolt. Összeséggel 18.
- 7dik Csomó: Coelestina, — Gyermekegyilkos, — Mohács másolatával együtt, — Férjgyilkos, — Sorsvonás másolatával, — Játékszín másolatával, — Kazinczy (emlékbeszéd) másolatával, — Isó Ferencz másolatával, — Vilma (emlékbeszéd) másolatával, — Követek' visszaérkezése másolatával, — Tisztválasztáskor másolatával, — Követválasztáskor másolatával, — Parainesis Kölcesy Kálmá(n)hoz, — Berzsényi (emlékbeszéd), — A' magyaróvári gazdasági intézet, — Vadászlak, — Kárpáti Kincstár.
- 8dik Csomó: Fiatalkori jegyzetek összekötve.
- 9dik Csomó: Kazinczyhoz írt levelei, bekötve, — Jegyzetek a' görög philosophia historiájára 1809 és 10ből bekötve, — Töredékek a költeményekről 6 iv.
- 10dik Csomó: a. A T. társaság' folyóírásának alaprajzára nézve kirendelt küldöttség alázatos véleménye, — b. Poema dramaticum, — c. egy vers: *Mi legyen egy sóhajtás* —, — d. 1832-ben ki-jött versei, — e. Egy értekezés; kezdete: *Jó lenne talán megvizsgálni...* két iv, — f. egy értekezés; kezdete: *Az Élet és Literaturá' Redactiója...* — g. különbfélék 14 és $\frac{1}{2}$ iv, — h. Töredékek 10 iv, — i. 4 iv, — k. Készületek a' Kazinczy' műveinek recenziójára 1 és $\frac{1}{2}$ iv, — l. Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állításainak, — m. deákul egy iv, — n. Kritikai jegyzetek a' magyar nyelv' jobbtásáról 4 és $\frac{1}{2}$ iv a' régi halottas beszéd' másolatával, — o. A szókurtításról és több különfélék 14 és $\frac{1}{2}$ iv, — p. Egy értekezés; kezdete: *A Leviáthán' h'eres írója* $\frac{1}{2}$ iv, — q. Egy Sonett: *Szelid halom...*
- 11dik Csomó: Első jegyzőkönyv 1809 bekötve, — Különbféle jegyzetek bekötve, — Egy philosophiai iromány 5 és $\frac{1}{2}$ iv — Élet és Literaturából kivagdalt munkák nyomtatásban, — Apró töredékek 11 darabocská.
- 12d Csomó: Egy Szatmár Megyét érdeklő iromány 5 és $\frac{1}{2}$ iv, — Fordítás Homér' Iliasából, két ének, 's a' harmadik énekből egy kevés, — Csokonay' recenziója két iv, — Jegyzetek 1808. Debreczen. Összekötve, — Egy értekezés a' kritikáról öt iv, — Ismét, egy iv, — Munkái az Élet és Literaturából kivagdalva, — Megyére tartozó irományok 8 darab, — Szózat a' két magyar haza egyesülése sat felett, — Vélemény a' pályára küldött 19 Tragodia felett 1835. Két iv, — Vélemény a 100 arany díjra beküldött Vigjátékok felől 1834., — A Ferrói szent fa (töredék) másolattal, — Egy Szomorújáték-töredék másolattal, — Versek 16 darabocská, — Másoknak írt levelei 5 és $\frac{1}{2}$ iv, — Különbféle jegyzések 's töredékek 20 darab.
- 13d Csomó: Wesselényi' levelei 51 levél.

- 14d Csomó: Szemere' levelei 29 levél.
 15d Csomó: Az Academiától s Titoknoktól jött levelek 66 levél.
 16d Csomó: Literaturai 's politikai levelek 342 levél.
 17d Csomó: Országgyűlési Napló, egy töredék-elbeszéléssel.

Hogy a fentírt kéziratokat szerkesztés végett a' felebb írt kijelölés szerént azon kivétellel, hogy a' 8. szám alatti jegyzetek' elején 7 levél valamely tinta által előtetett, 's miatta megrothadt, 's továbbá, hogy Vilma' eredetije helyett másolatot vettünk, úgy szinte a' tisztválasztáskor mondott beszéd is nem eredetiben, hanem másolatban érkezett, egyébiránt hiány nélkül Kende Lajos úrtól általvettük, arról ezennel bizonytságot teszünk.¹

Költ Pesten, majus' 26 d. 1839.

Szemere-Tár 16. köt. LXXXII.

Ez az átvételi jegyzék rendkívül fontos bizonyíték a mellett, hogy Kölcsy munkáinak eddigi kiadásai² nem tartalmazzák a költő teljes szellemi hagyatékát. Ismeretlen pl. a 10. csomóban említett három értekezés (*Jó lenne talán megvizsgálni...*, *Az Élet és Literatura Redactiója...*, *A Leviathan híres írója...*) és a *Poema dramaticum*. (A *Perényiek* címen ismert másfél felvonás nyilvánvalóan a 12. csomóban jelzett szomorújáték-töredék.) Még érdekesebb lenne, különösen Kölcsy műhely-munkája szempontjából, ha ismernők a 9., 11. és 12. csomó végén szereplő jegyzeteket és töredékeket. Novellát eddig hármát ismerünk Kölcsy-től, a jegyzék szerint a 17. csomóban volt, töredékesen bár, egy negyedik is. Mindez a mellett szól, hogy a Kölcsy-kutatás filológiai részét korántsem tekinthetjük lezárt-nak és véglegesnek; az időközben elkallódott, most lappangó kéziratoknak felkutatása, összegyűjtése és kritikai közzététele irodalomtörténetünknek jövő feladatai közé tartozik.

SOLT ANDOR.

ERDÉLYI JÁNOS LEVELEI CSENGERY IMRÉHEZ, KEMÉNY ZSIGMOND BÁRÓHOZ ÉS GYULAI PÁLHOZ.

A Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának kéziratára érdekes Erdélyi-leveleket őriz. A könyvtár szívességéből — melyért ezen az úton is köszönetet mondok — hozzájuttottam ezekhez a levelekhez. Kiválogattam közülük az irodalomtörténeti szempontból érdekeseket és fontosakat, melyek érdemesek a tudományos világ nyilvánosságára.

¹ Külön elismervény ellenében még 140 levelet is adott át Kende Lajos. Írójuk szerint ezek így oszlanak meg: Bajza 8, Bártfay 40, Desseffy Josef (így!) 1, Döbrentei 15, Eötvös 3, Fáy 2, Helmetzy 2, Kállay 14, Kisfaludy (Károly?) 3, Ormos László 3, Sedl (így!) 7, Stetner 1, Szemere Bertalan 20, Vörösmarthy (így!) 4, Vitkovits 3, Szalay 14. (Szemere Tár 16. köt. LXXXIII.) A leveleket Szuhányi Josephine Pécelen 1840. október 26-án Kölcsy Ferenc szándéka szerint Szemere Pálnak ajándékozta.

² I. kiad. 6 köt. 1840-48. Szerk. Eötvös, Szalay, Szemere; II. kiad. 8 köt. 1859-60. Szerk. Toldy Ferenc, u. ez a kiadás 1877-ben 10 kötetben; III. kiad. 10 köt. 1886-87. Szerk. Angyal Dávid. Egyik sem kritikai.

1.

Csengery Imréhez.¹

Pest, Dec. 4d. 1839.

Tisztelt barátom!

Ne higye Ön, mit hinni látszik, mintha íróhoz szólni levélben, reményvesztett dolog lenne. Az idő mindent megmutat, javít és czáfol, végre kiegyenlít...² Hetényi Károilyal, vagy inkább ő én velem, mert ő jöve hozzám, s az én szobámban, — többször valék, közlött néhány balladát, jót és rosszat helyenként. Nem igen hiszem, hogy belőle költő teljék, mert benne semmi pietas nincs eddig látott műveiből ítélve; ámbár én csalatkozhatom, ki tudja kiben mi lakik. Atyja ismét 100 aranyat nyert — igen füresán. Pályamunkák közül a 4d számú nyert jutalmat, elsőt, az 5d számú másodikat. De a 4d számúra észre veszi valamelyik későbbben, hogy benne igen sok lopás, fordítás van, — mi igaz is az eredetivel összevetés után —, így az az első jutalomtul elűttetik. Most természet és józan ész szerént, a mi mindegy, az 5d számunak kelle az első jutalmat nyerni; de erre azt jegyzik meg, hogy *Hegelszellemű*; s ekkor rugtatják elibe a Hetényiét, tudva nem tudva, mindegy, sőt annál vadabb. Tehát Hegel elejti Warghát, a második díjast, de elsőt tudományi tekintetben. Az illy tett visszaélés, indolentia; az academiák illy uton menése zsarnokság in concreto. — Jaj! elfelejtém, hogy én is academicus lettem; pedig egy sem jó madár stb. mondja a közbeszéd; egyébiránt önnek beszélek olyat, mi alig kerül valaha közönség elé, mert arra is vannak őrszemek, hogy az academia ellen igaz *mindenben* ne mondassék. Das ist der Fluch der Zeit! — A nagy jutalom megosztaték. Marót bán minden szinpadi bukdácsolások mellett is diadalmas lőn, hogy elfelejtessék. — Én az egész nagy jutalomban semmi észszerűt nem látok. Jobb lenne felolvasztani rendes tagok fizetésére. Mert legjobb munka kettő nem lehet, ha pedig lehet kettő, miért ne három, sőt épen kétszáz, mint az arany, numerus aureus? Teszem, költészeti literaturánk mondják jól áll, tudományosunk kevésbbé, s jó egy pár könyv, egyik a magasabb fejlődésű költészetben is magasan áll; a másik az alantabb foku tudományosságban csak középszerű, de nagy hatásu és becsű, mert jobb nincs; melyiké a jutalom? Hát ha még tudomány és tudomány közti különféleséget nézünk! Vagy a szépliteraturait és tudományit egymás ellenében latolgatjuk! az egész csupa esztelenség. Ezt Ön jobban fogja érteni, mint én elmondhatnám; de elmondtam, mert ön státus embere, polgár! kiért és kikért van minden a hazában. — A literaturai világ különben úgy áll jövő évre, hogy én 1840 évet, ha mindazok teljesülnek, mik ígértetnek, egyike lesz a legbővebb és jobbagnak, mint 1834 a borra. Budapesti Szemlét tudja ön; Szemere Berta előre sokat jelentő utazását! Lukács Lajos novellatárt

¹ Boríték hiányzik. Hogy mégis Csengery Imréhez intézte, a következővel bizonyítható: Az Erdélyi Tárbán megvan Csengery Imrének Erdélyi Jánoshoz 1839. nov. 10-én intézett levele, amely így kezdődik: «Tisztelt Barátom! íróhoz levélben szólni reményvesztett dolog.» Erre a mondatra utal a fenti levél kezdő sora.

² 13 érdektelen sor következik.

ad, Kuthy szinte kötetekkel szándékozik kiállani, Kazinczy Gábor tegnap kapott hirt a Consiliumtól azon kéziratok ügyében, mik a kassai cenzurától felparancsoltattak. Szinte Kuthy folyóiratot is szándékozik adni. Magam, épen e napokban remélek kölcsönt vehetni, mi ha megtörténik, szinte szolgálok valamivel a közönségnek. Kéziratom kész, pénzem nem. Beöthy Zsiga, horrendum dictus — dolgokat ígér. Milly jó ennyit tudni előre s ollyaktól, kik eddig legfőlebb hírlapi munkatársak valának! Vachott S., Pap Endre szinte 1840 évben. Imrének egy könyve kezünk közt; nem állta ki a cenzurát, vagy inkább azt a Cenzura. — Az almanachba elfogadvák Jósikától *Vész és üdv* elbeszélés, Kuthytól Cilley Borbála, s új menyekző; Nagy Ignácztól egy vigjáték, versek többektől; bírálat alatt kívés, *íróink* nem *ír*nak; tele van fejök a drámákkal, s buknak, mint a ló. Kért ön írnom a színházról. Ha szabadna! csak ki ne mondja senkinek is, különösen Nyárynak, mert halálra keresend, kivált ha Schodelnéről szólok. E tekintetben nincs hová, tovább mehetni; a szemtelenségig, czudarságig van minden; becsületemre! ezután nem tudom miért fogok színházba menni. Talán ösztönből pusztán, mint jászol állata a vert uton. — Nov. 30. Norma járta. Dec. 2dikán egy becsületes ur jókor talál menni színházba, s időzni, beszédbe ered a pénztárnokkal. Többek közt emlité, — mert országot világot látott lengyel, — hogy Schodelné Normát *debéllinizálja*, sokat czikornyáz benne; s mint Veszta szüze, épen buján, lelógó csecscsel, öltözik stb. Ezt hallá egy kis fiu — Schodelé — azonnal megy anyjához, így Nyáryhoz, s legimpertinensebb inquisitiona szólittatik a pénztárnok, jelentené fel, mutatná ki az embert, a szentségtelent; vagy a mi több, küldené Nyáryhoz. Az ember megütközött a pénztárnok megszólításán. De magát confundálni nem hagyta, keményen utasítá vissza...¹ megmondta a magáét. Hallott illyet valaki? Nem szabad szólni publicum egyesének! Az a Nyáry gaz számár, czudar, — mit eddig nem örömet hívék, az istenasszony látta is. Különben okos emberről ollyat föl nem tehetek. — Sch. nem akart föllépni. —² ... A drámatygy Egressy jutalmára Hamletben tetszett meg, hogy áll. A legjobb darab, nálunk mindent kielégítő előadással, legjobb színész jutalmára alig gyűjte két páholyt. A földszint tele volt, az ifjuság és galleria lelkes, zártszék üres és így lelketlen is. Ha én valami literaturait kezdek, önnel tudatni fogom. Ön publicum. A publicum iránt minden kimondható tisztelettel, annak és önnek hűve

Erdélyi János.

2.

Ugyanahhoz.

Pest. Marc. 12. 1840.

Tisztelt barátom!

Jan. 21 kén költ levelére majd két hónap mulva írok; ez mind semmi, — remélem ön sem nézi a napokat törvénykezési szempontbul. A mi levelezésünk sokkal különbözőbb, mondhatnám melegebb indító okok szüleménye,

¹ A maga egészében olvashatatlan sor következik. Értelme: keményen visszautasította a lelkiismeretlen önkényt.

² Három érdektelen sor következik.

mint sem a napoktól függene. Egész télen haszonvehetlen ember voltam, s vagyok még ma is; farsang és böjt nálam nem ellentétek, úgy nincs okom amazt sajnálni, mint ebben olajost étkezni; s ne gondolja ön, hogy a tánczok zajával teltem volna el, levelére sokáig hallgatván. Pest nem az én világom, soha sem vagyok kellő egészségben, — de más oldalról, szellemi tápot csak itt veszek, hontalan fia a hazának. Hazám Magyarország, Pest csak — szárlásom. S mi jobb illy féldöglött embernek, mint felfrissíttetni jó embereim — ön, levele által? Ha szerkesztő valék, meg nem állhatám, hogy ön akaratának, megegyezésének kikérése nélkül is azonnal ne közöljem velejét, valóban az ügyet és közönséget korszerűleg érdeklőt. Marót bán sok embert szólaltatott fel négy szemközt és nyilván, van példa, hogy megszakadást is tudott eszközölni némely ifju írókban; ez annyival súlyosb, mivel Orosz-Csató-pártnak lőnek barátai, pedig két rossz közül mindig a kisebbet kellene választani. Ezt fogta ön érteni az idei Emlény bírálatának bevezetésében is, mit én helyeselni soha nem fogok, ha nagy részben igaz is, mivel a bíráló szavai olly oldalgók, mint gyolcsos tót hadonázásai, melyekkel magát a szelid házi örök ellen védi, nem bánva, ha üthetne is. A közönség mystificáltatik, mivel még a czélba vettek előtte föl nem szólaltak, hanem csak házilag, mi rájók ember szólás vádját üti, és kis városi pletykaság bélyegét, de pletykán elindulni kritikusnak nem szabad. — Önnek igaza van a szépliteratura mellett nyilatkoztaiban, mert istenem! ne gondoljunk azzal, mit birunk! Magyar természet, tisztelt barátom! a türelmetlenség, kutfője minden rosznak; mi soha sem hagyunk valamit fényleni, másminék elhomályosítása nélkül politikában mint literatúrában; nekünk nem kellene egyéb teljes kijózanodásra, mint megfosztatni mindentől s egészen saját küzdésünkre hagyatni, mint nagyralátó ember csak veszteségében tér magához. Verset írunk, verset írunk! Bántanak ha írunk, ne írának, mit mondanának? «A dalköltőn fekszik átok» mondá Kölcsey, béke porain. S nem jobb-e birni szépliteratúrát, mint ezt sem? De hagyjuk ezt! ön levele sok szépet ép olly igazán, mint méltánylással mond. Ismerőseiről: Nagy Eleken kezdem. Tegnap mene el innen; Parisba szándékozik; bár sikerülne utazása, de ő is szegény ifju. Apponyihoz reméle eljuthatni a Zsivora helyére, de mint hallám, ebből alig lesz valami, azon egy okbul, hogy a követ catholicus magyart szeretne gyermekei körébe. *Protestansoknak* lenni szép, ha mindig nem hasznos is! De fordulnak az idők. Köztünk legyen mondva, Elek egy kis jó kis adósságot hagyta maga után, legsajnosabb pedig, hogy többek közt Vajda is szenved általa, mert még az *Anacreoni dalok* és *Dalhon* nála letett árát, mintegy 70 pengőforintra rugót mindaddig sem adta által; a példányokkal be nem számolt, s magátul még csak kötelezést sem adott, szóval Pétertől el sem bucsúzott, pedig tavaly nagy barátja vala. Ez szegény Peti panasza. Kuthy Csatóval lapot akar Aprilben megindítani *Budapesti divatlap* czim alatt, de mindig függőben van a terv bizonyos sikerülte felől; bár ideje volna a közönséget mai nap is már értesíteni... Aszkór ellen gyógyítja magát, aztán júniusban a világhírű Graefenbergbe igyekszik egészségért. — Vachott Sándor szinte megy — s oda e hónap végével. Imre pedig a telet Bécsben tölti, teljesen kiépülve, bibircsós bőrét elhányva; majd az országgyűlés utójára térendő Pozsonyba, s úgy hozzánk. Kazinczy Gábor *Műcsarnok* czim

alatt fordított drámák s talán elbeszélések gyűjteményét is indítá meg¹... A színház állapotja meglehetősen désordre-ban áll. Színészek válnak jönek és mennek, mihelyt az év kitelik. Egressy, Megyery, s többek, nem állhatván az igazgalóság gyalró, és igaztalan bánásmódját. Nyári meglehetősen befűtött a színháznak; s tudja ön, hogy a pesti két színház közt az a különbség, hogy a magyar fűlik is. Nyári a kályhafűtő, ki sepi ki a kéményt, nem tudom; annyi bizonyos, hogy kéményseprőség nem fér meg a magyar aristocratiával, — kár a templomnak bekormoztatnia, hol legfőlebb olly tűznek kell vala égni, mint az oltári, melly lángit, éget és, melegit, fűstölés nélkül. Az operák minden védelme, igaz és nem igaz uton hintetik a közönség közé. Nem egyoldalúság ez? Színházunk bálteremmé is csináltatott Motty és Bono után, ki tudja milly elefantkomédiák nem jönek még belé a majomsereg minden aljasságival. — A Kisfaludy társaságrul tud ön mindent. Balladái koronként rosabbak, még ugyan azon szerzőtől is, mint Pap Endrében némileg megbizonyult. A debreczeni balladák nem nyerék meg a világ ihletét, itéletét. Theologia és tudja isten minő szag rajtok! — Vajda az almanachot² nyomatja; már több iv van kiszedve, de papira nem volt elég, e vásárra nyerendi meg az illető, és kellő mennyiséget. Sok új és nem hallott ifju jövend fei benne, ollyan is ki nem hamar szálland le, csak isten ugy akarja. Az *Auróra* régibb írői közül, egy sem ir benne. De ifjak annál többen... Végre irjak-e saját dolgozatimról? Én nem dolgozom, nem is fogok önállólág, és önálló becsü munkát, míg illy másodrendű állapotban leszek. Addig apró vers tartson meg, ha eddig voltam, a közönség emlékezetében; hiszem az istent, szabad ember — szélesebben terjeszthetem szárnyaimat. Az én philosophiám tanulni, míg ifju vagy, öregnek tanulni baj. Minden academiái tagságom sem áraszt el szörnyü nagy örömmel, hogy azonnal köteteket vágjak a világ fejéhez; és zsarátnogként hányjak szeme közé igazságot. Mind a kettő éget. Egy kötet 16—18 ivre menendett verset adok, ha V. pénz³ adhat; de ő ettől elesett, így én is ez idő szerint. Nonum prematur in annum. Isten vele, barátja

Erdélyi.

3.

Ugyanahhoz.

Pest, junius 8. 1840.

Tisztelt barátom!

Szép levelére⁴ egy kerek hónap mulva felelek, bár mentül inkább kielégithetném kívánságát érdekes nagyságok és apróságok közlésével. Öszinte örömem nyilatkoztatván ki ön és társai részvétén, mellyet «Izrael éneke» bennök irántam gerjesztett, fájdalom jelentenem ki egy versemnek «Gyermekek születésére» czimmel, az almanachból kitiltásán, s engedje meg ön talán hiúságomnak, azt ezennel nem magamért, hanem magáért, közlenem...⁵

¹ Pár sorban ismerteti a tartalmát.

² Nemzeti Almanach.

³ Vahot Imre.

⁴ Az Erdélyi Társas Csengery Imrénék ezt a levelét is megtaláltam. 1840. május 8-án kelt Nagyváradon.

⁵ Itt leírja versét. *Költeményei* (1844) között olvasható a 185. lapon.

E verset egyedül bihari barátomnak írom meg; ön Egressy Gábortul is hallható ott jártában, kit szinte, mint önt, a szerző nevének elhallgatására megkértem; *biharinak*, mert a mult országgyűlésen a bihari indítvány nagy fontossága. Mi továbbá az almanachot illeti: tegnap előtt tartók tisztviselőink megújítását. Schedel az elnökséget letette, azonban munkás részt veend az igazgató választmányban, elnök lett Kis Károly, az igazg. vál. tagjai Fogarasy, Fáy, Jósika, Lukács M., Ráday, Schedel, Tóth Lőrincz, Nagy Ignác, jegyző. Biráló választmányban: Székács, Bártfay, Gaal, Erdélyi; a szerkesztő, pénztárnok, s ügyvéd maradtak. Szerkesztő Vajda előmutatván eddig 18 nyomott ívet, azok gyönyörű legszebbek...¹ Az egész 25 ívet teend, és így majd két annyi, mint az idei Emlény, (230 lap) ára 5 pengő; mint az Emlényé, holott képei többek, és eredetiek; részvényesek egy harmadával olcsóbban, tehát 5 pengő huszassal alább kapják. A társaság programját nem engedi meg a censura, mivel, úgy mond, nincs elismerve a kormánytul! Ne neked! Szabadság! — A pozsonyi képtársaságnál mintegy kilencz száz pengő van, melyet népnevelési könyvek kiadására szánt; nekem azon eszme villant eszembe, hogy jó volna egyesülni s a kitűzött czélt közösen igyekezni kivívni; mert hiszem, hogy nekünk is marad néhány száz pengő hasznunk. Legsajnosabb az, hogy még 700 pengő nincs befizetve az aláírt részvényekből. — Ez magyarismus! Legyenek felőlünk jó reménnyel; mind a mellett is, hogy az idősebb és talán koszuuikon megnyugvó írók nem irnak a mi Nemzeti Almanachunkba, olly kis név által is, mint *Eördögh*, ez ideig szegről végről pótolva lesz. — A színházat a részvényes társaság az országos választmány nyakába szeretné tolni, mind annak ellenére is, hogy 1841^{ki} év tavaszáig igazgatása, s fenntartása felől kezeskedett. Itt nehezen boldogul, s Nyári uramnak keresztfára kell feszítenie szívét, esztét, iparát; — megfeszítenie, hogy kijölessen. Schodelné iránti kiváltságos igazgatása mindennap sötétebb színt ölt magára, s az elégedetlenség egyedül egy helyes törvényfolyamatig mehet, óriási fűtyőkben és piszegésekben kitörendő Drámáink lelkét Lendvay vendégszerepei teszik; ő is megy tova. Így Egressy, Megyery, Lendvay nélkül a többi, ha tehetsége volna is, kedve nem lehetvén, csonka egész. Bajza felelend Nyárinak. — Az országgyűlésről megtért követek közül Klauzál, Szentkirályi, Pálóczy nyertek megtiszteltetést; úgy Kossuth, és Lovassy. De minden eddigit fölülmult Junius 4d. Széchenyi szövétnekes zenéveli megtiszteltetése. Nemzeti lobogót adánk neki ily fölirással: Gr. Széchenyinek 1840. Más oldalán a haza czimere. A zászlórul lefüggő, három szalag közül a vörösen: *alkotmány*, a fehérén: *Academia*; a zöldön: *ipar* szavakkal. Privorszkytól indulánk, párosan, kezeinkben fáklyák, de még nem égve. A honti cigány banda elül Rákóczy indulóját zengé egész a Nákó házig. A börzénél színházból jöve találtuk Széchenyt s haza küldtük. Éljen harsogott itt is körüle. A fáklyákat kezdők gyujtogatni; ez alatt a Róthkirch ezred hangáskara Széchenyi ablaka alatt rendbe állt, s megérkezésünkkor száz fáklya kört képezett a Szarka utcán, közepén a katona banda, ennek közepén a lobogó és szónok: *Dobrosy*; kezdők a zenét Széchenyi *Magyarjával* erre jött a szónoklat. Ezt követé Széchenyi beszéde

¹ Hét sor tartalom-ismeretetés következik.

közöttünk; megszólítása: Kedves polgártársaim! stb. Beszélt, mint ő tud; s minden napi imádságul ajánlá: Hazádnak rendületlenül stb. Erre à propos a Magyar Színház énekesei a Szózatot eléneklék. Megjegyzendő, hogy a hontiak zenélték a másodikat, a szónoklat előtt. Majd néhány szóval én adtam át a zászlót, mellyel fölkiértük saját szobájába. Soha gyermekibb örömet nem láttam, mint ő benne és soha büszkébb nem voltam, mint őszinte nyilatkozási után, mikor kezemet és kezünket szorítva, villányos hullámzatot önte lelkeinkbe. Szóval igen, de írva lehetetlen önt a kék és örömrézt árnyéklatairól értesítnem, bár lett volna itt... Széchenyi kedélyes ember és minő kebel! minő ön megadás! Örömben szállását eltéveszté az Ullmann házban! mostoha fíja, Zichy igazított el bennünket, mikor hozzá fölmentünk. — A zeneünnepet tisztán magyar dalok tevék Rákóczy-indulóval. Ez is nevezetesség! vagyok őszinte barátja Erdélyi J. U. i. Juliusig vagyok Pesten, aztán imitt amott, csak Octobr. térek meg.

4.

Ugyanahhoz.

Pest, dec. 1. 1841.

Édes Imrém!

Legelsőben azt mondom, fogadd el tőlem harmadik személy helyett, a másodikat. Minapi leveled, mellyben ígérkezél nekünk, társammal együtt igen szívesen vettük; s már most kérünk légy levelezőnk NVáradról még pedig illy formán: Igen szeretném, ha egy eszmémet, mellyet Garay is helyesel, de úgy hiszem más is, megtestesíthetnök, t. i. a városok beléletéből, hova az uralkodó szokások, kedvtelések, szóval helybeli sajátóságok tartoznának, csinálhatnánk egy rovatot divatlapunkban. Hogy jobban megértessem, olyan volna az, mint a Pesti Hirlapban a hatóságok polgári állásáról irt czikkelyek rovata. Mivel pedig mi semmi illet nem adunk, tehát mind azt adnók, a mi ezenkívül — kivéven természetesen a családi élet körét — egy város vagy népesebb hely, avagy vidék életében jelentkezik. Így programmunkban is van valami a *monographiakról*; s kérünk légy figyelemmel e fontos, s csaknem új eszme szemmeltartására. — Debreczenben is kértem meg erre valakit; te szinte ismered Debreczent, a magyar előítéletek nagyszerű gyűlpontját, vagy magad vagy más által siess bekapni e várost az élet és irodalom forgatag körébe — úgy hiszem jó dolgot mivelendez. Nem tudom, minő sikerrel fogunk pályánkon haladni. Sok pénzt belé ölünk e drága vállalkozásba. Cautio enyém; az előleges költségeket is én viszem, úgy hogy felét G. három év múlva nekem visszatérítendi. Övé a név, mellyre a Regelő szabadalma átruházott. — Ohajtanám, minél előbb kapnánk valamit tőled, a magyar élet közepéből...¹ Küldök néhány példány programmot. Talán nem lesz fölösleges, ha van kinek szétoztanod. — Iróinkat önálló munkákért honoráljuk, s ez a programmból elég hibásan, kimaradt. Isten áldjon, vedd szíves tiszteletünket.

Barátod
Erdélyi J.

¹ Őt sornyi magántermészetű közlés következik.

5.

Ugyanahhoz.

Pest, marc. 13. 1844.

Édes Imrém!

Vettem leveledet, köszönöm barátságodat. Mit küldeni kértél, e perczben még nincs nálam, de Bajzától azonnal elhozatom. Vörösmarty köszöni szíves ajánlkozásodat, de munkáinak Kilian levén a kiadója, a procentezés rá nézve közönyös marad, mivel evvel ő nem fog bajlódni; más volna akkor, ha ő is olly kiadó volna, mint valék én. — Most néhány szót magamról, mint jelenleg vagyok. Nagyon jól esett leveled, bár dicsérő oldala is, mivel tudom forrását dicséretednek; ha kötetem az eddig megjelent lyrai versek közt vagy után megállhat, az nekem szerencse; meghatott pedig leveled utolsó része, hol gyermekemet is említéd. Barátom! én többé atya sem vagyok már. Szép kis lányomat 23 hónapos korában elvesztém. Ő Berzétén fekszik eltemetve, hol Máriássy Zsigmondné nál édes anyai ápolásra talált, de ez sem óhata meg a haláltól. Mikor oda mentem, hallván betegségét, már a teritőn találtam, Nehéz pillanatokon estem keresztül, az igazi fájdalom pillanatain; azonban már ennek is már teljes egy hónapja mult; lelkem könnyebbül, az idő, mint egy orvos, jó és megy, hoz és visz emlékezteteket, s előkészít arra, hogy mint álom legyen előttem a mult, mert valósággal, ha még arczomra néz, ki nem tudja sorsomat, nem hiszi, hogy én már ott állok, hol hatvan hetven éves korában szokott az ember állani, eltemetvén szülőit és szülőttét, el hitvesét is. Láthatod ebből, hogy az én életem már eddig sem közélet, s hogy valami daemoni-uj is vegyül sorsom igazgatásába. — Most teljes független ember vagyok, nem köt semmi; s e rémitő szabadságot jobbra nem használhatom, mint hogy jövő april 15-én elindulok utazni külföldre, s legalább is egy évig künn maradok. E szerint már másodszor kell házi eszközeimet eladnom, mi rendesen kárral történik, mert ki viselje gondját mindenemnek, míg oda leszek. Isten tudja mint fogok jární; megérem-e, hogy vágyaimnak, mellyek első ifjuságom óta sürgetnek, eleget téve, jövendek vissza vagy oda veszek; mert az emberrel minden történhetik. Uti költségemet Máriássy Zsigmondné fogja adni, mert fiával megyek; így az ennél kevesebb pénzembe kerül, az idő pedig, mit ott töltendek nem lesz elveszítve. Így írok én most neked, édes Imrém, vágy- és fájdalommal vegyes érzések közt; ha isten úgy akarta, hogy enyémeket el kelle vesztenem, egyedül barátaimra vetem szemeimet s nálok remélek találni enyhülést viszontagságos életem bukdácsolásai között. Hogy röviden elmondjam, merre fogok jární, ime: Németország, Schweiz, Franciaország, Anglia és a mit lehet bejárni Hollandia és Belgiumból. Nem megyek többé enthusiaszmussal, mint ezelőtt tiz évvel mentem volna; azért nem tudom, fogok-e olly roppant tapasztalásokkal visszajönni, mint utazóink nagyobb része; vagy csak adatokat fogok tán gyűjteni a népek és nemzetek gyarláságainak történetéhez, mert az ember ember mindenütt, országot épít avagy kalyibát. — Nem fog engem gyönyörködtetni, ha valami nagyon dicsőt fognék is látni, mert idegen nagyság mellett saját törpeségünket fájlalnám; azt pedig, hogy Magyarországról nem sokat hiszek, Antal öcséd, kivel a nyáron Bécsbe jártam, előszóval is megmondaná. Óhajtanám nem tudni

mind azt, mi hazánkban avagy csak négy év óta történt, hogy mikor visszajövék egy nagy meglepetés ragadna ki pessimistai hitemből; mert ez a napról naprai tyuklépés a haladásban, ez a bukfenéz és botorkálás, előttem nem haladás, hanem csak afféle lökdösődés előre hátra, mit az idő egy Chinával is megteszen, holott az eszmékről senki sem álmodozik. Vajda Péter azt mondá egyszer, hogy Magyarországot, mint hazáját, egyedül nyelvéért szereti; és igaza volt. Nyelv, nyelv! csak aztán irodalom is volna belőle! Adjá isten, hogy minden jól legyen!

Ölel barátod
Erdélyi János.

6.

Kemény Zsigmondhoz.¹

Sárospatak, jan. 1. 1858.

Édes barátom!

Nekem a «Pesti Napló» Tárcájában egy lefolyandó perem van Gyulai ellen. Jól tudod, hogy 1855-ben, mikor a magyar szépirodalom egy századnegyedéről irtam, és némileg Gyulait is érintém: te azonnal szerkesztői csillagot nyomtál cikkem első szava alá és jót álltál ő érette, s oly adósáért, melyet mai napig sem fizetett le. Ő e helyett tavaly polemikus leveleket kezdte ellenem igaztalanul, de csak *egy* jött ki; én feleltem, ígérve, hogy még irok *két cikket*. Ezen folytatás megvan régen, de kétkedtem először kiadjam-e, miután Gyulait maga szavai és tanai után sujtom; azután eszembe jutott a kérdés fontossága és az én ítési pályám védelme, s elhatároztam, hogy kiadom, — de ezt nem teszem addig, míg tőled választ nem veszek érteletedről: akarod-e vagy nem kiadni Gyulai ellen, minden szerkesztői előleges pártolás nélkül. Meg fogjátok látni, hogy *ujat* is mondok, *ujan* is. — De ha nem vagy elkészülve netalán polemikára egy nagy irodalmi ügyben — mert Gyulai nem maradhat válasz nélkül — úgy én más utat választok, de a Naplótól azt nem remélem.

7.

~~Gyulai Pálnak.~~

Greguss Ágosthoz.

Sárospatak, 1863 július 24.

Édes Barátom!...

A népköltési gyűjteményre semmi észrevételem, legfőljebb azon örömem, hogy engem is jónak talált a Kisfaludy-Társaság iránta megkérdezni. A mi a szerkesztést illeti, én tizenkét esztendő óta egész más pályára mentem által, így oda vissza már nem térhetek. Mind a mellett figyelmem folytonosan rá volt függedve a tárgyra s gyűjtöttem is. A mi kezem közt van, a rendes vidéki gyűjtők sorában én is elő fogom adni. Dal, mese, közmondás,

¹ A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának kéziratára a Gyulaihoz írt levelek között őrzí. A levél egyszeri végigolvasása kétségtelenül igazolja, hogy Kemény Zsigmond báróhoz íródott. O volt az, aki csillag alatt megjegyzést fűzött Erdélyi cikksorozatához. 1858. január 1-én különben is ő volt a Pesti Napló szerkesztője. (Kemény nyíván átadta a levelet Gyulainak.)

főleg ez utóbbi, egész sereg; került elé némi apróság is, és maradt annak, a mi; mert nekem másnemű és sok rendbeli foglalkozásaim jutottak itt, eltérőleg a pesti munkássági körtől. Ha mégis a fölvetett hét fősztályhoz szabad volna egyet tenni: ohajtanám az *adomákat* is oda sorozni, de nem mint pusztán történeti, vagy elbeszélési példányokat, hanem mint az észjárás mutatványait, melyekben végtelen sok, s más cím alá be nem férhető Jellemvonások maradnának fent.

Közlő: HARASZTHY GYULA.

P. HORVÁTH ÁDÁM LEVELE SZENTGYÖRGYI ISTVÁNHOZ. (?)

A Figyelő XVIII. k. 308. lapján azt olvassuk, hogy «Horváth kimosta magát a Múzeum-társaságból, hogy egészen az Orpheus pártjára álljon. A levél és a levelezés másolata itt megszakadt; nem tudhatjuk, miért vált meg H. a Múzeumtól s mint buzgólkodott az Orpheus mellett. Az előzmények után azonban bátran állíthatjuk, hogy Bacsányiékkal szakítván, testestől-lelekestől Kazinczyhoz szegődött.»

Alább közlök egy levelet, H. eredeti levelét, mely erre feleletet ad s csatlakozik az IK. 1911. 453—460 l. közölt két levélhez; ugyanazon gyűjteményből való ez is: 864. 144/b. sz. a.

Bizodalmam szerint való Drága jó Uram.

Tiszteletes Professor Uram!

Nem tagadom, hogy egy kitsinyt meg-ütköztem rajta, hogy egy keveset késett az Úr' Levele; nem annyira azért, mintha gyanakodtam volna, mintha vagy személyem, s tsak nem régi ismeretségem ilyen hamar kezdene ki esni kedvéből az Úrnak; vagy ez a' nagyobb dolgok körül foglalatосkodó elme előtt kelletlen materia unalmat okozott volna: mint azért, hogy nálunk Kazinczy Barátomnak holt híre kerekedvén, gyanakodhattam, hogy az Úr is új Tarsaságunkról, mellynek fel álhatása nagyobb részént ő tőle függött, úgy gondolkodik, mint a' mellynek az ő halálával dugába kellene dűlni: de imé alig vevém Kazinczinak, fel eledése után mindjárt, — igen beteg betűkkel írott levelét; mikor utánna egy néhány napokkal az Urnak kedves Levele is meg érkezett.

Altalolvastam azt egész örömmel, 's bár minden két hétben egyet olvashatnék; és leg először is a' j ragaszték, vagy inkább tőldalék betűrűl azt írhatom: hogy már tovább törvénné tenni nem merem ezt, mellynek el mulatását, tsak ez előtt fél esztendővel is, mintegy szentség' törésnek tartottam. De ugyan ezen magam' meg győzése hadd erdemellye meg azt az Urtól, hogy Nyári éjtszaka nevű könyvetskémnek sarkára (mellyben egy-néhány sorokat irtam, és argumentálodtam minapi állításomhoz képpest) jegyzésképpen fel tehessem, hogy az Urral vólt egynehány levelezésem után qvalificálnom kell értelmemet; és ezután a' j tőldaléket tsak olt fogom szükségesnek tartani, a' hol az ugyanazon egy, de több értelmű szóknak meg különböztetése, azt a' szokásonn kívül is meg kívánja; és a' hol a'

szokás közönségesenn is meg engedi. Azt tsak ugyan most sem tagadhatom, hogy jönnek elő néha kentelen is, hol egy hol más argumentumok pro et contra; s nevezetesen az Erdelyi Dialectus, melyet most a' Napokba M. G. Teleki Josef V Cancellarius Urral a' savanyú vizenn mulató két Ifjú Erdelyi Urak' beszédjekben tapasztaltam, különösen pedig éppen azt, a' mit minapi Leveliben, mint erőszakos ki mondást úgy jegyzett fel az Űr, hogy az s, es sz betűket illetlen kettőztetni, a' j betűnek kijelentésire: — ezek az Erdelyiek ezt: *része*, ennek az egésznek része, így mondják részsze, 's más több hasonlót.

A' Deák nyelvből vett paritássát az Urnak, a' szokásra nézve, és hogy a' szerént a' magyarban is Ur lehet a' szokás, nem difficultálok; és el hiszem azt, hogy a' hol tsak a' szokás a' törvényes orthographiat nagyon meg nem motskolja, inkább úgy kell írnom, mint-hogy magamat újjítónak neveztessem.

Mikor azt írja az Ur: hogy a' ὅτι καλον φιλον ἐστι-nek ez vagyon utánna téve τουτ' τον' επος ᾠθαντων ἤλθε διαστοματων — el nevettem magamat; 's nagyon meg boszongkodtam Theognisra, hogy miért tette utánna amannak ezt; melly miatt már, ha Poëta akarok lenni, ex respectu deorum nem resonirozhatok; miért nem tette inkább azt, a mit a' harmadik distichonban ír Θεογονιδος ἐστιν ἐπη.

Beszéde, szomszédja, hogy a' 'szokás így külömbözteti, és hogy az úgy írásnak más okát nem adhatja még eddig Tiszteletes Uram is: — azt ugyan mondhatom, hogy mi nálunk nem szokatlan ez is: beszédje, de hogy a' hasonló külömbözéseknek kell valami orthographica okának lenni, azt is el-hiszem; a' mint hogy az ajánlást előre is köszönöm, és ha fundamentumát találja az Ur a' külömbözésnek, hogy velem közleni méltóztassék, ki kérem.

Az abusosok iránt három punctumokban felel az Ur: az elsőről azt mondom hogy az tagadhatatlan; — és hogy a' pert el kerülhessük, azért volna jó egyben többeknek meg állapodnunk; de a' többi ellen sem szólnunk, míg észre vehetetlenül nem praescribálhatunk. A' másodikra — ezen expressionak: A' nyelv dolgában a' természet változhatatlan törvényt nem szabott, egy kis explanatiót kívánnék; azomban az igaz, hogy az abususból usus lehet; de én nagyon szeretném azt el-kerülni, és mind a' mostani usust olyan lábra állítani, mind az abususokat a' mennyire lehet megigazítani; hogy ezután ötszáz esztendővel is úgy írának s beszélnének maradéink, mint most mi: — mert most is félek tőle, hogy a' fel-támadáskor Atilával nem tudnék beszélni, noha talám akkor, kisebb gondom is nagyobb lessz ennél. — De a' tréfát félrejtéven; nagy dicsősége lenne az a' nyelvnek, ha az egyforma szó ejtések s kéz írárok seculumokról seculumokra által mehetnének. A' harmadikra: — En is azt tartom, hogy a' szokáson való igazítást érezhetetlenül kell kezdenünk; és ezen okból nem kell a' közönségnek eleinte törvényt szabnunk; nem kell grammaticat írunk; hanem az egy társaságban dolgozó tagok egyezzenek meg magok között (ha lehetne mindenben) s ha osztán munkáink nagyon közönségesekké, 's utóbb társaságunk is mint egy példává lehetnének;¹ akkor érezhetetlenül

¹ V. ö. IK. 1911. 454. l.

meg lenne az igazítás, azonban nagyon illendő megválogatni azt is, minn szükséges el múlthatatlanul az igazítás, és minn nem.

A' 'Sidó nyelvről a' mit irtam a' punctumok dolgában, azt tsak hozzá vetésképpen irtam; nints erőm nem hogy competalni, de tsak nyomossan discuralni is arról; a' mit tudtam, el vette azt tőlem a' boldogtalan feledékenység; most tsak annyit tudok, hogy mind a' Sidó, mind a' Magyar Nap keleti nyelv lévén, többet világosodhatunk a szók származásában, 's írásmódjában a' 'Sidóbül, mint a' mostani Uralkodó szomszéd nyelvekből. Ha a' Chinaiak, egy figurával egész dolgot egész (?) szót jelenthetnek; irhattak az első 'Sidók is punctum nélkül; de én még is gyanításképpen fel tettem, hogy lehetnek a' vocalisoknak a' Sidóknal valami jeleik eleinte is, sat.

A' Mindenés Gyűjteményben hogy újítások kezdik magokat jelentgetni, levelének utólján említi az Úr — 's éppen akkor vettem én is a' XIII-dik gyűjteményt; mellyben 196-ik pag. találtam egy, a' j ragasztékkal való abusust: ebben a' szóban, *hasznajik*, igaz az, hogy mind ennek előtte levelekben, mind most leg közelebb Füredenn eleget értekeztem T. Peczelii Urral ez erant a' toldalék betű eránt; de azt tsak soha sem montam hogy minden ket vocalist j-vel el kelljen választani, *Atydé, fiué* nem akarom így írni *atyájé, fíjújé* noha jó formán úgy hangzik; — én tsak a' 3^a persona mellé sürgettem, és a' verbumokban némelly helyekenn, a' *ty* és *ly* betűk helyette itt pedig ezen szóban, *hasznajik*, el végződik a' 3^a persona az a' betűnél 's tsak eddig van *haszna*, ha kell a' j, itt kellene lenni az a' előtt; mert az a' után már nem formál personát, hanem tsak pluralist tsinál; egész tellyességben volna *haszonom, haszonod, haszonja*, 's ha már ezt a' szokás contrahálta és tette így, *haszna*, nem szükség utánna többé a' j, hanem tsak hasznaik. — Többi újítássaikra nem figyelmezttem.

M. V. Cancellarius Groff Teleki hozta hozzánk Kazinczi halálának hírét; mellyen én egészen el szomorodván, el vesztettem minden reménységemet az új Társaságról; 's mivel azonban a' nyelv boldogításában való buzgoságom békét nem hagyott; másról gondolkodtam: 's nagyobb részént meg is nyertem: eppen itt vólt M. G. Szetsényi ő Excellentiája; a' ki nagy indulattal van a' Magyar Literátorokhoz, 's szerentsemre itt vólt T. Peczelii Ur is; sok félénk reménysegű tanátskozás után a' Groff azt találta ki, hogy tart ő is, s rávesz több meltoságokat, tehetős jó Barátit is hogy tartsanak magok mellett cum characteri secretarii egy egy magyar nemes Ifjat, a' kiknek egyéb dolgok ne legyen, hanem a' jobb idegen nyelvekenn írt könyveket fordítgassák magyarra; és az illyen össze irogatott új könyveket, mindnyájan kik társak lézünk által nézegetvén, huzamos folyamattal adogassuk ki; talál az a' jó Meltoság modot abban is, hogy minden visibilis fundus nélkül a' tarsaság mind azokat ki nyomtattassa. — Én mivel rossz nemet 's rossz franczia vagyok; a' Deák és Görög Auctorokat tsapták nyakamba. S úgy reménylem, hogy hát az én munkáim leg többet fognak érni, még mi olta a' Groff el ment, nem vettem tudósítását, hogy már hány lelket nyert: ő azt fogadta, hogy ír maga is, a' mint tőle telik, ha ez tökéletességre mehet, igen hasznos dolog lessz; de azonban én az 1790-dikben el kezdetendő Orfeusban, meg nem szünök lenni Kazinczinak Akhatesse, 's Mornéja. Sőt még a' Kassai Museumból sem vonom egészen ki magamat.

El is felejtettem magamat; már tán egész estig irnék. Ki kérem továbbra is leveleit Tiszteletes Uramnak, s magamat jó indulatiba ajálván mindenkor tisztelettel maradok

Tiszteletes Professor Uramnak

Szántód, 23^a Aug. 1789.

igaz szívű szolgálja
Horváth mp.

A főisk. könyvtári kéziratár 864. sz. kötet 144/a. l.

Közli: GULYÁS JÓZSEF.

CSOKONAI-VERSEK EGYBEILLESZTÉSE.

A Harsányi-Gulyás Csokonai-kiadásában több töredékben maradt vers van (részint már kiadott, részint kéziratban maradt szövegek), amelyek egyikét-másikát össze lehet illeszteni. Pl. a II. kötet 144. l. levő (*Mezei gyönyörűségről*) összeilleszthető a II. 394. lapon lévővel. Versmértékeük: 8, 8, 9, 8, 8, 9, rímképleteük: aabccb. A 144. lapon kezdődő rész az eleje, a 394. lapon kezdődő a vége.

Ugyanígy összeilleszthető a II. k. 148. lapon levő *Kész légy a halálra* című és a II. k. 235. lapon levő *Mindég közel van a halál* című vers a II. k. 362 s 363. lapon levő verssel (a 235. lapon levő rész jön előbb, a 148. lapon levő jóval utóbb.) A 396. lapon levő 30. sz. töredék az I. 425. lap részére emlékeztet.

A II. 262. lapon levő vers (*Az én barátném D. A. quodlibetjére*) a 463. sz. kéziratunkban is szerepel, mint Kovács József verse; a II. 387. lapon levő vers (*Csokonai és Földi közt való beszéd*) talán a Fazekas Mihályé. (EPhK. 1908. 677. l.)

GULYÁS JÓZSEF.

KISFALUDY SÁNDOR EGY KIADATLAN VERSE.

Kisfaludy Sándornak az Angyal Dávid kiadásából (1892—93) kimaradt és azóta előkerült verseit és egyéb írásait Gálos Rezső adta ki *K. S. Hátrahagyott munkái* cím alatt (1931). Ebben a kötetben több fiatalkori költemény is olvasható. Ha nagy költői értéket nem jelentenek is ezek a versek, mégis érdekesek, mert fényt vetnek Kisfaludy Sándor kezdő költői gyakorlatára. Kezdő korszakából való verseinek gyűjteményét érdemesnek látszik kiegészíteni az alább közlendő »romántz»-cal.

Az Akadémia kéziratárában őrzik Toldy Ferenc levelezését, s *Toldy Ferenc levéltárczája* 54. kötetében Kautz Gyulának több Toldyhoz írott levele is szerepel. (M. Irod. levelezés 4-drét 109. sz.) Az egyik levél így szól:

Kedves Barátom!

Nem tudom megvan é Kisfaludy Sándor: «Tihanyi Echo» című szép románca Kisfaludy kinyomtatott költeményei közt. Nekem megvan az *eredeti* kézirat K. S. saját neve aláírásával. Ha elfogadod tőlem, szívesen átengedem. (Olvashatatlan betűk) 1874.

Kautz

Ez a levél későbbi másolatnak látszik, s ceruza-írás. A következő levél azonban már eredeti:

Igentisztelt Collega Ur!

Idecsatolva küldöm az ígértet, azon kéressel, méltóztassátok azt, ha eddig csakugyan nem volt ismeretes, bemutatni. Megjegyzem még, hogy a becses költeményt *Spissich László* egykori iskolatársamtól kaptam, kinek atyja, vagyonos zalamegyei birtokos, Kisfaludyval valami távoli rokonságban állott. — Végül jelentsetek be, hogy a Kisfaludy társaság *alapító-tagjai* sorába igttattni óhajtok.

Pest. Marz. 27. 1874.

Kiváló tisztelettel

Kautz Gyula

Ehhez a levélhez csatoltan találjuk a vers kéziratát. A kézirat nyolclapnyi, kis nyolcadrés papirosra van, Kisfaludy Sándor jellegzetesen szép kezeírása. (Néhol az egyes magánhangzókra lévő ékezet pont- vagy vessző-volta bizonytalan.)

A' Tihanyi Echo

Romántz.

1.

Tihany' komoly vidékében
Egy tsendes nyári estve
Nani, egyedül, a' kertben
Sétála elmélkedve. —
Nem tudá még, (akkor serdült)
Mi légyen a' szerelem,
Mert hogy mindég Klastromban ült,
Nem volt rá engedelem.

2.

Noha gyakran látá otthon
A' páros galambokat
Üzni a' székér-oldalon
A' tsókos játékokat;
Noha látá, Jányján váll van,
Úr' atyján pedig dolmány;
Még se tudá az ártatlan,
Hogy a' Legény — nem Leány.—

3.

Hallván mégis dajkájától,
(Mikor az mesélgetett)
Hogy már Ádám és Évától
Legény Leányt szeretett;
Elérté azt homályosan:
Legény Leány egy párt tesz;
De nem tudá bizonyosan
Atya anya miként lesz.

4.

Ha Úr' atyja Asszon-anyját
Megtsókolá némelykor,
Nevelte az kívánatját,
'S édest érte mindenkor;
De minthogy még Románokat
Eddig nem olvashatott,
'S tsak távolról lát' Ifjakat, —
Tévelygésben maradt.

5.

Sívében nagy ürességet
'S titkos epedést érte,
'S ez néki békét'lenséget
'S tsendes törődést szerze.
De mind ezeknek, mi légyen
Igaz oka, nem tudá —
Igy történt, hogy, mi légyen:
Az Echo megtanítá:

6.

A' Természet nyugodott már,
Tsendes volt a' Balaton,
Midőn Nani tétova jár
Az illatos úton;
A' tiszta Menny-boltozaton
A' Hold szépen mosolygott,
Hintvén az egész tájékon
Az ezüstsín világot.

7.

Kellemesen illatoztak
A' virágok ágyokban;
S a' Zefyrek szunnyadoztak
A' nyílt rózsaboltokban;
Ethalgatott a' vidéknek
Minden tollas szirenje
Tsak egy him fülemilének
Hallott báj'ló éneke.

8.

Mind ez miként munkált Nani'
Érzékeny, híg szívére,
Hosszszu volna elmondani —
Elég az, hogy végtére:
A' szerelmes fülemile
Úgy befityelt szívébe,
Hogy szép lilium-kebele
Dagadni — rengni kezdte.

9.

Feszítettén az idegek
A gyönyörű érzéstől,
Isméretlen gerjedelmek
Lövdtek fel szívéből. —
Egy nagy sohajtás tolódék
Fel méljéből szívének,
'S rózsza-ajkán szóvá válik
Hallottára fülének.

10.

De az, a' mit halla füle,
Tsak susogó hang vala,
Mert a' szónak szinte fele
Ajakain elhala;
Ugy, hogy ő azt nem érthette,
A' mit szíve sohajtott,
A' mit (édes volt, érzette,)
Mégis tudni ohajtott.

13.

Hála legyen az Echónak!
Ki Őt megtanította,
Hogy a' Leány-kíváratnak
Legény a' foglalatja. —
Nani ez után is sokszor
Eljőve ide estve,
'S Legényt sohajta mindenkor,
Valamig — Hölgy nem leve.

11.

Még mind azon gondolkodik:
«Ugyan valyon mi volt ez?» —
Kiváncsisan elmélkedik,
Kérdvén magát: «mi volt ez?»
Midőn a' hegy der'kán lakó
(Ki hangot les éjjel is)
Figyelmes Tihanyi Echó
Felel: «*Legény!!!*» többszer is.

12.

A' sohajtás tudni illik,
Melly't szalaszta Anikó,
Legény!!! volt — 's hogy szóvá válik,
Viszsa-zengi az Echó. —
Pírál Nani — tetemének
Bibor leve hószi-ne,
Hogy titkos gerjedelmének
Árulója lett szíve. —

Kisfaludy Sándor

A költemény — első olvasásra is nyilvánvaló — Kisfaludy Sándor kezdő-korszakából való. Keletkezésének közelebbi időpontját meghatározni bajos. Helyesírásából csak annyi bizonyos, hogy 1800 előtt keletkezett. Az egyes versszakokban előforduló magánhangzó-kivetések (Ur' atyján, lát' Ifjakat, békét'lenséget, der'kán, melly't) az Erdélyben írott, s a *Napló és francia fogságomban* feljegyzett versekre utalnak. A költemény versformája is (a 8-as és 7-es sorok váltogatása) megegyezik a *Napló és francia fogságomban* lévő négy kis vers (*A kis Dorilis, Irishez, Rozi, Nani magában*) formájával.¹ Ehhez az utolsóhoz kapcsolja a szereplő leány neve: Nani is. Arra következtethetünk tehát, hogy a *Tihanyi echó* a *Napló és francia fogságommal* egyidőben, esetleg korábban keletkezett. Mindenesetre érdekes, mint a később oly jelentős dunántúli táj-ihletnek első megnyilatkozása és a későbbi szerelmi költőnek egyik első próbálkozása.

Az a kérdés merülhet még fel, miért nem adta ki Toldy a költeményt. Tudjuk, hogy a Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkáiból megjelent négy köteten kívül még kettőnek kiadását tervezte, ezekben bizonyára kiadta volna a fentebb közölt verset is. Tervének megvalósítását azonban 1875-ben bekövetkezett halála megakadályozta.

PAIS KÁROLY

¹ Ez a *Kesergő szerelem* énekeinek versformája is.

KÖNYVISMERTETÉS.

Németh László: *Berzsenyi*. Budapest, Franklin, é. n. (1938.) K. 8-r., 144 l.

Életképnek nevezhetném ezt a könyvecskét, a Berzsenyibe való elmélyedésnek komoly, de mindenkifőlött *szubjektív* gyümölcsét. Ezt az egészen egyéni beállítást nem hibának hangsúlyozom, jóllehet egészen jogosulatlanul vet rosszhiszeműséget, meg nem értést a «hivatalos irodalmárok» szemére és fölényesen mond ítéletet nemcsak Pálczi Horváth Ádám «varkocsos kántálásáról», hanem Kazinczyról, «a literátornép atyjáról, sugallójáról és cinkosáról», «a stilvergész irodalmárról» is, sőt Vörösmartyról azt írja, hogy «a férfiasabb tehetség is *Két szomszédvár*-féle rémségek s egy magyar mithológia torzaiban leli örömet.» Ezt az egyéni, sajátos ízlését, bár fölényességével többnyire igazságtalan is, tudomásul veszem — magántulajdona. El tudok vonatkozni az erotikával természettudományos színben, néha vas-kosan kacérkodó hasonlataitól, amelyek feltűnés hajhászásának okából ríki-tanak, és az olyan útszélségektől, amilyenekül a «specarájban kotló irodalmár» vagy «a millenniumi hűlyeség» elszólások mutatkoznak. Bántó az is, hogy ezektől még hőst sem kíméli meg, mikor az «eltört sódarú Berzsenyiről», vagy arról beszél, hogy az utókor ítéletében «Berzsenyi beledermedt a dicsőség kocsonyájába». Úgy érzem, hogy ezeket az ú. n. nagyközönség előtt népszerűsködő cafrangokat egy lelkiakata szerint elégedetlenségre termett és kultúrviszonyainkkal, okkal vagy ok nélkül, meg nem barátkozó ember fanyarsága termelte ki. D. vajon ennyi munka, elmélyedés és szeretet lényegéhez tartozik-e, frissiséget, élvezetességet jelent-e e gyomok halmozása? Sajnálom, hogy Németh László, ez a Berzsenyi-élményei szerint is esztéta-lelkületű író, nagyobb önfegyelemmel, nem irtotta ki kéziratából, komoly könyvéből ezeket a dudvákat. Ha ezt néki magának nem volt is ereje megtenni, könyve megérdemli, hogy a kritika szántsa ki őket s csak azt vizsgálja, amit valóban Berzsenyi-szeretete adott az író tollára.

Mert valóban szeretettel élte át Németh László a költőt és a lenézett «filológusok» gondosságával böngészte végig Kazinczy levelezésén kezdve az egész Berzsenyi-irodalmat. Váczy Jánostól Merényi kiadványáig nemcsak kiaknázott mindent, hanem vitatkozik is velük, névtelenül hagyott, megemlítésre sem méltott fölfogásukkal: szinte lépten-nyomon feleletet érveikre. Apró-cseprő tévedéseit (Verseghy nem szerepel «piarista botránykrónikákban», Döbrentei veszprém-, és nem zala megyei; Sárközy István csak 1810-ben «kémkedik» Berzsenyiről, s ez annál különösebb, mert Berzsenyi már 1809 januárjában mint kedves ismerőseiről beszél róla és feleségéről stb.) nem hánytorgatva, némi változást okozott volna a képen, ha Németh László tudná

Merényinek azt az új adatát, hogy Berzsenyi nem 1808-ban, hanem valószínűleg már 1805-ben költözött Niklára; a lényegét azonban ez sem érinti.

A lényeg, hogy Németh László nagy költőnket egész valójában megértő, nem egy szakembernél is elhivatottabb módon közeledik Berzsenyire s a maga egyéni elgondolásával megrajzol róla egy szubjektíven látott képet, amely más, mint az eddigi volt, és egyéni beállítása ellenére is figyelmet érdemel. Meglátja a problémákat s azokat, még ha nem értünk is vele mindenben egyet, legalább is tetszetősen oldja meg. Egészen közel férkőzik az emberhez. A soproni németes polgári kultúrvilág és a középbirtokú dunántúli nemes ember életmódja között az elhatározó választás, ennek sorsdöntő jelentősége — a testvértelenség, sok szabad idő és komor apa — a herculesi ifjúkor «mitosza» kitűnő ráeszmélések. Igaz, hogy az 1795—1799. időből, épen a költővé érés esztendeiből, jóformán semmit sem tudunk a költőről, ezért kell meg nem alapozott föltevésekkel világot vetnie arra a fejlődésre, amelyet magából Berzsenyi költészetéből próbál elének tálni. A Kazinczy-éra ellentétei, a Kölcsényvel vívott harc romboló hatása, az összeomlás, majd egy új magáraeszmélés lélekrajza (platonizmussal, esztétikával és Széchenyivel) meglepően hatnak. Nem osztozunk minden észrevételében; helyenként vázlatos is maradt a rajz: tömörséghez s meggyőző erőhöz az élvonalak néhol elmosódnak. Mintha nem mindig hatolt volna eléggé mélyen a költő lelkialkatába, vagy elnagyolta volna mondanivalóját: a küzdelmek tetőpontján fáradtabb a szeme.

A kötet legszebb és legérdekesebb fejezete a második, amelyben Berzsenyi költészetét igazi műértő tekintetével vizsgálja. A költői kirobbanás kérdése («a kamasz Berzsenyiből alighanem egy éjtszaka lett költő»), a Horatius- és Matthisson-elemek szerepe, a «tíburi korszak» s a rimesversek története és csoportosítása finom észrevételekből kiforrott részletek. Nemes ízléssel emeli ki a nagy alkotások mellett elhomályosodott *Levéltőredék*, *Az ifjúság*, *Első szerelem*, *Barátaimhoz* szépséges strófáit, az *Ulmai ütközet* és a második *Magyarokhoz* érett tökéletességét. De nem mint mozaik-kövecskék szépek ezek a részletek: a költő ihlettségének aranykorában műhelyébe visznek, s a fejlődésnek egységes képét adják.

A kritikus azonban itt is meglátja az egyéni, eléggé meg nem támasztott elgondolásokat. Föltevései nem mindig állnak helyt. Kis Jánoshoz *A magyarokhoz* c. ódájának aligha az *első* szövegét vitte el a költő. Az egész «visszavetítés» kérdése kevésbé valószínű. (Virág hatását illetőleg megmondásra késztet a legújabbban fölmerült Hannulik-adat.) A *sybarita-váz* nem vonatkozhatik a jozefinizmusra: az első szövegezésben nincsen benne s tartalmilag is csak a későbbben kihagyott két strófát pótolja (a három együttesen csak a győri kéziratban van meg). Az Esterházy-ódát nehéz 1805-re tenni. Függvénye *A felkelt nemességhez* címűnek, nyilvánvalóan a király szombat-helyi látogatásának nagy ünnepeiben keletkeztek s a lelkesedés közvetlen szülöttei. Hogy az időmértékes verselésre Virág példája eszméltette Berzsenyit, annak a Németh is emlegette «barótiás harsogás» a cáfolata, s nem szabad mellőzni azt a körülményt, hogy Baróti Szabó Dávid épen a Berzsenyi költészetében fontos Horatius-ódákat fordította le. A Festetits-ódák magyarázata erőltetett: jó és rossz sorok vegyülete még nem jelent «más-más réteget»; s a

*Bachus*hoz egységes gondolatát (bor-szerelem) széttördelni tífuri és bágyadtabb hangulatra, a «kedély geológiai töréseire», épen ilyen túlzás. Szerettem volna kiéleztettebben hallani, hogy Berzsenyi géniusza hogyan töri át a horatiusi kereteket — a Gyulai előadásain való gúnyolódás csak negatívum. Végül az «élet delének» elmúltáról szóló verseiben Berzsenyinek ez a hangulat-változása is több magyarázatra szorul — legkésőbb 1808-ban, tehát 32 éves korában!

A «kemenesaljai magas nőkultúra» bold. Vadász Norbert jóindulatú túlzása: a Dunától ebben nyilván egyszintű volt. Nem merném megtenni, hogy a szerelmes versek egyikét vagy másikat Perlaki Judithoz fűzve (Döbrentei s a Dudi név ellenére sem) konkretizáljam. Azt hiszem, Kerényinek van igaza: Berzsenyi a *szerelmet* szerette és énekelte meg. Rousseau aligha mult el nyomtalanul a költő életszemléletében. Természetvilágának alaposabb vizsgálata a költemények még jobb megértéséhez vezetne. Minderről szívesen olvastam volna olyan szép fejezeteket, aminő a Platonnal és az esztétikával foglalkozó tanulmányoknak az eddiginél alaposabb megértése és többreértékelése: az *Önigazolás* című. Az utolsó, az «utóélet» vizsgálata, a könyv gyengéje: azzal, hogy Gyulai Pálon ültött egyet és Füst Milánt fölmagasztalta, a kötet nem lett jobb! A rengeteg sajtóhibán is segíteni kellett volna.

GÁLOS REZSŐ.

Merényi Oszkár: Berzsenyi Dániel. Kaposvár, a szerző kiadása, é. n. (1938). 8-r. 240 l.

Merényi Oszkár könyve az akadémiai Berzsenyi-kiadáshoz írt terjedelmes bevezetéséből fejlődött ki: annak tetemesen kibővített és szakszerű részeiben egyszerűsített változata. A költő rövidre fogott életrajza után műveit (keletkezésük sorrendjét, alakulásuk általános tényezőit s a bennük kifejezésre jutó főbb tárgyköröket) teszi vizsgálat tárgyává; külön-külön fejezetet szentel Berzsenyi nyelvének, versformáinak, művei belső formájának, vitézi drámájának és prózai műveinek s végül gyors és kissé felületes pillantást vet Berzsenyi költői sorsának alakulására. Az Irodalomtörténeti Közlemények annak idején hosszasan foglalkozott az új kritikai kiadással s elismerésre méltatta a kötet gondozójának lelkiismeretes munkáját. Merényi lelkes tárgyszeretete, teljességre és sokoldalúságra törekvő szorgalma most is megérdemli az elismerést. Az akadémiai kiadásban megjelent, addig ismeretlen versek sorát megszerzi egy-két újonnan előkerült prózai töredékek, Berzsenyi eléggé elhanyagolt prózai munkáit, de különösen verseinek alaki kérdéseit beható vizsgálat tárgyává teszi s igyekszik értékesíteni és összefoglalni az eddigi kutatásnak számára elérhető minden eredményét. Úgy látszik azonban, kritikai érzéke, formaelemző készsége, kifejező ereje és mértéktartása nem áll arányban anyaggyűjtő lelkességével. Könyvét túlméretezettnek érezzük. Jellemzései általában bágyadtak s nem egyszer inkább széplelkű, «szellemtörténeti» stílromantikájukkal, mint világosságukkal és határozottságukkal akarnak hatni. Fejtegetéseinek végeredménye pl. ez: «Berzsenyi költészetére jellemző, hogy ódai lendülete oly korszakban kezdődik, amikor világnézete nem metafizikai erőfeszítések, hanem aránylag egyszerű, de megállapodott életbölcseiség alapján állott. Így nem találjuk meg

verseiben a tartalmi alanyiságot, de bizonyos világnézeti elemeken alapuló következetességet. Ezért nála a szentenciákhoz való átmenet nem filozófikus forrongásokon át történik, hanem szinte átmenet nélkül kristályosodik ki az adott helyzet és egyén jellemzéséből ragyogó bölcseséggé. A költő ezáltal feladta költészetének látnoki jellegét és hirdetővé lesz, való dolgok és való eszmék hirdetőjévé, amelyeket a történelem és az erkölcs szentel meg.» Álljon itt egy rövidebb megállapításai közül is: «Berzsenyi klasszikus költészetének lényege erős közeledés a kar szerepéhez a görög drámában. A kóruszerűség költészete tartalmában és fenséges hangjaiban nyilvánul.» A könyv, sajnos, tele van ilyenféle ködös, semmitmondó vagy épen a lényegét félremagyarázó megállapításokkal. Mint az ifjú szerelmesek, Merényi sem igen tud mértéket tartani: a költőről szinte már annak ragyogó dagályával szól. «Csodálatos», «hallatlan», «ellenállhatatlan», «páratlan», «egyedülálló», «gyönyörű», «remekmű», — nem túlsok ez egyetlen lapnyi szövegben?

Kár, hogy a szerzőnek nem jutott ideje a könyv alaposabb átnézésére: a tömörítés ebben az esetben valóban igen hasznos lett volna. Határozottabb s rövidebb megfogalmazásban Merényi egy-egy finom megfigyelése jobban érvényesülhetne.

KERESZTURY DEZSŐ.

Berzsenyi Dániel verseinek kiadatlan összefüggései. Kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Merényi Oszkár dr. Budapest, a M. T. Akadémia Irodalomtörténeti bizottsága, 1938. 8.-r. XVI, 91, 1.

Berzsenyi verseinek ránk hagyományozott szövegéről a tudományos közvélemény már régen hirdette, hogy nem tükrözi híven az író szándékát, mert a versek jórészt Kazinczy és Helmezy változtatásaival adja. Ezt a megváltoztatott szövegét közölte Toldy kritikai kiadása 1860-ban, s ezt nyomatták le az újabb kiadások. Mennyi és milyen természetűek voltak ezek a változtatások, Berzsenyi eredeti szövegének ismerete híján a legújabb időkig nem tudta megállapítani a tudomány, de a közhit az volt, hogy sok és jelentős változás esett rajtuk. Berzsenyi lappangó kézírata — valójában nem is lappangott, csak nem keresték kellő gonddal! — egypár év előtt előkerült; a titokról lehullott a fátyol, Gálos Rezső és Merényi Oszkár vizsgálatai minden vonatkozásában tisztázták a kérdést, a két szövegnek, az eredeti Berzsenyi-kézirat és Toldy szövegének viszonyát, s Merényi tudományos, kritikai kiadásában (RMKT. 39. k. 1936) előttünk állott végre Berzsenyi költeményeinek hiteles, a költőtől véglegesnek szánt szövege.

Merényi Oszkár, a buzgó, áldozatrakész irodalomtörténetíró az Akadémia Irodalomtörténeti bizottságának égisze alatt közrebocsátotta most magát az eredeti szöveget, betűről-betűre lenyomatva Berzsenyi kéziratát, azt a gondos másolatot, amelyet a költő 1808-ban Kazinczynak megküldött. A tudomány bizonyára hálás lesz érte, hogy olyan kiadásban bírjuk Berzsenyi «összefüggét», amely hűségben szinte vetekszik a fényírta másolattal — szükségesnek azonban nem éreztük ezt a kiadást. Csak a tudós világ használhatja, az meg nemcsak Berzsenyi végleges szövegét találja meg a RMKT. kiadásában, hanem ugyanonnan, Merényi alapos, részletekre menő jegyzeteiből, könnyen össze tudja szedni azokat a változtatásokat,

amelyeket részint maga a költő tett később versein, részint Kazinczy és Helmezy tettek, hol a szerző hozzájárulásával, hol akarata ellenére. Ez a munka, az eltérések összeállítása, annál könnyebb, mert tulajdonképpen már maga Merényi elvégezte, szinte túlságos buzgalommal, de mindenesetre jól. Itt, a kötet végén, újra lenyomatja a kézirat és a végleges szöveg eltéréseit, minden szükség nélkül, hiszen sokkal részletesebben megvan ugyanez az anyag a nagy Berzsenyi-kiadásában.¹ Helyesebb lett volna, s ennek lett volna tudományos érdeke is, ha a *szöveg alatt* közli az összes eltéréseket, s a főszövegben dült szedéssel jelzi a később megváltoztatott részleteket.

A szöveg előtt a rövid tájékoztató jórészt Merényi eddigi dolgozataiból került ki. Ami kevés újat ad, az mind Berzsenyi nyelvének dunántúli színezetére vonatkozik és egészen téves: az irodalmi nyelv és a tájnyelv szerepének és jelentőségének félreismerése. Már a kiindulópontja félreértés. Azt állítja, Berzsenyi eredetileg *tájnyelvi* költő volt. Ez az egyébként sem szabatos kifejezés azt a téves képzetet kelti, mintha Berzsenyi előzője lett volna a későbbi ú. n. sallangos poétáknak. Az igazság csak annyi, hogy Berzsenyi verseiben a maga dunántúli nyelvjárásával élt s dunántúli tájszókat használt. Súlyosabb tévedése, hogy ezt valamí nagy érdemnek gondolja, s abban, hogy a költő az akkor már jobbára kialakult irodalmi nyelv helyett a maga nyelvjárását használta, a «magyar nyelvgeniusz védekezését» látja «a mesterkélttség és az egyoldalúság ellen.» Sőt még merészebb kijelentéssel döbbsen meg: ez a dunántúltság Berzsenyi egyik nagy ajándéka volt a magyar irodalom számára, ezzel megmutatta azt a helyes költői irányt, amelyet a magyar költészetnek követnie kellett volna. Mindez cáfolásra sem szorul, s az Irodalomtörténeti bizottság jól tette volna, ha elhagyatja a szerzővel.² Apróbb «elírásai»-t sem hánytorgatom,³ de azt nem hallgathatom el, hogy a tájnyelvi színezetet megtenni költői irány kritériumának a képzetek zavarása vall. A dolog sokkal egyszerűbb. Berzsenyi nem volt céhbéli költő — ez sem nem érdem, sem nem hiba, ez tény — irodalmi nyelvről nem igen tudott, de mikor Kazinczy kioktatta, szavaiból tanult s készségesen belenyugodott, hogy nyelvének bántó vidékiességét letörölje irodalmunk vezére. Jó érzékének és fejlett értelmének bizonyossága, hogy nem mindenben engedett, s ahol ragaszkodott a maga dunántúli nyelvhasználatához, ott sohasem került ellentétbe az ízléssel. A három szövegezés közül — az «összöveg» Kazinczy «javított» szövege, a kettőből kialakult «végleges» szöveg — kétségtől az utolsó a legértékesebb, s ez szép világot vet Berzsenyi ízlésére és ítéletére.

Mindez valójában nem fontos, hiszen a bevezetés csak afféle «körítés», s a könnyv igazi célja Berzsenyi eredeti kéziratának hű közlése. Célját teljes mértékben elérte, s ezért hála és elismerés illeti a lelkiismeretes, önzetlen kiadót.

SZABÓ DÁVID.

¹ Még feleslegesebb a *Magyarokhoz* c. óda győri szövegének közlése — ez ugyanis sem nem az eredeti, sem nem a végleges szöveget adja. (Nem ártott volna megemlíteni, hogy erre a változatra már 1926-ban ráirányította a figyelmet Gálos Rézső közlése.)

² A Bizottság hivatalos bírálója figyelmeztette erre előzetesen a szerzőt! *Szerk.*

³ Berzsenyi a «középfok előtt mindig kettőz: erősebb.» Csak az s hangot nyújtja meg, a többi nem!

Kölcsy Antónia naplója. Bevezetéssel kiadta Kozocsa Sándor. Budapest, Rózsavölgyi és társa, 1938. K. 8.-r. 143 l.

Az a fiatal leány, akinek naplóját Kozocsa Sándor közrebocsátotta, Kölcsy Ferenc unokahuga volt s egy faluban élt vele. Már ez a mozzanat is feléje vonja érdeklődésünket, még inkább az, hogy a *Napló* 1838 májusával indul meg s így új, eddig ismeretlen részleteket közöl Kölcsy utolsó napjairól, betegségéről és haláláról. De egyébként is figyelemre méltó ennek a fiatal leánykának írása (17 éves lehetett, mikor az első följegyzést tette, s 23 éves, mikor az utolsót), több szempontból is.

Irodalomtörténeti érdekessége, a Kölcsy haláláról szóló beszámolón kívül, nincs sok benne. Ilyen az a pár mondas, amelyet Antónia nagybátyjának, azután Szemere Pálnak és Wesselényi Miklósnak ajkáról ellesett vagy leveleikből kiírt. Jelentőségük nem nagy — általánosságok, afféle bölcsesség-szilánkok, amilyeneket érett, komoly férfiak lelkéből a fiatal leányokkal való érintkezés kipattant. Van érdekesebb is. Megtudjuk Antóniától, hogy Pap Endre, a későbbi költő-politikus, aki azidért Kölcsy patvaristája, szerelmes volt bele, meg is kérte kezét, de a leány visszautasította, mert maga is szerelmes volt, reménytelenül — Wesselényibe. Lélektani szempontból bizonyára azok a *Napló* legérdekesebb lapjai, amelyeken ezt a reménytelen, önmaga előtt is titkolt érzését árulja el a szerelmes leány. Ami szempontunkból azonban fontosabb az előbbi mozzanat: megismertük Pap Endre szerelmi lírájának ihletőjét. Van értéke a meggyesi várhoz fűződő népmondának is, amelyet Antónia a váraljai vincellér ajkáról jegyzett le — sajnos, nagyon kivonatosan.

A korszellem világára is van a *Naplóban* valami kevés jellemző: olvasmányainak jegyzéke és a róluk mondott rövid ítéletei vetnek bizonyos világot a kor ízlésére. A 20 éves leánykának nincs oka szégyenkezni az utókor előtt: komolyabb és értékesebb munkákban gyönyörködött, mint kora legtöbb magyarja. (Goethe: *Werther*, *Wilhelm Meister*, *Faust*; Hugo Viktor: *Borgia Lukrécia*, *Notre dame*, *Angelo*, *Hernani*, *Marion Delorme*, *Le roi s'amuse*; *Tudor Mária*, *Burg Jargal*, *Han d' Island*; Bulwer: *Maltravers*; Jósika: *Decebal*; Fénelon: *Télémaque*¹. Végül a kor életébe is bepillantunk egy kis részen át: látjuk egy falusi kúria belső világát s benne fiatal leányok életét, — de ez a korkép nagyon halvány és színtelen, semmi egyéni vonás nincs rajta.

A *Napló* rendszeresen, de kisebb-nagyobb megszakításokkal, hetedfél éven át folyik; 1844 végén abbamarad, a nélkül, hogy az író lezárta volna. Miért, nem tudjuk, azt sem, milyen rendeltetést szánt följegyzéseinek. Eleinte bizonyára a maga gyönyörűségére írta, de vajon később nem erősödött-e jegyeztető hajlama írói becsvágygá? Nem merném határozottan állítani, de van egy pár jel, amely erre vall. Ilyen az a műgond, amellyel élményeit, érzéseit, gondolatait papírra veti s amellyel olvasmányairól beszámol. Készségkívül volt bizonyos írókészsége, jóval nagyobb, mint általán kora leányainak, s nagyobb, mint a milyent ilyen fiatal leánytól várnánk. Ez a próza a maga korában, a 30-as, 40-es évek fordulóján, határozottan irodalmi

¹ A címeket a *Naplóban* olvasható alakjukban adom.

zamatú volt, s nem lett volna méltatlan céhbeli prózairó tollára sem. Ami a *Naplót* mégis a műkedvelő írók színváltára süllyeszti, az a jellemző erő hiánya. Antóniának ez alatt a hetedfél év alatt kevés nagy élménye volt, talán csak három: nagybátyja halála, szerelme Wesselényi iránt és viszonya Pap Endrével; ha már ezekből sem tudta kifejtetni a bennük rejlő érdekességet (még leginkább a középsőből csiholt ki bizonyos költőiséget), mennyivel kevésbbé tudott egyéni szint és eleveniséget vinni a maga mindennapi fiatalleány-életének egyhangúságába, szürke fordulataiba. Ezt a hiányt, alkotó erejének ezt a fogyatékosságát, ő persze nem érezte, sőt van bizonyosságunk arra nézve is, hogy nemcsak műveltségére tartott sokat — láttuk, joggal — hanem úgy hitte, van írói tehetsége is. 1843. szeptember 4-én írja *Naplójába* a következő jellemző sorokat: «Mennyi kritikára adott s ad még most is alkalmat az én olvasgatásom, s mint hiszik némelyek, hogy én valóságos íróné vagyok s rövid időn belül egy munkával fogom őket meglepni, s e felett mennyit bölcselegtek s gúnyolódtak némelyek!» Nyilvánvaló, hogy a panaszkodás örve alatt dicsekvést kapunk, s a szerényen elhárító mozdulat rúgója a vágy, a hivatásérzet, amely keresi a külső támogatást. Családi köre, amint épen a *Naplóból* sejthetjük, nem volt kedvező talaj irodalmi törekvések kibontakoztatására — ezért-e, más okból-e, nem tudjuk, Antónia írói becsvágya elfonnyadt: sem abbahagyott *Naplóját* nem kerekítette ki, sem más »munká«-jával nem lépett a világ elé.

Hogy *Naplója*, épen száz évvel az első bejegyzés kelte után, mégis megjelent, s őt magát nőíróink közé iktatja az irodalomtörténet, az közös érdeme Kozocsa Sándornak, aki mintaszerűen sajtó alá rendezte a művet s tartalmas, jól megírt, érdekkeltő tanulmánnyal kísérte, és a Rózsavölgyi-cégnek, amely stílszerűen, kedves biedermeier-külsőben közrebocsátotta.

CSÁSZÁR ELEMÉR

Doktori értekezések 1937-ben.

14. *Ruttkay Teréz Mária: Madách Aladár (1848–1908)*. Budapest, a szerző kiadása, 1938. 8.-r. 71 l.

Íróapák írógyermekének sorsát, életét, de főleg költészetét feldolgozni nem hálás téma: az apa erős egyénisége elnyomja a gyermek szárnypróbálgatásait, s a feldolgozó is alig tudja magát a tárgyára vetődő hatalmas árnyék — vagy inkább fény — hatása alól kivonni. A szülő sorsa belejátszik mindenki életébe, de talán senkinél sem olyan erősen, mint a Herberteknél, akiknek élete vagy kétségbeesett szabadulási kísérlet az őket lenyűgöző nagy szellem hatása alól, vagy szkeptikus beletörődés az epigon-sorsba. Ha az Arany Lászlók, Madách Aladárok életsorsát feldolgozó irodalombúvár ezt a küzdelmet vagy megnyugvást érezteti munkájában, helyesen jár el, de célját téveszti, ha Madách Imrét vagy Arany Jánost állítja plein airbe s az alakjukon keresztül vetíti reflektorát a feldolgozandó egyéniségre. Mert az ilyen erős prizma megtöri a sugarakat, és mi hamis képet kapunk a feldolgozott íróról.

Ebbe a hibába esett Ruttkay is. Munkája, különösen az első, nagyobb fele, jóformán nem más, mint adattár Madách Imre életéhez, nevelési

elveihez. Ha igaz is Wordsworth mondása: the child is father of the man — ez nem jelenti azt, hogy egy aránylag jelentéktelen író gyermekéveiről a kutatónak több mondanivalója legyen, mint egész férfi- és öregkoráról. De ez talán azért történik, mert erre az időre Madách Imre veti árnyékát. Ruttkay aránytalan dolgozatában — kerek 50 lapot fordít Aladár élete, politikai nézetei, spiritizmusa és filozófiája feldolgozására és csak 13 lap jut költészete taglalására — beleesik a kezdő kutatók hibájába: külön tárgyalja az író életét és külön a költészetét, holott az előbbi bennünket csak annyiban érdekel, amennyiben hatással volt az utóbbira. Az író életének novellaszerű elaprózása — melynek eredménye, hogy megismerjük Aladár írói fejlődésére teljesen hatástalan, egyébként igen derék Schneiderné asszonyt, s féloldalon felsorolva osztálytársait, egy csomó ismeretlen nevet — érthetővé, de nem megbocsáthatóvá teszi, hogy a szerző ellentmondásokba keveredik s egy helyen azt állítja: M. Aladár mindent mások szerint cselekedett s tíz sorral alább: csendes, de szívós akarátú gyermek volt. (4. l.) Mi inkább az előbbi felfogás felé hajlunk s hibáztatjuk Ruttkay rajzát, ki íróját Don Quijotének rajzolja, zord és bizalmatlan embergyűlölőnek, holott nem lehet észre nem venni, hogy valójában puha, idomítható egyéniség: minden felvett szokása, így «századvégi» (?) angomániája is bizonyos belső szakadásra, meg nem értettségre vezethető vissza. A spiritizmus történetének lapokon keresztül való ismertetése irodalomtörténeti értekezés helyett lexikonba való, annál inkább, mert nézetünk szerint Madách Aladár spiritiszta érdeklődése pusztá magatartás, ami épen az imént említett belső kielégületlenséggel magyarázható. A szerző ígérését, hogy hősének spiritiszta «módszerében és felfogásában rejlő ellentmondásra» rá fog mutatni, nem tartja meg, ellenben néhány erőltetül és meggyőződés nélkül odavetett mondat után vitába száll vele és a kereszténység alappilléreit védi valamely vélt támadás ellen. A *filozófiája* című fejezetet — mely a szerző szerint is nem más, mint spiritiszta eszméinek tudományos rendszerezése — be kellett volna olvasztani az előbbibe.

Költészete helyét kétségtelenül helyesen állapította meg a hagyományos költők és a modern irány között, csak kritériumai megválasztásában nem szerencsés, mikor azt mondja, hogy a klasszikus költőkhöz tiszta jelleme kapcsolja (50. l.) Az ebben a mondatban rejlő vádat modern költőink nem érdemelték meg. Esztétikai méltatás, költői értékmegállapítás alig szakítja meg a költemények idézését — ez bizonyára a feldolgozott tárgy esekély költői becse miatt történik. A szerző azt a felfedezését, hogy Madách Aladár egyik költeménye Arany-reminiscentiákat tüntet fel, oda kell módosítanunk, hogy Madách sokkal többet, de egyúttal sokkal ártatlanabban követ el: a *Családi kör* bevezető sorainak oktan állataival gúnyolja ki a sötétben tapogatózó materialistákat.

Az értekezés hangja könnyed, csevegő, de ez egyúttal akadálya is annak, hogy a szerző mélyebbre hatoljon. Mindenesetre úgy érezzük, hogy az értekezőnek, ha az irodalomkutatás hasznos munkása akar lenni, még sokat kell tanulnia mind a szerkesztés, mind a módszer szempontjából.

BERCZIK ÁRPÁD.

15. *Vas Olga: A misztika hatása kódexirodalmunkra.* Budapest, a szerző kiadása, 1937. 8.-r. 75 l.

Az értekezés szerzője nehéz, de érdekes feladatot tűzött maga elé: meg akarja mutatni, miképen kapcsolódott be a középkor magyar szerzetesvilága kódexeink tanúsága szerint talán az első szélesebb körben elterjedő nemzetközi eszmeáramlatba, a miszticizmusba. Végigkíséri a miszticizmus kialakulását, annak bölcsőjétől, a *Védák* függelékét képező upanisádoktól kezdve a görögökön, perzsákon és zsidókon keresztül egészen a keresztény misztika alapjait képező újplatonizmusig. Ez és az öt követő őskeresztény misztika a pogánnyal szemben — melynek lényege az élvezet, a gyönyör — távoltartja magától az élet szépségeit s Isten köré csoportosítja gondolatait. Az idevezető út azonban nehéz és fáradságos, mert az ilyen révtületben élőknek minden földi gondolatot távol kell magától tartania — ezt a misztikus érzések által éri el. Részletesen foglalkozik a szerző a keresztény miszticizmus legkiemelkedőbb egyéniségével, szt. Ágostonnal, s látjuk, hogy a keresztény miszticizmus megalapítója hogyan egyezteteti a platonikus elméletet a kereszténység eszméjével. Követői közül Johannes Scotus, Eriugena, Assisi szt. Ferenc és szt. Bonaventura ragadja meg leginkább a szerző figyelmét. Bemutatja a keresztes hadjárat hatását a vallásnak a kolduló szerzetek útján való demokratizálódására, de nem felejtkezik meg a nagy német misztikusokról sem.

A misztikus eszmetörédekeket tartalmazó magyar kódexeket — teljesen és tudatosan a miszticizmus hatása alatt egy magyar szerzetes sem állt — ferences, domonkos, pálos és vitás eredetű kódexekre osztja fel. Kétségtelen, az első csoport a leggazdagabb és legértékesebb: szt. Ferenc fiai értették meg és élték át leginkább mesterük misztikus világnézetét. A szt. Ferenc életét és misztikus látomásait tartalmazó Jókai-kódex mellett a Temesvári Pelbárt latin szövegeit fordító Nagyszombati-kódexben találta a szerző a legtöbb misztikus anyagot. A domonkos kódexek körül a legfigyelemreméltóbb a Winkler és az Érsekújvári-kódex — ez utóbbi az erősen misztikus életű sienai szt. Katalin csodáit részletezi. A vitás eredetű kódexek közül kiemelkedik mind misztikus vonatkozásai, mind gazdag forrásai miatt a karthausi névtelen Érdy-kódexe.

A szerzőnek van tárgyismerete s van szempontja a kutatás eredményeinek rendszerbefoglalására. Mindazonáltal helyesebbnek tartottuk volna, ha Temesvári Pelbártnak, a miszticizmus egyetlen önálló és nemzetközi jelentőségű magyar képviselőjének szerepét élénkebb megvilágításban kaptuk volna, s ha szerző egységesebben, szervelesebben felépített dolgozatban a miszticizmus kétségtelenül meglevő magyar vonásait is bemutatta volna.

BERCZIK ÁRPÁD.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1937-ik év irodalomtörténeti munkássága.

(Negyedik közlemény.)

- Rác Pál.** Hangyaboly. (Regény.) Arad. — Ism. (cs. z.) Láthatár 347. l.
- Radnóti Miklós.** Járkálj csak halálraitélt. (Versek.) 45 l. — Ism. Bálint György. Szép Szó. 4. k. 39. l. — Szerb Antal. Válasz. 52—53. l. — Tolnai Gábor. Nyugat. I. 227—228. l. — Méliusz József. Korunk. 283—284. l. — Kelényi László. Korunk Szava. 74. l.
- Radó Lili, B.** Úgy érzem, éltem. (Versek.) — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. II. 209—210. l.
- Raffy Adám.** 1. A léleklátó. (Regény.) — Ism. M. M. M. Hirl. 259. sz. — Ujs. 259. sz. — P. Lloyd. 265. reggeli sz. — s. Nemz. Ujs. 253. sz. — 2. A máglya. (Giordano Bruno életregénye.) 303 l. — Ism. E. K. Élet. 354. l. — Kováts József. Korunk. 286—288. l. — Gáldi László. Vasárnap. 35. l. — Fejtő Ferenc. Szocializmus. 133. l. — Nagy Sándor. Századunk. 89. l. — K—ly K. P. Napló. 13. sz.
- Rákosi Jenő.** *Rákóczy Imre.* Rákosi Jenő. Sajtó. 3—4. sz.
- Szöke Sándor.** A szerelem iskolája. A Nemzeti Színház műsorkísérő füzetek.
- Rákosi, Esti Kurir.** 67. sz.
- Rátkay László.** Költemények. — Ism. Ujs. 19. sz. — Magyarság. 4. sz.
- Ravasz László.** —y. Ravasz Lászlóról. P. Hirl. 248. sz.
- Rédey Klára.** Szegények. (Elbeszélések.) — Ism. P. Lloyd. 132. reggeli sz.
- Reguly Antal.** *Halász Gyula.* Reguly Antal. A Földgömb. 1936. 10. sz.
- Reichardt Pirokska.** A változó napokkal. (Versek.) — Ism. (R. M. A.) P. Napló. 120. sz.
- Reményik Sándor.** Romon virág. (Versek.) — Ism. Hankiss János. Debr. Szemle. 46. l.
- R. Berde Mária.** Reményik Sándor. Pásztortűz. 18. l. — K. Erd. Helikon. 75. l. — *Tamás Lajos.* M. Írás. 390—391. l. — *Vita Zsigmond.* Erd. Helikon. 248—260. l.
- Baumgarten-díjat kapott Reményik Sándor. Láthatár. 93. l.
- Reményik Zsigmond.** Büntudat. (Regény.) — Ism. Kázmér Ernő. Kalangya. 320—322. l. — Nagypál István. Nyugat. I. 368—370. l. — Kemény Gábor. Korunk. 456—459. l. — Féja Géza. Válasz. 646. l. — Erdős Jenő. Korunk Szava. 460. l. — Veres Péter. Gondolat. 128—130. l. — Ákos László. Szocializmus. 188—189. l. — Borbély László. M. Protestánsok Lapja. 98. l. — Németh Andor. Ujs. 81. sz.
- Bóka László.** Reményik Zsigmond új könyvei. Szép Szó. 4. k. 280—281. l.
- Ifj. Vajda János.** Levél a Büntudatról. Literatura. 148—149. l.
- Remsey György.** A tűzrakó. (Versek.) — Ism. P. Lloyd. 241. esti sz.
- Révai Miklós.** *Rubinyi Mózes.* Révai Miklós. Ujs. 293. sz.
- Révay József.** A költő és a császár. (Regény.) 540 l. — Ism. Koppány István. Kat. Szemle. 688—689. l. — Kardos László. Nyugat. II. 206—207. l.
- Reviczky Gyula.** *Kozocsa Sándor.* Reviczky Gyula és Jászai Mari. IK. 72—79. l.
- U. az.** Reviczky Gyula és Justh Zsigmond. Irodrtört. 66—70. l.
- Tamás Ernő.** Komjáthy és Reviczky «Eloa» hátrahagyott följegyzéseiben. P. Hirl. vas. mell. 1936. VI. 21. sz.

- Reviczky Gyula. M. Hirl. 202. sz.
- Rezek Román. *Holló Ernő*. Rezek Román. Literatura. 330—331. l.
- Riedl Frigyes. *Gyenes István*. Riedl Frigyes. 88 l., 1 arckép.
- Rónai Mihály András. Két háború közt. (Versek.) 59 l. — Ism. Vas István. Nyugat. II. 133—140. l. — Pálóczi Horváth György. Gondolat. 212. l. — —s—s. Szocializmus. 383. l. — Ujs. 167. sz. — (t.) Bp. Hirl. 144. sz. — K. A. P. Napló. 132. sz. — M. Hirl. 126. sz.
- Rónay György. Keresztút. (Regény.) 270 l. — Ism. Borbély György. M. Protestánsok Lapja. 203. l. — Ujs. 248. sz. — B. B. P. Napló. 293. sz. — P. Hirl. 241. sz. — (Bn.) Bp. Hirl. 282. sz.
- Rozman József. 1. Keresztes hősök. (Versek.) Szombathely. — 2. Boldogok a békességesek. (Elbeszélések.) — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 223—224. l.
- Rózsa Géza. G. P. Rózsa Géza. Irodört. 140—141. l.
- Rózsahegy László. Hajnali csók. (Regény.) — Ism. F. T. M. Hirl. 288. sz.
- Rozsnyai Polett. Férfihárem. (Regény.) 156 l. — Ism. Karinthy Frigyes. Nyugat. II. 211—212. l. — P. Napló. 149. sz.
- Ruszkabányai Elemér. Mégis élek. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 293. sz. — (—ny.—) 8 Orai Ujs. 281. sz.
- Sáfár Béla. G. P. Sáfár Béla. Irodört. 195. l.
- Sajó Sándor. *Perényi József*. Sajó Sándor drámái. Irodört. 98—108. l.
- Salamon Ernő. Gyönyörű sors. (Versek.) — Ism. Lőrinczi László. Erd. Helikon. 635. l. — Forgács Antal. Nyugat. II. 370. l. — G. G. Korunk. 813—815. l. — Németh Andor. Ujs. 207. sz.
- Salamon Ferenc. *Mészáros Zoltán*. Salamon Ferenc irodalmi emlékei. 40. l.
- Sámson Frigyes. Mektub. (Regény.) 332 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Diárium. 88. l. — Fodor Gyula Új Idők. I. 886. l. — D. K. E. Új Magyarság. 110. sz. — (—os.) P. Hirl. 111. sz. — M. I. Bp. Hirl. 110. sz. — P. Napló. 110. sz. — Magyarság. 110. sz.
- Sándor Judit. Én csak szívemet adhatom. (Versek.) Kolozsvár. 70 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 497. l. — (cs. z.) Láthatár. 85—86. l.
- R. Berde Mária. Levél Sándor Judithoz. Páztortűz. 85—86. l.
- Sándor Pál. Fajok. (Regény.) 263 l. — Ism. Forgács Antal. Nyugat. I. 309. l. — Reményik Zsigmond. Korunk. 191—192. l. — (K. R.) Ujs. 104. sz. — (B.) P. Napló. 26. sz. — P. Lloyd. 48. reggeli sz. — Monostori Ada. M. Hirl. 93. sz.
- Sántha György. Arany homokon, nomád felhők alatt. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 161. sz.
- Sára D. Gyula. Ilyen az élet. (Rajzok.) — Ism. (—m—) P. Napló. 60. sz.
- Sarka Lajos. Hírek a rózsafáról. (Versek.) Szilágysomlyó. — Ism. (cs. z.) Láthatár. 85. l. — K. Vasárnap. 18. l.
- Sárközi György. Viola. (Regény.) — Ism. Sötér István. Napk. 623—624. l.
- Sásdi Sándor. Ősz felé. (Regény.) 227 l. — Ism. Pogány Béla. Bp. Hirl. 265. sz. — (V. T.) M. Hirl. 293. sz. — P. Napló 277. sz. — Nemz. Ujs. 265. sz.
- Sásdy-Schack Béla. G. P. Sásdy-Schack Béla. Irodört. 41—42. l.
- Schedius Lajos. *Szende Zoltán*. Ludwig von Schedius — ein deutsch-ungarischer Kulturvermittler. Geistige Arbeit. 22. sz.
- Schöppflin Aladár. *Belohorszky Ferenc*. Irányított irodalomtörténet. Szabolcsi Szemle. 184—185. l.
- Erényi Gusztáv. Schöppflin a kritikus. Nyugat. II. 35—38. l.
- Hatvany Lajos. A Schöppflin-eset. Korunk. 800—805. l.
- Keszi Imre. A zsidóság magyar irodalmi szerepe a XX. században. Libanon. 105—109. l.
- Németh Andor. A kritika becsületéért. Ujs. 138. sz.
- Sértő Kálmán. *Bibó Lajos*. Levél az őstehetséghez. Esti Ujs. 99. sz.
- Sibay Gyula. A hallgatás tornya. (Versek.) Győr. 104 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 539. l.
- Sidló András. Magányos úton. (Versek.) — Ism. I. J. Napk. 555. l.

Sik Sándor. 1. A menyeei dal. Misztérium. Magyar Színház, 1937. márc. 20. — Ism. Szíra Béla. Kat. Szemle. 236—237. l. — Rédey Tivadar. Napk. 405—406. l. — tg. Élet. 358. l. — Máthé Lajos. M. Kultúra. I. 253. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 313—314. l. — Fodor Gyula. Új Idők. I. 468. l. — Révay József. Tükör. 289—290. l. — 2. István király. (Tragédia 3 felv.) — Ism. Hungarus Viator. Debr. Szemle. 253. l. — 3. Magányos virrasztó. (Versek.) 126 l. — Ism. Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 359—362. l. — Fábán István. Napk. 184—185. l. — Tompa László. Pásztortűz. 175—176. l. — Kiss Jenő. Erd. Helikon. 384—385. l. — Rónay György. Élet. 482. l. — Jankovich Ferenc. Nyugat. I. 303—304. l. — Vajda Endre. Prot. Szemle. 446—448. l. — Fábán István. Fiatal Magyarság. 40. l. — S. A. Tükör. 372. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 3—4. sz. és Nemz. Ujs. 30. sz.

Simonfay Margit. Az első parancsolat. (Regény.) 232 l. — Ism. E. K. Élet. 1138. l. — Ruzitska Mária. Új Idők. I. 700. l. — P. Lloyd. 189. reggeli sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 132. sz. — Ujs. 111. sz. — (R.) P. Hirl. 170. sz. — (ky.) Népszava. 104. sz. — M. I. Bp. Hirl. 87. sz. — (R. Sz. I.) Új Magyarság. 196. sz. — Szabó József. Magyarság. 156. sz.

Sinka István. *Konkoly Kálmán.* Poétasors a Nagyalföldön. P. Napló. 7. sz. **Sipos Margit, Daykáné.** Magyar mezőkön. (Elbeszélések.) Nagykőrös. — Ism. (f. i.) Napk. 555. l.

Solt Pal. Pórázon. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 47. sz.

Soltész Jenő. Pirosan kel a nap. (Regény.) — Ism. Új Nemz. 245. sz.

Solymossy Olivér. Egyedül. (Elbeszélések.) — Ism. Lőrinczi László.

Pásztortűz. 280. l. — Kiss Jenő. Erd. Helikon. 462—463. l.

Somfay Margit. A félhold árnyékában. (Regény.) — Ism. Kozocsa Sándor. Diárium. 194. l.

Somló Hedvig. Korányár. (Versek.) — Ism. Bp. Hirl. 271. sz. — szp. á. Népszava. 277. sz.

Somlyó Zoltán. Válogatott versei. — Ism. (Sós.) M. Hirl. 99. sz.

Patai József. Csak néhány dal, ami megmarad. Mult és Jövő. 35. l. *U. az.* Szomorú dokumentumok egy magyar zsidó költő életéből. Mult és Jövő. 110—111. l.

Barabás Gyula. Népszava. 8. sz. — *Bródy László.* Libanon. 17—20.

l. — *Devecseri Gábor.* Szép Szó. 4. k. 55—57. l. — *Füst Milán.* Nyugat.

I. 132—133. l. — *G. P.* Irod. tört. 95—96. l. — *Karinthy Frigyes.* Mult és

Jövő. 55. l. — *Németh Andor.* Ujs. 5. sz. — *R. M. A. P.* Napló. 5. sz. —

R. P. M. Hirl. 7. sz. — *Supka Géza.* M. Hirl. 13. sz. — *Zsolt Béla.* Toll.

3—4. l. — Népszava. 5. sz. — P. Hirl. 5. sz. — P. Lloyd. 4. esti sz.

Somogyváry Gyula. Virágzik a mandula. (Regény.) 212, 198 l. — Ism.

P. Hirl. 121. sz.

Pap Miklós. Gyula diák. Képes Krónika. 37—38. sz.

Strém István. Szerelem és lélek. (Elbeszélések.) — Ism. Vándor Kálmán.

Ujs. 7. sz.

Sugár Károly. *Reményi László.* Sugár Károly. 18 l. — Ism. Literatura.

445. l. — Ujs. 225. sz.

Surányi Miklós. *Halasz-Nagy József.* Surányi Miklós. 63 l. — Ism.

Szabó Dávid. IK. 428—429. l.

(*I. A.*) Surányi Miklós. Nemz. Ujs. 141. sz. — *Nyirő József.* Bp. Szemle.

247. k. 362—365. l. — *Papp Viktor.* Sajtó. 7—8. sz.

Nagymihály Sándor. Ahogy Surányi Miklós Széchenyi Istvánt köbe-

álmodta. Nemz. Ujs. 19. sz.

Sümegei Tóth Tivadar. Az én karácsonyom. (Versek.) — Ism. Litera-

tura. 133. l.

Szabédi László. Délia. (Romantikus verses színmű.) — Ism. Vas

István. Nyugat. I. 306. l. — (B. m.) P. Napló. 70. sz. — (V. L.) Magyarság.

25. sz.

Szabó Dezső. *Gergely Gergely.* Szabó Dezső stílusa. Szeged. 35 l. —

sm. Literatura. 421. l.

Ifj. Vajda János. Szabó Dezső. Literatura. 19—20. l.

Vándor Kálmán. Szabó Dezső-előadások egy budai kiskocsmában. Ujs 259. sz.

Szabó Károly. Kozocsa Sándor. Bajza József kiadatlan levele Szabó Károlyhoz. IK. 308. l.

Szabó László, Cs. Apai örökség. (Novellák.) 177 l. — Ism. I. Szemlér Ferenc. Erd. Helikon. 543—545. l. — Kázmér Ernő. Kalangya. 322—323. l. — Illés Endre. Nyugat. II. 53—56. l. — Thurzó Gábor. Korunk Szava. 377—378. l. — Erdős Jenő. Toll. 169—170. l. — Tükör. 525—526. l. — Tóth Béla. M. Ut. 34—35. sz. — Sötér István. Válasz. 588—589. l. — Fejtő Ferenc. Szocializmus. 285—286. l. — (sz.) P. Lloyd. 149. reggeli sz. — Bóka László. Ország Utja. 4. sz. — Ujs. 113. sz. — Bresztovszky Ede. Népszava. 144. sz. — H. S. P. Napló. 138. sz.

Gál István. Cs. Szabó László új könyvei. Apollo. 190—191. l.

Gyergyai Albert. Ladislav Szabó. Nouvelle Revue de Hongr. 57. 324—326. l.

Szabó Lőrinc. Reggeltől estig. (Versek.) 100 l. Molnár C. Pál fametszeteivel.

Szabó Mária, Szentmihályiné. 1. Emberé a munka, Istené az áldás. (Regény.) — Ism. Harsányi István. Prot. Szemle. 200—203. l. — Merényi Oszkár. Keresk. Szakokt. 44. k. 367—368. l. — Szabó Ferenc. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 70. k. 410—411. l. — 2. Lorántfy Zsuzsanna. (Regény.) I—II. köt. 251—260 l. — Ism. Thurzó Gábor. Kat. Szemle. 752. l. — Ravasz László. Új Idők. II. 905—906. l. — Bp. Napló. 648. l. — B. Szacsvai Lujza. M. Protestánsok Lapja. 185—186. l. — Z. I. Bp. Hirl. 248. sz. — Ujs. 248. sz. — Bodor Aladár. Magyarország. 253. sz. — Barabás Gyula. Népszava. 253. sz. — —n. P. Lloyd. 248. reggeli sz. — (L—ó A—r.) P. Hirl. 248. sz. — B. L. P. Napló. 271. sz. — R. Szörédi Ilona. Új Magyarország. 248. sz. — Belohorsky Ferencné. Szabolcsi Szemle. 248—249. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 277. sz.

Rónai Mária. Egy élet regénye. Új Idők. II. 718—719. l.

Szabó Pál. Csodavárás. (Regény.) 310 l. — Ism. Vajda Endre. Prot. Szemle. 548—549. l. — Féja Géza. M. Irás. 1. sz. — Kardos László. Nyugat. I. 299—300. l. — Illés Endre. Új Magyarország. Képes mell. 120. számhoz.

Szabolcska Mihály. Szabó Dávid. Szabolcska Mihály levelei Endrődi Sándorhoz. IK. 276—284. l.

Szalay Lajos. Szabolcska Mihály Versecen. P. Hirl. 149. sz.

Zsigmond Ferenc. Szabolcska Mihály levelezéséből. IK. 166—177. l.

Szádvári Zoltán. Ölelkezés. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 248. sz. — Ujs. 253. sz. — szp. á. Népszava. 259. sz. — T. P. Lloyd. 288. reggeli sz. — P. Napló. 265. sz.

Szalay József. G. P. Szalay József. Irodört. 141. l.

Tonelli Sándor. Literatura. 199. l.

Szalay László, Zalai. Zörgessetek. (Regény.) — Ism. (—l.) Ujs. 48. sz. — (—m—) P. Napló. 70. sz. — Bp. Hirl. 70. sz.

Szalay Mihály. G. P. Szalay Mihály. Irodört. 195. l.

Számadó Ernő. Táltsónak vesztlem Magyarországon. (Versek.) — Ism. sz. s. Népszava. 242. sz.

Szántó György. 1. Sátoros király. Nemzeti Színház. 1936. szept. 18. — Ism. Bisztray Gyula. M. Szemle. 29. k. 87. l. — 2. Stradivári. (Regény.) — Ism. Bartha József. Cél. 92—95. l.

Felsőöri Rába László. Egy történeti regény margójára. Korunk Szava. 169. l.

Szántó Magda. Ez volt az ifjúság. (Versek.) 62 l. — Ism. Orosz Iván. Korunk Szava. 169. l. — (te.) P. Hirl. 12. sz. — (szakár.) Népszava. 55. sz. — (B.) P. Napló. 30. sz. — B. A. Nagyság. 161. sz.

Szász Károly. Ciprus. (Versek.) 98 l. — Ism. bs. Napk. 118—119. l. — v. g. Bp. Szemle. 245. k. 253—254. l. — Hamvas József. Prot. Szemle. 88. l. — Marék Antal. M. Irás. 3. sz. — Az író könyvéről. Koszorn. 109—110. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. 159. l. — Pap Károly. Új Idők. I. 386. l. — P. Ábrahám Ernő. M. Protestánsok Lapja. 45. l. — P. Hirl. 16. sz. — Magyarország. 30. sz.

Szathmáry István. Rákóczi. (Költői elbeszélés.) — Ism. Asztalos Dezső. Nyugat. II. 59—60. l.

Széchenyi István gróf Naplói. Szerk.: Viszota Gyula. V. kötet. 1836—1843. XCI., 841 l. — Ism. Császár Ernő. Irodört. 122—125. l. — Kumlik, Emil: P. Lloyd. 143. esti sz. — Rubinyi Mózes. P. Napló. 167. sz. — Pásztor Mihály. M. Hirl. 81. sz.

Tizenhat darab ismeretlen Széchenyi-levél. Vasárnap. 362. l.

Fekete Antal. Gróf Széchenyi István vallásossága. 216 l. — Ism. Clauser Mihály. Kat. Szemle. 742—743. l.

Horváth Jenő. Széchenyi és Kossuth. Kat. Szemle. 363—364. l.

Ifj. Iványi-Grünwald Béla. Széchenyi István gróf vallásosságának kérdése. Regnum Egyháztört. Évk. 263—279. l.

F. Papp Zoltán. Széchenyi István az örök magyar. Cél. 105—119. l.

Schaffer Károly. Széchenyi férfikorának lelki képé. M. Szemle. 31. k. 353—358. l.

Viszota Gyula. A Széchenyi-híd. 144 l. — Ism. G. P. Erd. Múz. 199. l.

Szederkényi Anna. Vándortarisznya. (Elbeszélések.) 239 l. — Ism. S. Bokor Malvin. Új Idők. I. 268. l. — Literatura. VII. l. — (o. a.) Függelenség. 7. sz. — (—m—) P. Napló. 30. sz. — Az irónő válasza. U. ott. 42. sz.

Szegedi Lőrinc. **Házy Albert.** A XVI. század társadalomszemlélete Selnecser Miklósnál és Szegedi Lőrincnél. — Ism. Sárkány Oszkár. Napk. 554. l.

Székely László. Sziromeső. (Versek.) Szombathely. 103 l. — Ism. Várdai Béla. Kat. Szemle. 683—684. l. — B. L. Élet. 1114. l. — Rónay György. M. Kultúra. 317—318. l. — Palma László. Irott Kő. 188—189. l. — k. m. Nemz. Ujs. 115. sz.

Szendrey Miklós. Szántás. (Elbeszélések.) — Ism. Tóth K. János. M. Kultúra. I. 29. l.

Szenteleky Kornél. **Szegedi Emil.** Szenteleky Kornél. Láthatár. 112—120. l.

Szentgyörgyi István. **Janovics Jenő.** Aki nem tudott Budapest elhódítani. Pásztortüz. 106—108. l.

Szép Ernő. 1. Háromlevelű lóhere. Vígszínház. — Ism. Szíra Béla. Kat. Szemle. 248. l. — Rédey Tivadar. Napk. 270—271. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 210. l. — 2. Autunnale. (Regény.) Olaszra ford.: Fáber Fülöp. — Ism. (Cav.) P. Hirl. 37. sz. — 3. Édes. (Versek.) — Ism. (—dor.) P. Lloyd. 288. reggeli sz. — Rma. P. Napló. 288. sz.

Szerb Antal. 1. Utas és holdvilág. (Regény.) 295 l. — Ism. Thurzó Gábor. Napk. 834—837. l. — Erdős Jenő. Szép Szó. 5. köt. 382—383. l. — E. K. Élet. 1090. l. — Halász Gábor. Nyugat. II. 364—366. l. — Keresztury Dezső. Válasz. 768—780. l. — N. Ujs. 236. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 336. sz. — (szakár.) Népszava. 234. sz. — (k—ny.) P. Napló. 248. sz. — Lakner Clara. P. Lloyd. 252. esti sz. — Magyarság. 230. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 242. sz. — 2. Hétköznapi és csodák. — Ism. G. L. Korunk Szava. 242—243. l. — Hungarus Viator. Debr. Szemle. 256. l.

Mitrovics Gyula. Jelentés a Berzeviczy Albert-díj odaítéléséről. Akadémiai Értesítő. 42—44. l.

Szigligeti Ede. Szállodabágyi Kálmán. Bácsú Szigligeti szobrától. Új Magyarság. 129. sz.

Sziklay Ferenc. **Belohorszky Ferenc.** Sziklay Ferenc. Szabolcsi Szemle. 126—127. l.

Szikra. L. Teleki Sándorné.

Szilágyi István. **Rózsahegyí Dereánó István.** Arany János lelkes buzdítója. Magyarság. 104. sz.

Sziráky Dénes Sándor. Minden új a nap alatt. (Versek.) Szabadka. — Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk. 123. l. — Kiss Jenő. Erd. Helikon. 155. l. — (r. gy.) Ujkor. 10. sz.

Szinyai Zoltán. Benn a bárány. (Novellák.) 159 l. — Ism. Kardos László. Nyugat. I. 445—446. l. — László István. M. Kultúra. 217. l. — Sebestyén Béla. Szocializmus. 240. l. — Ujs. 36. sz. — Illés Endre. Új Magyarság vas. mell. 54. számhoz. — cs. P. Napló. 33. sz.

Szittyá Attila Bendeguz vegyes költeményei. 112 l. — *Ism.* (eszjé.) *Uj Magyarország.* 110. sz.

Szomaházy István. Szomaházy István. *Uj Idők.* II. 335. l.

Szombati Sándor. Vádirat. (Versek.) — *Ism.* *Bp. Napló.* 567. l. — *iksz.* *Népszava.* 202. sz. — (sós.) *M. Hirl.* 213. sz. — *P. Lloyd.* 230. reggeli sz.

Szomorú Dezső. Kamarazene. (Regény.) 160 l. — *Ism.* Erdős Jenő. Cobden. 138. l. és Ország Útja. 5—6. sz. — Bóka László. Szép Szó. 5. k. 93. l. — Kardos László. Nyugat. I. 445—446. l. — Thurzó Gábor. Korunk Szava. 378. l. — *P. Lloyd.* 99. reggeli sz. — Rónai Mihály András. *P. Napló.* 77. sz.

Rózsahegyi László. Éjféle séta Szomorú Dezsővel. *M. Hirl.* 213. sz.

Szőrényi Béla. Vegyespáros. (Regény.) I—II. köt. Déva. — *Ism.* G. A. Vasárnap. 77. l.

Sztojka László. Ember. (Versek.) Szamosújvár. — *Ism.* (cs. z.) *Látbatár.* 85. l.

Szucsich Mária. Egy lány felszabadul. (Regény.) — *Ism.* Semetkay József. *Diárium.* 121. l. — Sándor László. *Korunk.* 718—719. l. — Németh Andor. *Ujs.* 144. sz.

Tabán Gyula. Szalmakoszorú. (Versek.) Szolnok. — *Ism.* Zalai Fodor Gyula. *Napk.* 692—693. l. — Fehér Tibor. *Orsz. Polg. Isk. Tanáregy. Közl.* 51. k. 440—441. l. — *Ujs.* 132. sz. — *P. Lloyd.* 81. reggeli sz.

Tabéry Géza. 1. Fekete ablak. (Regény.) 318 l. — *Ism.* Majthényi György. *Napok.* 549—550. l. — Schöpfung Aladár. *Nyugat.* I. 78—79. l. — Dánielné Lengyel Laura. *Uj Idők.* I. 696. l. — Kállay Miklós. *Képes Krónika.* 23—24. sz. és *Nemz. Ujs.* 19. sz. — (B. A.) *Magyarország.* 4. sz. — 2. Októberi emberek. (Regény.) 147 l. — *Ism.* W. Weinberger Anna. *M. Minerva.* 192. l. — (y.) *Ung. Jahrb.* 17. k. 359. l.

Tábori Pál. (h. gy.) Tábori Pál. *Diárium.* 128. l.

Takács Gizella. M. Néha hittet, néha tagadással. (Versek.) — *Ism.* (b.) *P. Napló.* 126. sz.

Takáts Gyula. Kakuk a dombon. (Versek.) Kaposvár. 80 l. — *Ism.* Tamás Lajos. *M. Minerva.* 287. l. — Hegyi Endre. *Pásztortűz.* 475. l. — Kiss Jenő. *Erd. Helikon.* 704. l. — Kákonyi István. *M. Kultúra.* II. 286. l. — Forgács Antal. *Válasz.* 771. l. — Izsák-Gyarmathy László. *Uj Magyarország.* vas. mell. 253. számhoz.

Takáts Sándor. Nagy Miklós. Takáts Sándor. *Bp. Szemle.* 244. k. 11—33.; 174—194.; 331—350. l. 245. k. 74—92.; 183—197.; 339—354. l. Önállóan is. — *Ism.* Josef Turóczi-Trostler. *P. Lloyd.* 173. esti sz.

Tamás István. 100 %-os szerelem. (Regény.) — *Ism.* Divinyi Mihály. *Diárium.* 121—122. l. — *P. Hirl.* 12. sz.

Tamás Lajos. Hamuszín ég alatt. (Versek.) 96 l. — *Ism.* B. A. *Magyarország.* 161. sz.

Tamás Mihály. Két part közt fut a víz. (Regény.) 205 l. — *Ism.* Barsi Dénes. *Kelet Népe.* 43—44. l.

Tamási Áron. 1. Rügyek és reménység. (Elbeszélések.) 277 l. — *Ism.* Mihály László. *Napk.* 116—117. l. — Halász Gábor. *Prot. Szemle.* 246—247. l. — Szenczei László. *Erd. Helikon.* 70—73. l. — Féja Géza. *Válasz.* 248—250. l. — Füzes György. *Szocializmus.* 144. l. — Borbély László. *M. Protestánsok Lapja.* 98. l. — szpá. á. *Népszava.* 31. sz. — 2. Tündöklő Jeromos. *Színjáték* 3 felv. Bemutatta a kolozsvári Magyar Színház. — *Ism.* FéjaGéza. *M. Írás.* f. sz. *Abafáy Gusztáv.* Tamási Áron. *Pásztortűz.* 149. l.

(i. gy. l.) Tamási Áron Abélről, önmagáról és irodalmi terveiről. *Uj Magyarország.* 126. sz.

Tarczai György. Werger Márton. Tarczai György. 72 l.

Teleki László. Császár Károly. Teleki László. *Pásztortűz.* 231—233. l.

Teleki Sándorné. (Szikra.) Ottlik Pálma. Szikra meghalt. *Uj Idők.* I. 470. l. — G. P. *Irodört.* 92. l. — *Literatura.* 123. l. — Gróf Teleki Sándorné. *Koszorú.* 183—184. l. — *P. Lloyd.* 60. esti sz.

Temesvári Pelbárt. Pásztor Lajos. Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát az egyházi és világi pályáról. *Regnum Egyháztört.* Évk. 141—154. l.

Terescsényi György. Merre van napkelet. (Regény.) 222, 220 l. — Ism. Sándor István. K2. Szemle. 114—115. l.

Ternay István. Vasárnap hus. (Regény.) — Ism. Ujs. 54. sz.

Ternyei Árpád. Halálos szélben. (Versek.) 90 l. — Ism. — lc. Pannonh. Szemle. 225. l. — Zalai Fodor Gyula. Napk. 550—551. l. — Lóránth László. Bp. Napló. 70. l. — Thurzó Gábor. Élet. 326. l. — Forgács Antal. Válasz. 254. l. — Raith Tivadar. Keresk. Szakokt. 45. évf. 84. l. — Ujs. 7. sz. — P. Lloyd. 26. reggeli sz. — P. Hirl. 12. sz. — sz. e. Népszava. 27. sz. — Magyarság 4. sz.

Tersánszky J. Jenő. 1. A szerelmes csóka. (Regény.) 165 l. — Ism. Bóka László. Szép Szó. 5. k. 383. l. — T. Élet. 835. l. — Szegi Pál. Nyugat. II. 56—57. l. — Thurzó Gábor. Korunk Szava. 458. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 21—22. sz. — Zelk Zoltán. Válasz. 587—588. l. — Ujs. 104. sz. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 120. reggeli sz. — l. gy. Népszava. 138. sz. — Illés Endre. Uj Magyarság. 165. sz. — 2. Kakuk Marci kortesúton. (Regény.) 188 l. — Ism. Zelk Zoltán. Nyugat. II. 363—364. l. — Bp. Hirl. 225. sz. — Ujs. 230. sz. — Kodolányi János. Magyarország. 217. sz. — Barabás Gyula. Szocializmus. 506—507. l. — b. gy. Népszava. 288. sz. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 235. esti sz.

Thurzó Gábor. Segítő Fortunátusz. (Regényes elbeszélés.) 100 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Kat. Szemle. 172—173. l. — Molnár Kata. Napk. 112—113. l. — Szabó Zoltán. Élet. 130. l. — Máthé Lajos. M. Kultúra. II. 91. l. — (R.) Vasárnap. 56. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 11—12. sz.

Tisza Domokos. Dóczy Jenő. Egy költészettani óra a geszti kerti lakban. Prot. Szemle. 124—131. l.

Tisza István. Katona Jenő. A halott tanítása. Magyarság. 92. sz.

Kornis Gyula. Az élő Tisza István. Bp. Szemle. 245. k. 239—252. l.

Tiszaváry Ervin. Költő, miért vagy idegen? (Versek.) — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár. 850. l. — Mezei Gábor. M. Minerva. 63. l.

Toldalaghy Pál. Hajnali versenyfutás. (Versek.) 62 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Kat. Szemle. 173. l. — Nagy Méda. Napk. 118. l. és Élet. 130. l. — Kiss Jenő. Erd. Helikon. 703—704. l. — Máthé Lajos. M. Kultúra. II. 91. l. — Forgács Antal. Válasz. 188. l. — (R.) Vasárnap. 56—57. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 11—12. sz. — Temesváry Kriszta. Bp. Hirl. 70. sz. — (R. M. A.) P. Napló. 120. sz.

Tolnai Lajos. Dömötör Sándor. Dömötör János és Tolnai Lajos barátsága. IK. 410—415. l.

U. az. Élményi elemek Tolnai Lajos költészetében. IK. 284—296. l.

Fehér Tibor. Tolnai Lajos. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyes. Közl. 51. k. 408—415. l. — **Kemény István.** P. Napló. 26. sz. és Literatura. 33—35. l. — **Illés Endre.** Nyugat. II. 1—7. l. — **Palágyi Lajos.** Literatura. 108—109. l. — **Supka Géza.** Népszava. 26. sz.

Tolnai Vilmos. Halasy-Nagy József gyászbeszéde Tolnai Vilmos ravatalánál. Akadémiai Ért. 251—253. l.

Alszegehy Zsolt. Tolnai Vilmos. Irodört. 97. l. — **Előd Géza.** Nyugat. II. 156—159. l. — **G. P.** Irodört. 195—197. l. — **Kozocsa Sándor.** Napk. 614—615. l. — **Losonczi Zoltán.** Prot. Szemle. 539—542. l. — **Miklóssy Lajos.** Literatura. 409. l. — **Sági István.** M. Nyelv. 281—288. l. — P. Hirl. 171. sz. — Bp. Hirl. 171. sz. — Orsz. Polg. Isk. Tanáregyes. Közl. 52. k. 70. l.

Tompa László. Ne félj: (Versek.) 222 l. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 377—381. l. — Waldapfel Imre. Szép Szó. 5. k. 285—286. l. — Borbély László. M. Protestánsok Lapja. 31. l.

Tompa Mihály. Kemény István. A hanvai tiszteletes úr igazi arca. P. Napló. 202. sz.

Hegyaljai Kiss Géza. Tompa Mihály és Böszörményi Kata. Karcagi Hirl. Szept. 28. sz.

Torday Sándor. Közjáték Párisban. (Regény.) — Ism. Erdős Jenő. Ujs. 155. sz. — Népszava. 144. sz. — (s. a.) P. Napló. 144. sz.

Torkos László. *D. H. E.* Torkos Lászlónál, a Petőfi-Társaság 98 éves alapító tagjánál. P. Hirl. 225. sz.

Tormay Cecile. 1. Virágok városa. Szirének hazája. 1891. — Ism. Hankiss János. Debr. Szemle. 46—47. l. — 2. A fehér barát. (Regény.) — Ism. Bp. Napló. 649. l. — M. Hirl. 282. sz. — Magyarság. 282. sz. — Ujs. 277. sz. — P. Hirl. 274. sz. — 8 Órai Ujs. 285. sz. — Gáspár Jenő. Nemz. Ujs. 282. sz.

Aradi Zsolt. Bujdosó könyv. Nemz. Ujs. 75. sz.

Baranyai Zoltán. Tormay Cecile és a Nemzetek Szövetsége. Napk. 309—310. l.

Brisits Frigyes. Tormay Cecile gondolatai. Napk. 325—328. l.

Dénes Gizella. Régi találkozás A régi ház írójával. Napk. 358—359. l.

Farkas Zoltán. Két mélységes szerelme volt: művészte és magyarsága. Napk. 337. l.

Fertsek Ferenc. Földváry Erzsébet. Napk. 341. l.

Füsi József. Tormay Cecile és Itália. Napk. 340. l.

Galamb Sándor. Tormay Cecile és a kritika. Napk. 332. l.

Halász Gábor. Emlékezés a szerkesztőnőre. Napk. 338. l.

Herczeg Ferenc. Találkozás Tormay Cecillel. P. Hirl. 293. sz.

Horváth János. Tormay Cecile írói pályája. Napk. 295—303. l.

Kállay Miklós. Ki volt nekünk Tormay Cecile? Napk. 290—294. l.

Komáromi János. Haza, Nádudvarra! Napk. 343. l.

Kristóf György. »Szemben lennem« Tormay Cecillel. Napk. 357. l.

S. A. Emberek a kövek között. Tükör. 362. l.

(—s—e.) Tormay Cecile útja. Uj Magyarság 293. sz.

Sebestyén, Karl. Cécile v. Tormay, der Mensch und das Werk. P. Lloyd. 290. reggeli sz.

Szekfü Gyula. Tormay Cecile és a magyar középkor szelleme. Napk. 316. l.

Szinnyei Ferenc. Tizenöt évvel ezelőtt. Napk. 318—319. l.

Thurzó Gábor. Az elkísérő könyv. Napk. 345. l.

Vitéz Tóth Alajos. Tormay Cecile Sopronban. Napk. 349—352. l.

Vünyédi Németh István. Tormay Cecile és a kezdő írók. Napk. 341. l.

A bujdosó könyv. Esti Ujs. 75. sz.

Agoston Gézné. Tormay Cecile. Napk. 311—313. l. — *Berde Mária.* R. Napk. 356—357. l. és Pásztortűz. 144—145. l. — *Berényi László.* Élet. 423—424. l. — *Bisztray Gyula.* M. Szemle. 30. k. 82—83. l. — *Bognár Cecil.* M. Minerva. 148—150. l. — *Cavallier József.* Napk. 337. l. — *Dallos Sándor.* Napk. 333—335. l. — *Dicsőfi Marianne.* Napk. 347. l. — *Dömötör István.* Napk. 348. l. — *Fábián István.* Napk. 335. l. — *G. P.* Irodört. 141—142. l. — *Gulácsy Irén.* Napk. 318. l. — *Gyallay Domokos.* Napk. 355—356. l. — *Herczeg Ferenc.* Napk. 315. l. — *Hungarus.* Szabolcsi Szemle. 187. l. — *Illés Endre.* M. Írás. 369—373. l. — *Katona Jenő.* Magyarság. 74. sz. és Nouvelle Revue de Hongr. 56. k. 440—442. l. — *Keményfy János.* Napk. 322—323. l. — *Kilián Zoltán.* Napk. 342—343. l. — (k. m.) Nemz. Ujs. 74. sz. — —ly—ó. M. Protestánsok Lapja. 64. l. — *Maila Talvio.* Napk. 316—317. l. — *Máriáss Imre.* Bp. Hirl. 293. sz. — *Mesterházy Jenő.* Napk. 346. l. — *Mihály László.* Napk. 338. l. — *Mollinár Gizella.* Napk. 344—345. l. — *Molnár Kata.* Napk. 336. l. — *Nagy Méda.* Napk. 349. l. — (—ny—) 8 órai Ujs. 292. sz. — *Papp Viktor.* Napk. 323—324. l. — *Prahács Margit.* Napk. 339—340. l. — *Rédey Tivadar.* Napk. 329. l. — *Reményik Sándor.* Erd. Helikon. 419—422. l. és Napk. 353—355. l. — *vitéz Szarka Géza.* Napk. 332. l. — *Szederkényi Anna.* Napk. 319—320. l. — *Szentmihályiné Szabó Mária.* Napk. 329—331. l. — *Szerb Antal.* Nyugat. I. 350—351. l. — *Sz. Zs. Ujs.* 288. sz. — *Thurzó Gábor.* Kat. Szemle. 291—292. l. — *Tolnai Vilmos.* Napk. 320—322. l. — *Vajthó László.* Napk. 331. l. — *Villani Lajos.* Napk. 317. l. — *Gróf Zichy Rafaelné.* Napk. 314—315. l. — *Zilahy Lajos.* Napk. 336. l. — M. Hirl. 74. sz. — *Korunk Szava.* 223—224. l. — *Literatura.* 142—143. l. — 8 Órai Ujs. 74. sz. — Napk. 289. l.

- Tóth Árpád.** *Kozocsa Sándor.* Tóth Árpád. M. Protestánsok Lapja. 172—173. l.
- Tóth Bagi István.** Valamit tenni kell. (Regény.) Ujvidék. 200 l. — Ism. Csuka Zoltán. Látóhatár. 183—184. l. — Kisbéri János. Kalangya. 46—48. l.
- Tóth Béla.** *Zsolt.* Emlékezés Tóth Bélára. P. Hírl. 74. sz.
- Tóth Ede.** Az eltört hárfa. (Versek.) Szombathely. 319. l. — Ism. Nagy Méda. Napk. 690. l. — Thurzó Gábor. Élet. 327. l. — Forgács Antal. Válasz. 254. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. 222. l. — J. T. Orsz. Polg. Isk. Tanár-egyh. Közl. 41. évf. 391—392. l.
- Labanc Medárd.** A «szeráfi költő.» Irott Kő. 105—110. l.
- Tóth Endre.** Egyedül a tömegben. (Versek.) Debrecen. 62 l. — Ism. Kászonyi László. Irott Kő. 125—126. l. — Literatura. 132. l.
- Tóth Kálmán.** *Csapláros István.* Tóth Kálmán ismeretlen levelei. IK. 415—422. l.
- U. az.* Tóth Kálmán ismeretlen verse. IK. 198. l.
- Kározy Pál.** Tóth Kálmán három ismeretlen verse. IK. 81—82. l.
- Tóth Nándor.** Keresztel a félhold ellen. (Színjáték 6 felv.) 78 l. — Ism. Csura Miklós. Kat. Szemle. 304. l.
- Tóth Sándor.** *G. P.* Tóth Sándor. Irodrtört. 142—143. l.
- Tömörkény István.** *Gracza János.* Húsz éve halt meg Tömörkény István. P. Hírl. 92. sz.
- Tömörkény István.** Uj Idők. II. 228. l.
- Török Rezső.** 1. Péntek Rézi. (Regény.) — Ism. Ujs. 289. sz. — 2. Vad-evezős. (Regény.) 208 l. — Ism. Literatura. 344. l. — M. Hírl. 155. sz.
- Török Sándor.** 1. A komédiás. (Színj.) Nemzeti Színház, 1936. okt. 9. — Ism. Bisztray Gyula. M. Szemle. 29. k. 87—88. l. — 2. Valaki kopog. (Regény.) 1—2. köt. 232, 198 l. — Ism. Kárpáti Aurél. Nyugat. II. 456—458. l. — Vajda Endre. Válasz. 770—771. l. — Temesváry Kriszta. Bp. Hírl. 248. sz. — Németh Andor. Ujs. 248. sz. — Gogolák Lajos. Magyarság. 248. sz. — Neller Mátyás. U. ott. 271. sz. — (polonyi.) M. Hírl. 253. sz. — Nyigri Imre. Szocializmus. 566—567. l. — Bresztovszky Ede. Népszava. 265. sz. — B. L. P. Napló. 218. sz. — P. Lloyd. 259. reggeli sz. — (—y.) P. Hírl. 258. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 277. sz.
- Törzs Jenő.** *Schöpfung Aladár.* III. Richard. Nyugat. II. 462—463. l.
- Turóczi-Trostler József.** *Elek Oszkár.* Turóczi-Trostler József dolgozatai. Orsz. Középisk. Tanár-egyh. Közl. 70. k. 407—409. l.
- Turóczi-Trostler József.** Diárium. 20. l.
- Tury Béla.** *Tóth László.* Tury Béla, az ujságíró. Sajtó. 9—10. sz.
- Tutsek Anna.** *Konkoly Kálmán.* Ciliike elbúcsúzik. Uj Idők. II. 993—994. l.
- Ujlaki János.** Ezüsthegyen. (Versek.) Arad. 112 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 624. l. — K. Vasárnap 220 l.
- Urr Ida.** Nincs kenyér. (Versek.) Pozsony. 61 l. — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. II. 209—210. l.
- Vadnay Tibor.** *G. P.* Vadnay Tibor. Irodrtört. 42—43. l.
- Vaghidi Ferenc.** A dynamit regénye. (Regény.) — Ism. Kozocsa Sándor. Diárium. 190. l. — Stark János. Korunk Szava. 647—648. l. — Borbély László. M. Protestánsok Lapja. 186. l. — N. Ujs. 236. sz. — (B. B.) P. Napló. 248. sz. — P. Lloyd. 259. reggeli sz.
- Vajda János.** *Palágyi Lajos.* Vajda és Komjáthy. Literatura. 109. l.
- Palágyi Lajos.* Vajda János. Libanon. 3—7. l.
- Sik Sándor.** Vajda János titka. Kat. Szemle. 385—395. l.
- Vajda Pál.** Valahol mindenki elhibázza! (Novellák.) — Ism. (—oszt—) M. Hírl. 236. sz.
- Vályi Nagy Géza.** Kócsag. (Versek.) 108 l. — Ism. Asztalos Dezső. Napk. 399—400. l.
- Varga Ferenc.** 1. Háborgó vizeken. (Versek.) 64 l. — Ism. Lukács Imre. Korunk. 376—377. l. — (B.) P. Napló. 138. sz. — 2. Szabadon. (Versek.) — Ism. szp. á. Népszava. 279. sz.

- Vargha Gyula.** *Vargha Zoltán.* A «löbi gazda» földszeretete. Prot. Szemle. 490—492. l.
- Várnai Zseni.** Én mondom és te add tovább! — Ism. Kéthly Anna. Népszava. 288. sz. — y Ujs. 288. sz.
- Varságh János.** Őszi napsugár. (Versek.) 78 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 586—587. l. — Sajó Péter. M. Kultura. 222. l. — Hámos György. Új Idők. I. 348. l. — Borbély László. M. Protestánsok Lapja. 48. l. — Literatura. 99—100. l. — —nd. Ujs. 19. sz. — Bp. Hirl. 13. sz. — P. Hirl. 122. sz. — (—m—) P. Napló. 60. sz. — B. A. Magyarság. 161. sz.
- Vas Gereben.** *Radó Richárd.* Az ártatlanul meghurcolt Vas Gereben. Bp. Napló. 430—432. l.
- Vasvári István.** A Szépség zsoldjában. (Versek.) — Ism. P. Napló. 271. sz.
- Vaszary Gábor.** 1. Amiről a férfiak álmodoznak. (Írások.) — Ism. Ujs. 289. sz. — 2. Ketten Páris ellen. (Regény.) — Ism. Bp. Napló. 647. l. — Relle Pál. M. Hirl. 277. sz. — L. M. Magyarság 293. sz. Ujs. 282. sz. — (B. B.) P. Napló. 282. sz.
- Váth János.** Váth János jubileumára. Irott Kő. 53—54. l.
- Vér Andor.** Félstínek alkonya. (Politikai satírák.) — Ism. P. Lloyd. 166. reggeli sz. — M. Hirl. 126. sz. — Katona Jenő. Magyarság. 144. sz.
- Verseghy Ferenc.** Rikóti Mátyás. (Regény.) 180 l. (M. Irod. Ritkaságok, 32. sz.) — Ism. (I. P.) Ung. Jahrb. 17. k. 343—344. l.
- Lavotta Rezső.** Verseghy Ferencnek egy ismeretlen kéziratáról. M. könyvszemle 57—61. l.
- Vészi Endre.** Felszabadultál. (Regény.) — Ism. Haraszthy Gyula. Diárium. 88. l. — Németh Andor. Szép Szó. 4. k. 286—287. l. — Kázmer Ernő. Kalangya. 133. l. — Gulyás Pál. Válasz. 714. l. — M. Pogány Béla. Gondolat. 212—213. l. — Molnár Ákos. Toll. 172—173. l. — —s—s. Szocializmus. 284. l. — (p.) Bp. Hirl. 115. sz. — (B. Gy.) P. Napló. 120. sz. — (R. P.) M. Hirl. 126. sz. — 2. Ünneprontó. (Versek.) — Ism. Forgács Antal. Válasz. 188—189. l. — Lesznai Anna. Nyugat. I. 304—306. l. — Keszi Imre. Szép Szó. 5. k. 285. l. — Literatura. 98. l. — Ujs. 54. sz. — P. Lloyd. 13. reggeli sz. — K. A. P. Napló. 155. sz.
- Vető Gy. Endre.** Álomszárnyakon. (Versek.) 46 l. — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 326. l.
- Vidor Imre.** *Ambrus Balázs.* Vidor Imre. Kalangya. 136—137. l. — G. P. Irodört. 143. l.
- Vitkovics Mihály.** *Nagy Béla.* Vitkovics és Horatius. IK. 423. l.
- Voinovich Géza.** Képek a nagy képeskönyvből. (Elbeszélések.) 210 l. — Ism. Rubinyi Mózes. Új Idők. I. 52. l. — (—ny.) P. Napló. 30. sz.
- Boldizsár Iván.** Voinovich Géza. Képes Krónika. 13—14. sz.
- Vörös István.** Papírsárkány. (Versek.) — Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk. 551. l. — Gombos Gyula. M. Út. 5. sz. — (M. I.) P. Hirl. 47. sz.
- Vörösmarty Mihály.** *Barta János.* A romantikus Vörösmarty. Nyugat. II. 402—414. l.
- Brüts Frigyes.* Vörösmarty Mihály és az Akadémia. — Ism. Sándor István. Diárium. 172. l. — B. L. Élet. 1114. l.
- Csekey, Etienne.* Les cent ans d'un chant national hongrois et sa fortune internationale. Nouvelle Revue de Hongrie. 57. k. 350—355. l.
- Gálos Rezső.* Széljegyzetek Vörösmarty két alkotásához. Győri Szemle. 139—150. l.
- G. J. Csokonai és Vörösmarty legszebb költeményei.* Napk. 267. l.
- Halász Gábor.* Ismeretlen Vörösmarty-művek. Nyugat I. 169—172. l.
- U. az. Vörösmarty Mihály ismeretlen drámái.* IK. 38—55.; 155—165; 378—407. l.
- Kozocsa Sándor.* A Zalán futásának első kidolgozása. (Régi Magyar Könyvtár. 41. sz.) 108 l. — Ism. K. I. Diárium. 208. l. — Borsiczky Sándor. Piarista Öregdiák. 57. l. — Pallos Kornél. M. Kultura. 348. l. — B. J. M. Nyör. 108. l. — Csapláros István. Pannonia. 7—10. sz. I. l.
- Mohácsi Jenő.* Jegyzetek a Csongor és Tündéről. Nyugat. I. 195—198. l.

- U. az.* Példabeszéd a Csongor és Tündéről. P. Napló. 293. sz.
N. B. Három év alatt elkészült a Csongor és Tünde német fordítása.
 M. Hirl. 292. sz.
Rubinyi Mózes. A «tudós» Vörösmarty. P. Napló. 202. sz.
Sándor István. A «Szép Ilonka» tárgytörténete. EphK. 229—241. l.
Schaffer Károly. Vörösmarty, a nagytehetségű ember lelki egyensúlya.
 M. Szemle. 29. k. 49—56. l.
Bisztray Gyula. A Csongor és Tünde felújítása. M. Szemle. 29. k. 272—273. l. — *Máthé Lajos.* Csongor és Tünde. M. Kultúra. 123. l. — *Mitrovics Gyula.* Esztétikai Szemle. 34—39. l. — *Rédey Tivadar.* Napk. 197—198. l. — *Schöpfung Aladár.* Nyugat. I. 232—233. l. — *Szira Béla.* Kat. Szemle. 180. l. — *Vajthó László.* Prot. Szemle. 156—157. l.
Walthier Eliz. Azértis tavasz! (Versek.) — Ism. Alföldi Pál. Élet. 542. l. — Endrefalvy Ottó. M. Kultúra. 349. l. — Horváth Richard. Korunk Szava. 277. l.
Weöres Sándor. A kö és az ember. (Versek.) 77 l. — Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 270. esti sz.
Wlassics Gyula báró. G. P. Wlassics Gyula. Irodört. 143—144. l. — *Havas István.* Orsz. Polg. Isk. Tanáregy. Közl. 51. évf. 405—407. l.
Wollmann Vasvári István. Ifjúkori lángok. (Versek.) — Ism. Ujs. 167. sz.
Zabányi Alajos. Üveghangon szölok. (Versek.) Dombóvár. — Ism. Literatura. 213. l.
Zalai Fodor Gyula. A zsákhordó dala. (Versek.) — Ism. (s. i.) Ujs. 282. sz.
Zaymus Gyula. Izzó talajon. (Regény.) — Ism. —y—s. Nemz. Ujs. 265. sz.
Zerdahelyi József. Egy tőnek három fakadása. (Regény.) — Ism. Rády Elemér. Új Magyarság vas. mell. 138. számhoz.
Zigány Árpád. G. P. Zigány Árpád. Irodört. 43—45. l.
Zilahy Károly. Kozoca Sándor. Zilahy Károly esztétikája. Esztétikai Füzetek. 4. sz. 22 l. — Ism. Irodört. 82. l. — Clauser Mihály. Kat. Szemle. 300—301. l. — Dénes Tibor. Napk. 397—398. l. — Ényi Döme. Fáklya. 2—3. sz. — M. L. Nemz. Ujs. 60. sz. — Gábrriel Asztrik. Korunk Szava. 171. l. — P. Lloyd. 99. reggeli sz. — Kenyeres Imre. Diárium. 179. l. — G. P. Erd. Múz. 379—380. l. — Karsai Géza. Pannonh. Szemle. 375. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 448. l.
U. az. Zilahy Károly kiadatlan levelei. IK. 194—198. l.
Zilahy Lajos. 1. A fegyverek visszaneznek. (Regény.) — Ism. Szinnyei Ferenc. Napk. 182—184. l. — Ligeti Ernő. Pásztortűz. 66—67. l. — Ambrus Balázs. Kalangya. 93—94. l. — Erdősi Károly. Élet. 711. l. — Illés Endre. Nyugat. I. 139—141. l. — Ádám Elek. Korunk. 572—574. l. — László István. M. Kultúra. 155—156. l. — pr. Tükör. 139. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 7—8. sz. és Nemz. Ujs. 19. sz. — Kádár Kata. Szocializmus. 189—190. l. — 2. A szűz és a gödölye. Színmű, Magyar Színház. 1937. jan. 15. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 179. l. — Rédey Tivadar. Napk. 127—128. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 29. k. 274—275. l. — Ligeti Ernő. Pásztortűz. 66—67. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 155. l. — tg. Élet. 135. l. — Schöpfung Aladár. Nyugat. I. 151—152. l. — Posszonyi László. Ujkor. 3. sz. — Ebeczki György. Új Idők. I. 141. l. — Máthé Molnár Lajos. M. Kultúra. I. 90—91. l. — Szemerjai. M. Protestánsok Lapja. 45. l. — Karl Sebestyén. P. Lloyd. 9. reggeli sz.
Bóka László. Üzlet és irodalom. Szép Szó. 4. k. 78—82. l.
Rédey Tivadar. A Zenebohócok felújítása. Napk. 198—199. l.
Szöke Sándor. Süt a nap. A Nemzeti Színház műsorkísérő füzetei.
Zrínyi Miklós. Bajza József. Zrínyi és Krnarutić. IK. 131—141. l.
Fuchs Rezső. Zrínyi-sírfelirat egy győri tanácsjegyzőkönyvben. Győri Szemle. 182—183. l.
Zolnai, Béla. Nicolas Zrínyi, humaniste et Européen. Nouvelle Revue de Hongrie. 56. k. 313—322. l.

Zsigray Julianna. 1. Csillagos ég. (Regény.) — Ism. Kállay Miklós. Képes Krónika. 13—14. sz. és Nemz. Ujs. 42. sz. — (—ád.) Uj Nemz. 43. sz. — (o. a.) Függetlenség. 25. sz. — Ujs. 13. sz. — (k—ny.) P. Napló. 13. sz. — K. K. Bp. Hirl. 13. sz. — (—y.) P. Hirl. 37. sz. — B. A. Magyarság. 13. sz. — (g—ly.) Esti Kurir. 20. sz. — 2. Erzsébet királyné. (Regény.) — Ism. E. K. Élet. 1320. l. — Fodor Gyula. Uj Idők. II. 837—838. l. — Bp. Napló. 648. l. — Máriáss Imre. Bp. Hirl. 271. sz. — Babay József. M. Hirl. 265. sz. — B. Ujs. 271. sz. — ny. i. Népszava. 271. sz. — L. M. Magyarság. 282. sz. — F. J. P. Hirl. 271. sz. — (Gy. E.) 8 Órai Ujs. 271. sz. — (k. i.) P. Napló. 271. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 282. sz.

Possonyi László. Az irónő regényéről. Nemz. Ujs. 293. sz.

Rónay Mária. Zsigray Julianna. Uj Idők. I. 95—96. l. és II. 800—801. l. és M. Hirl. 13. sz.

Zsikó Gyula. Vágy, munka, élet. (Verse.) — Ism. M. L. Nemz. Ujs. 288. sz.

Zsolt Béla. 1. A Wesselényi-utcai összeesküvés. (Regény.) — Ism. Zsoldos Jenő. Libanon. 98—99. l. — Thurzó Gábor. Korunk Szava. 491. l. — Németh Andor. Ujs. 119. sz. — Relle Pál. M. Hirl. 144. sz. — 2. Villámcsapás. (Regény.) — Ism. Erdős Jenő. Szép Szó. 5. k. 92—93. l. — Kázmér Ernő. Kalangya. 270—271. l. — T. Élet. 835. l. — G. G. Korunk. 795—796. l. — Erdős Jenő. Korunk Szava. 460. l. — —s—s. Szocializmus. 380—381. l. — Székely Artur. Századunk. 333—335. l. — Németh Andor. Ujs. 115. sz. — P. Lloyd. 132. reggeli sz. — Relle Pál. M. Hirl. 144. sz.

Németh Andor. Zsolt Béláról. Toll. 186—188. l.

Közlő: KOZOCSA SÁNDOR.

azonban elfelejti bemutatni, ami az úttörőknél valóban magyar: bizonyos nyers szókimondás, eddig szokatlan reális hang. Bemutatja a csevegés főképviselőit a múlt század közepe táján s hosszasan foglalkozik a tárcarajz első művészi, öntudatos munkásával: Tóth Bélával. A további út Rákosi Viktoron és Benedek Eleken át vezet Mikszáth Kálmánhoz. A szerző rávilágít, miképen alakul át a nagy mesélő kezében a korábbi tárca életképpé és miképen szélesül jellemrajzzá. Majd Kóbor Tamáson keresztül vezeti az utat Herczeg Ferenchez. Ő adta meg a tárca mai formáját: rajzok a társadalomból drámaisággal bonyolítva, szokatlan, meglepő befejezéssel.

A szerző ügyes a mozzanatok egymás mellé szövésében, de arra már nincs ereje, hogy az analízist szintézissé mélyítse, s megmutassa az egymástól független írókat összekötő belső szálakat. Így munkája széteső, mozaikszerű. Hangja kellemes, csevegő, szinte tárcaszerű, de ez hibája is: a felületen úszik, s nincs ereje az igazi értékekért a mélybe lebukni. Szolgáljon mentségére, hogy tárgyának egy szemszögből való összefoglalása nehéz, mert maga a műfaj rendkívül szubjektív lévén, újra és újra éledett az egyes írók tollán.

BERCZIK ÁRPÁD.

- Áprily Lajos.** Száz kínai vers. (Műfordítások.) — *Ism. Tr. Z. Magyarság.* 230. sz.
Vita Zsigmond. Áprily Lajos, a nyugtalanság költője. Erd. Helikon. 757—743. l.
- Aradi Géza.** Hová? Merre? (Versek.) — *Ism. M. Hirl.* 185. sz.
- Aradi Zsolt.** *Horváth Béla.* A költő közbeszól. 7 l. — *Ism. Literatura* 122. l.
- Aranka György.** *Jancsó Elemér.* Aranka György, Erdély Kazinczyja. Pásztortűz. 384—386. l.
- Arany János.** 1. Összes költői művei. 1768 l. — *Ism. Tükör.* 524. l. — 2. The Death of King Buda. Rendered into English Verse by Watson Kirkconnell. Cleveland. 160 l. — *Ism. Tökés József. IK.* 209. l. — 3. Toldi. Übers. von G. Engel. Leipzig. 76 l. — *Ism. (Kk.) Ung. Jahrb.* 17. köt. 344. l.
- Boldizsár Tibor.* Arany János a bécsi rádióban. *Uj Magyarság.* 39. sz. okt. 30. sz.
- Gelencsér Károly.* Arany János folyóiratai. 50 l. — *Ism. Varjas Béla. EphK.* 270—271. l.
- Halász Viola.* Goethe és Arany. 79 l. — *Ism. (F. P.) Ung. Jahrb.* 17. köt. 346. l.
- Hegyaljai Kiss Géza.* Arany János bibliássága. Nagykőrösi Arany János Társ. Évkönyve.
- Keresztury Dezső.* Arany János. 78 l. — *Ism. Császár Elemér. IK.* 320—321. l. — S. K. Kat. Szemle. 687. l. — Fábian István. Napk. 688—689. l. — Pallós Kornél. M. Kultúra. 253. l. — Boldizsár Iván. Válasz. 647—649. l. — S. A. Tükör. 606. l. — t. t. P. Lloyd. 179. reggeli sz. — Ujs. 161. sz. — (b-ár.) *Uj Nemz.* 211. sz. — Rb. M. P. Napló. 167. sz. — *Magyarság* 236. sz.
- Márai Sándor.* Az író és világa. P. Hirl. 126. sz.
- Molnár Béla.* Arany János Karlsbadban. Gyoma. 22 l. — *Ism. Literatura.* 244. l.
- Németh Andor.* Mit illik Aranyról tudni? Ujs. 120. sz.
- Ravasz László.* Arany János, a magyar lángelme. Bp. Szemle. 247. k. 356—362. l.
- Tolnai Gábor.* Az «Öszikék» jubileumára. Tükör. 676—678. l.
- Vas, Stefan.* Der Briefwechsel Petőfi und Arany. P. Lloyd. 123. reggeli sz.
- Voinovich Géza.* Johann Arany und «Budas Tod.» P. Lloyd. 293. reggeli sz.
- U. az.* Buda halála. IK. 113—130, 229—244. l.
- (zs. e.) Arany János mint szerkesztő. Népszava. 258. sz.
- Aszlányi Károly.** 1. Bretford rendet csinál. (Regény.) — *Ism. E. K. Élet.* 898. l. — Ujs. 121. sz. — (n. a.) Ujs. 126. sz. — P. Hirl. 232. sz. — M. Hirl. 144. sz. — 2. A rejtélyes konflis. (Regény.) — *Ism. P. Lloyd* 2. reggeli sz. — 3. Szilveszter. (Regény.) 223 l. — *Ism. (y.) Ung. Jahrb.* 17. k. 350. l.
- Árva László.** Ember, csak menj az utadon. (Versek.) Szombathely. — *Ism. Palma László. hrott Kő.* 62. l.
- Babay József.** Csodatükör. Magyar mesejáték 3 felv. Nemzeti Színház. 1937. jun. 5. — *Ism. Szira Béla. Kat. Szemle.* 435. l. — Rédey Tivadar. Napk. 483. l. — Máthé Lajos. M. Kultúra. 381. l. — Schöpfung Aladár. Tükör. 532. l. — Rizai. M. Protestánsok Lapja. 113—114. l.
- Babay Bay Miklós.** Út az Isten felé. (Versek.) — *Ism. Thurzó Gábor. Élet.* 326. l.
- Babits Mihály.** 1. Összes versei. 490 l. — *Ism. Szerb Antal. Nyugat.* II. 223—226. l. — Cs. Szabó László. U. ott. II. 325—327. l. — Kárpáti Aurél. Magyarország. 223. sz. — Bálint György. Est. 223. sz. — Karl Sebestyén. P. Lloyd 227. reggeli sz. — Keresztury Dezső. Magyarság 242. sz. — 2. Hat-holdas rózsakert. (Elbeszélések.) 157 l. — *Ism. Böződi György. Pásztortűz.* 278—279. l. — Marék Antal. M. Írás. 312—313. l. — Szirmai Károly. Kalangya. 139—140. l. — Illés Endre. Nyugat. 357—359. l. — Kardos László. U. ott. 359—361. l. — Thurzó Gábor. Korunk Szava. 346. l. — S. A.